

Brood & Rozen^{2009/2}

EDITO

- 3 **Paule Verbruggen**, Eventjes vertragen ...

BIJDRAGEN

- 5 **Jeroen Van Laer**, Van 'anti-raketten' tot Irak. Internationale coördinatie van wereldwijd protest en de impact van veranderende communicatietechnologieën
- 25 **Martine Vermandere**, Liefdadigheid naar vermogen? Brusselse filantropische verenigingen als pioniers van de vakantiekolonies aan zee (1886-1914)
- 41 **Els Van Damme en Yves T'Sjoen**, 'Zijde bij de Hitlerjeugd nie meer dan?' 'Vooruit' en Pierken de Spiegelleire op het breukvlak van twee discoursen: van socialisme naar nationaalsocialisme (1931-1944)

OPGEMERKT

- 55 **Marc Constandt**, We reizen om te leren: schoolreizen in het interbellum

COLLECTIE

- 69 **Rik De Coninck**, Het archief van Gaston Crommen (1896-1970)

RECENSIES

- 72 **Jelle Versieren, JOSÉ GOTOVITCH & ANNE MORELLI**, Contester dans un pays prospère: l'extrême gauche en Belgique et au Canada
- 84 **Willie Verhoysen, ANGEL SMITH**, Anarchism, Revolution and Reaction. Catalan Labour and the Crisis of the Spanish State, 1898-1923

Brood & Rozen 2009/2 jaargang 14

BELGIE-BELGIQUE

P.B.

9000 GENT 1

3/5327

ISSN: 1370-7477

2009/2

Driemaandelijks tijdschrift

Amsab-Instituut voor Sociale
Geschiedenis heeft getracht alle
rechthebbenden op copyright te bereiken.
Wie zich desondanks in zijn rechten
tekortgedaan voelt, wordt verzocht
contact op te nemen met
Wouter Steenhaut, Amsab-ISG vzw,
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Amsab-Instituut voor Sociale
Geschiedenis vzw verwerkt uw
persoonsgegevens uitsluitend voor het
beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement
en om u te informeren omtrent zijn
werking. Wanneer u niet wenst dat wij u
aanschrijven om u hieromtrent te
informeren, volstaat het ons dit te melden.

De Wet Verwerking Persoonsgegevens
kent u het recht van mededeling en
verbetering toe. Daartoe volstaat het
contact op te nemen met Wouter
Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

De artikelen in de rubriek
Bijdragen worden onderworpen
aan peer review

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Directeur: Wouter Steenhaut
Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofdredactie: Paule Verbruggen
Eindredactie: Hans Cottyn, Paule Verbruggen
Correcties: Pascale Welvaert
Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve,
Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Wouter
Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Donald
Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (Gent Cultuurstad), Gita
Deneckere (UGent), Henk De Smaele (UA), Maria De Waele
(STAM), Marc Jacobs (FARO), Florence Loriaux (CARHOP),
Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Bob
Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau
(De Standaard), Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-
Jans-Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel
van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Maarten
Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche (VUB), Karel Velle
(Algemeen Rijksarchief), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent
[T] +32 (0)9 224 00 79 – [F] +32 (0)9 233 67 11
[E] broodenrozen@amsab.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

ILLUSTRATIES

Rita Calcoen, Marc Constandt, Rik De Coninck, Han Soete,
Georges Spriet, Els Van Damme, Rudy Vandevelde, Willie
Verhoyen, Martine Vermandere

DRUK:

New Goff, Kaleweg 5 - 9030 Mariakerke (Gent)

ADVERTENTIES:

broodenrozen@amsab.be

Eventjes vertragen ...

Straks is het weer zomer. En al blijf je gewoon thuis of neem je niet echt vakantie, al regent het godganse dagen, het blijft een seizoen van eventjes vertragen. Dit nummer is bedoeld voor zalige ochtenden met koffie en croissant, voor luie middagen, voor stille avonden.

Er is het artikel van Jeroen Van Laer met de interessante vraag wat de rol is van moderne communicatietechnologieën (internet en e-mail) bij de coördinatie van vredesbetogingen wereldwijd. Merkwaardig trouwens hoe weinig foto's we vonden van vredesbetogingen in de laatste decennia. Wellicht waren de deelnemers en organisatoren meer bezig met betogen dan met foto's trekken. Natuurlijk zijn er wel persfoto's maar die zijn voor ons onbetaalbaar. Een warme oproep dus voor wie nog foto's heeft: breng ze bij ons binnen of meld ons even dat ze bestaan.

In een volgende bijdrage licht Martine Vermandere een eerste tip van de sluier over een groot project rond Vakantiekolonies dat Amsab-ISG in 2010 presenteert. Ze heeft het over het prille begin van de kindervakanties en geeft zo de aanzet tot de rijke geschiedenis van een bijzonder boeiend fenomeen. Wordt zeker vervolgd.

Kinderen voor de villa van het Œuvre du Grand Air pour les Petits in Wenduine. (Amsab-ISG)

Els Van Damme en Yves T'Sjoen vergelijken in hun bijdrage de *Brieven van Pierken* van het duo Richard Minne - Frits van den Berghe die vanaf 1931 in *Koekoek*, en vanaf 1935 in *Vooruit* verschenen, met de gelijknamige 'strip' die tijdens de Tweede Wereldoorlog in de 'gestolen' *Vooruit* verscheen. Een verbluffend staaltje van ideologische manipulatie via formele continuïteit.

Marc Constandt stelt een schitterend egodocument voor: het dagboek van een scholier waarin die uitgebreid vertelt over de schoolreizen die hij maakte tussen 1934-1938. Constandt toont aan hoe dergelijke getuigenissen de aanzet kunnen zijn tot een diepgaander onderzoek over georganiseerde schoolreizen.

En dan is er nog de bespreking van het archief van Gaston Crommen, een Gents politicus-dichter-journalist; een uitgebreide recensie van een verzamelwerk over radicaal-links in België en Canada; en de voorstelling van een boek over anarchisme in Catalonië.

Vertraag even en geniet ervan.

Paule Verbruggen

Jeroen Van Laer,
doctoraatsstudent
Onderzoeksgroep Media,
Middenveld en Politiek
(M2P), Departement
Politieke Wetenschappen,
Universiteit Antwerpen

Van 'anti-raketten' tot Irak. Internationale coördinatie van wereldwijd protest en de impact van veranderende communicatie- technologieën

Op 15 februari 2003 kwamen wereldwijd meer dan één miljoen mensen op straat om te protesteren tegen een nakende westerse inval in Irak. Het protest was het resultaat van intensieve internationale coördinatie en mobilisatie van vredesbewegingen. Volgens verschillende auteurs en betrokken activisten speelde het internet hierbij een cruciale rol. Het was echter niet de eerste keer dat vredesorganisaties internationaal de handen in elkaar sloegen. In de jaren 1980 bijvoorbeeld was er een Europees netwerk van organisaties dat regelmatig afspraken maakte om de strijd tegen de kernraketten beter te coördineren. In dit artikel gaan we voor drie momenten van massaal, wereldwijd protest na op welke manier de Vlaamse vredesbeweging internationaal trachtte samen te werken en wat de impact is geweest van veranderende communicatiemogelijkheden. We bekijken achtereenvolgens de grote antirakettenbetogingen (1979-1985), het protest tegen de Eerste Golfoorlog (1990-1991) en het protest tegen de Tweede Golfoorlog (2002-2003).

Inleiding

Op 15 februari 2003 trokken op een en dezelfde dag wereldwijd miljoenen mensen tegelijk de straat op om te protesteren tegen de nakende inval in Irak. Het protest was het resultaat van een intensieve coördinatie tussen diverse vredes- en andere sociale bewegingsorganisaties wereldwijd. Nieuwe informatie- en communicatie-technologieën (ICT) zoals internet en e-mail bleken essentiële instrumenten om op deze schaal en in dit relatief kort tijdsbestek internationaal protest te organiseren.¹ De wereldwijde mobilisatie was op 15 februari 2003 zonder meer buitengewoon. In vele landen overtrof de opkomst zelfs de grote betogingen van de jaren 1980 tegen de plaatsing van kernraketten in Europa. Hoewel de antioorlogsbetogingen

Foto's van de betogingen voor en na de inval in Irak, Brussel, februari 2003 (onder) (Uit: http://www.motherearth.org/nowar/en/news_en.php#2) en maart 2003 (boven) (Foto Han Soete)

van 15 februari records braken, was het niet de eerste keer dat een internationaal platform van sociale bewegingen erin slaagde om protest succesvol in verschillende landen te coördineren en om brede lagen van de bevolking te mobiliseren. De antirakettenbetogingen van de jaren 1980 waren minstens even succesvol, en dat in een tijdperk zonder snelle en goedkope ICT. Ook toen wees men erop dat de internationale coördinatie en de planning van gezamenlijke actiestrategieën 'on-gezien' was.²

Op basis van archiefmateriaal en getuigenissen van betrokken activisten onderzoeken we in dit artikel of er vandaag – twintig jaar vredesprotest en enkele technologische revoluties later – iets is veranderd in de manier waarop de Vlaamse vredesbeweging internationaal tracht samen te werken.³ We vergelijken drie momenten van massale en wereldwijde mobilisatie: het protest tegen het plaatsen van Tomahawk- en Pershing II-raketten op Europese bodem (1979-1985), het protest tegen de Eerste Golfoorlog (1990-1991), en de mobilisaties tegen de nakende inval in Irak, ook wel de Tweede Golfoorlog (2002-2003) genoemd. In termen van informatie- en communicatietechnologie kunnen we drie gelijklopende perioden onderscheiden: het brieftijdperk (de antirakettenbetogingen), het faxtijdperk (de Eerste Golfoorlog) en het internettijdperk (de Tweede Golfoorlog).

De vredesbeweging is bij uitstek een internationale beweging. Vele van de vredesorganisaties in Vlaanderen zijn nationale vertakkingen van een bestaand internationaal netwerk of internationale organisatie. Zo is Pax Christi Vlaanderen onderdeel van Pax Christi International, behoort Vrede vzw tot de Wereldvredesraad, is de Internationale van Oorlogstegenstanders (IOT, nu Vredesactie) onderdeel van de War Resisters' International (WRI) ... Hier focussen we op de nieuwe nationale en internationale samenwerkingsverbanden die zich vormden rond drie specifieke momenten van massale vredesmobilisatie, en dus niet zozeer op de wisselwerking met de bestaande internationale 'moederorganisaties'. Voor een groot stuk zullen deze eigen netwerken op eenzelfde manier gewerkt hebben, maar het zou ons hier te ver leiden om ze elk apart te bespreken. Nationaal groepeerden in de jaren 1980 de Vlaamse vredesorganisaties zich in het Vlaams Aktiecomitee tegen Atoomwapens (VAKA) en het Overlegcentrum voor de Vrede (OCV), in 1991 was er de Initiatiefgroep voor Vrede in het Midden-Oosten, en in 2003 was er het Anti-Oorlogsplatform. Internationaal zagen begin jaren 1980 het END (European Nuclear Disarmament) en het IPCC (International Peace Communication and Coordination Center) het licht, en in 2003 was er het Platform against War in Iraq dat sterk voortbouwde op de dynamiek en contacten binnen het Europees en Wereld Sociaal Forum.

Het brieftijdperk: de strijd tegen de raketten en de nucleaire wapenwedloop (1979-1985)

Gedurende de jaren 1980 beheerste één thema de agenda van de vredesbeweging: de nucleaire wapenwedloop tussen de VS en de Sovjet-Unie. In België, zoals in vele andere West-Europese landen, werd dit heel tastbaar met de plaatsing van Tomahawk- en Pershing II-raketten op eigen bodem. Op 12 december 1979 nam de NAVO haar bekende dubbelbesluit dat naast voortgezette onderhandelingen met de Sovjet-Unie ook de goedkeuring gaf aan de plaatsing van 572 Amerikaanse kruisraketten in België, Groot-Brittannië, Italië, Nederland, en West-Duitsland. Op 9 december 1979 vond op initiatief van vredesorganisaties uit België, Nederland en West-Duitsland te Brussel een eerste internationale betoging tegen de raketten plaats. Daar waren zo'n 50.000 manifestanten uit diverse landen op aanwezig.⁴ Dat mag op zijn minst indrukwekkend heten, aangezien in België op dat moment niemand echt bezig was met de mogelijke plaatsing van kernraketten, en de betoging in minder dan een maand werd voorbereid.⁵ De hoogdagen van de vredesbeweging en haar strijd tegen de kernwapens situeren zich voornamelijk in de eerste helft van de jaren 1980.⁶ We richten ons daarom vooral op deze eerste periode.

In Vlaanderen werden met het in 1975 opgerichte OCV stevige organisatorische netwerken uitgebouwd die tijdens de antirakettenmobilisaties bijzonder waardevol zouden blijken⁷, maar het was vooral het VAKA dat in België de drijvende kracht zou zijn achter de grote betogingen. Bij de uitbouw van VAKA ging veel aandacht naar de internationale contacten en in haar beginjaren groeide de internationale werking stelselmatig mee met de beweging.⁸ Vooral na de herfstbetogingen van 1981 won de internationale dimensie van de vredesbeweging sterk aan belang.⁹ Beperkte middelen (financieel, mankracht), de prioriteit die bij de beweging op het nationale niveau lag en het gebrek aan interesse voor internationale contacten bij de militanten zelf, zorgden er echter voor dat de internationale werking van VAKA tot midden jaren 1980 in vergelijking met de nationale werking relatief beperkt bleef. Op internationaal vlak zelf werden geen initiatieven genomen, maar werd wel ingespeeld op bestaande voorstellen en uitnodigingen van andere bewegingen.¹⁰ Praktische kosten speelden dus een belangrijke rol, maar daarnaast ook politieke afwegingen: *"In VAKA gaat men er impliciet van uit dat het werk in eigen land prioriteit heeft. De kracht en het politiek belang van onze beweging ligt in de eerste plaats in de acties, het sensibiliserings- en politiek werk in ons eigen land."*¹¹

De antirakettenbetogingen waren dus in de eerste plaats nationale mobilisaties. En deze gebeurden in Vlaanderen in sterke mate vanuit de basis, vanuit de honderden lokale actiecomités die waren opgericht. Ook de eisenpakketten en de formulering van de slogans waren sterk nationaal bepaald.

Niettemin hadden de rakettenbetogingen een sterk internationaal karakter. Zo waren de twee belangrijkste argumenten om op 23 oktober 1983 te mobiliseren het feit dat rond die periode de installatie van de raketten was gepland in Florennes, en dat er identieke betogingen zouden plaatsvinden in de andere plaatsings-

GEEN ATOOMRAKETTEN

NOCH IN BELGIE, NOCH IN MIDDEN EUROPA

VREDE_{vzw}
091/ 21.18.39

landen.¹² Het weekend van 24 en 25 oktober 1981, toen in verschillende plaatsingslanden massale demonstraties plaatsshadden, werd zelfs uitgeroepen tot 'World Disarmament Day'.¹³ In verschillende nationale betogingen keerden soms dezelfde of gelijkaardige slogans terug. Vaak namen delegaties uit het buitenland (soms niet meer dan twee of drie personen) deel aan de betogingen in Brussel. Deze kregen dan een prominente plek in de kop van de betoging na de ordewoorden en de 'personaliteiten'. Omgekeerd reisden heel wat Belgische delegaties naar het buitenland voor werkbezoeken en betogingen. In november 1981 trokken dertig bussen met Belgische manifestanten naar Amsterdam met creatieve slogans als 'liever kaaskoppen dan kernkoppen'.¹⁴ Heel wat van deze zaken waren het resultaat van expliciete of impliciete afspraken en uitwisselingen op allerlei internationale bijeenkomsten.

Veel ontmoetingen gebeurden in het licht van het END (European Nuclear Disarmament) en het IPCC (International Peace Communication and Coordination Center). Deze twee overlegorganen zouden ruim tien jaar lang de belangrijkste vredesorganisaties uit Europa samenbrengen om inhoudelijke standpunten en agenda's beter af te stemmen. Het END ontstond in 1980 op basis van het platform 'A nuclear-free Europe from Poland to Portugal'. Op gezette tijdstippen kwamen vredesorganisaties, mensen gelieerd met het Europese parlement en met de Europese vakbonden, samen in zogenaamde END-Liaison Committees. Om zaken uit te wisselen, gezamenlijke acties uit te denken, maar vooral om de grote END-Conventies voor te bereiden. Het END was *"the very heart and soul of the massive antinuclear campaign"*, aldus de historicus Lawrence Wittner.¹⁵ Toch stelde het END expliciet de convergentie van de verschillende Europese vredesorganisaties binnen de perken te willen houden. Ten eerste omdat dit tijd kostte en ten tweede omdat de autonomie van de afzonderlijke bewegingen niet mocht worden aangetast.¹⁶ Het END was geen organisatie met een vast secretariaat. Om de continuïteit tussen de END-bijeenkomsten te bewaren was er wel een 'technisch secretariaat' dat de bestanden bijhield en de volgende Liaison Committees voorbereidde. De vuurdoop van het END-netwerk was de internationale mars op paaszaterdag 18 april 1981 te Brussel. Om deze betoging voor te bereiden werden onder meer in Groot-Brittannië, Frankrijk, Spanje, Italië, West-Duitsland, België en Nederland comités opgezet.¹⁷ Duizenden activisten uit verschillende landen marcheerden voor een atoomvrij Europa door de straten van Brussel naar het NAVO-hoofdkwartier. Met zevenhonderd was de Belgische delegatie eerder klein. Toenmalig VAKA-woordvoerder Erik Van Thienen verklaarde in het Europese weekblad *The Bulletin* dat: *"[our] role had not been to mobilise, merely to welcome the other European marchers"*.¹⁸

In eerste instantie concentreerde de Vlaamse vredesbeweging, net als de rest van de Europese groepen, haar internationale werking bewust op Europees niveau.

Affiche van Vrede vzw tegen de installatie van atoomraketten in België en Midden-Europa.
Ontwerp Willy Wolsztajn. (Amsab-ISG)

Er waren wel sporadische contacten tussen Amerikaanse en Europese delegaties, maar die resulteerden zeker niet in een specifiek trans-Atlantisch platform.¹⁹ De voornaamste reden waarom een verregaande samenwerking niet van de grond kwam, was het grote verschil tussen de Amerikaanse en Europese vredesorganisaties in termen van politieke analyse en oplossingen.²⁰ Ook binnen Europa was het geen evidentie om de violen gelijk te stemmen. Veel had te maken met de verschillende nationale situaties (ging het om een plaatsingsland voor raketten, wat was de kleur en positie van de zittende regering, wat was het standpunt van andere organisaties zoals de vakbonden ...).

Algemeen was men het erover eens dat de nucleaire wapenwedloop moest stoppen, maar op korte termijn kon dit binnen de internationale vredesbeweging tot moeilijke discussies leiden. Zo was op een gegeven ogenblik de plaatsing van de raketten geen strijdpunt meer voor de Italiaanse vredesbewegingen, maar nog wel voor onder meer de Belgische en Nederlandse groepen.²¹ Het was voor de Vlaamse vredesbeweging niet altijd gemakkelijk om de strijd tegen de raketten hoog op de agenda van de vredesbeweging uit andere landen te houden.²² Ook de samenwerking met groepen achter het IJzeren Gordijn was moeilijk. Met de 'officiële' vredesgroepen riskeerde men als een pion van Moskou te worden afgeschilderd; met de 'officieuze' of 'onafhankelijke' vredesgroepen werd contact haast onmogelijk gemaakt. Activisten uit het Westen op bezoek in het Oosten hadden weinig te vrezen. Men kon hoogstens uit het land gezet worden. De dissidenten achter het IJzeren Gordijn riskeerden veel meer: soms hun burgerrechten, maar in het ergste geval lange gevangenisstraffen.

Dit neemt niet weg dat de verschillende nationale vredesbewegingen en -organisaties in de eerste helft van de jaren 1980 op regelmatige basis contact hadden met elkaar, deelnamen aan elkaars acties, informatie uitwisselden, van gedachten wisselden over alternatieven en over oplossingen voor de spanning tussen Oost en West. De vraag hoe de uitwisseling tussen de verschillende vredesbewegingen praktisch moest gebeuren, werd door het IPCC als secundair beschouwd ten aanzien van het primaire doel, namelijk functioneel samenwerken rond *peace politics*.²³

In de praktijk waren in dit pre-internet- en faxtijdperk de voornaamste instrumenten uiteraard de brief, het telegram en gezamenlijke ontmoetingen. Volgens Dirk Barrez, lange tijd verantwoordelijk voor de internationale werking van VAKA, was er zo goed als elke maand overleg tussen verschillende nationale vredesorganisaties en -koepels.²⁴ Per brief werd informatie opgevraagd over de ligging van kernkoppen in andere landen en over het verloop van de acties, werden er vredesorganisaties uitgenodigd om deel te nemen aan demonstraties of 'ontwapeningsmarktjes', werd er gevraagd aankondigingen te publiceren in tijdschriften, enzovoort. Via ruilabonnementen werd er 'gratis' internationaal informatie uitgewisseld. Zowel het IPCC als het END hadden een regelmatige nieuwsbrief die informatie over diverse acties verspreidde.

De brief was als communicatie- en coördinatie-instrument vaak weinig efficiënt: voordat een brief verstuurd, beantwoord, en eventueel nog eens beantwoord werd,

was men al gauw twee maanden verder.²⁵ Als de brief al aankwam. Contacten met de onafhankelijke groepen uit Oost-Europa werden daarom vaak via de Kerk geregeld, omdat die niet zo streng gecontroleerd werd als het reguliere briefverkeer.²⁶ Voor lastminutewijzigingen was er de telefoon en telegram. De *long distance call* was een dure aangelegenheid maar je kon het, aldus Dirk Barrez, “altijd kort houden”.²⁷ De internationale face-to-faceontmoetingen waren momenten om uitbreider van gedachten te wisselen en afspraken te maken. En dit kon gerust in de marge van andere congressen: “In de wandelgangen kan men op korte tijd heel veel contacten leggen met andere bewegingen of personen. Uitwisseling van informatie en ideeën is mogelijk met tal van delegaties uit de hele wereld.”²⁸

Uit deze eerste periode van massaal vredesprotest onthouden we vooral dat de internationale werking toch behoorlijk structureel was uitgebouwd (vooral door het END) en dat de Europese vredesbeweging erin slaagde geregeld acties en betogingen samen of ongeveer op hetzelfde moment op het getouw te zetten. De campagne tegen de raketten was echter in grote mate een (West-)Europees project. Samenwerking met Amerikaanse organisaties was om de redenen aangehaald hierboven moeilijk en soms gewoon niet gewenst. Samenwerking met groepen uit Oost-Europa was evenmin evident. Ondanks duidelijke politiek-contextuele beperkingen slaagden mensen uit de Vlaamse vredesgroepen er toch in om op een creatieve manier contacten te leggen met de ‘officieuze’ groepen achter het IJzeren Gordijn. Doordat de brief zeker niet de meest efficiënte wijze van communiceren was, waren internationale face-to-faceontmoetingen, zowel multilateraal als bilateraal, van groot belang.

Het faxtijdperk: de Golfoorlog van 1990-1991

De Eerste Golfoorlog ontbrandde in de nasleep van het jarenlange conflict tussen Iran en Irak. De beschuldiging dat Koeweit eenzijdig olie pompte uit een gemeenschappelijk olieveld was de spreekwoordelijke druppel. Op 2 augustus 1990 viel Irak Koeweit binnen. Al snel volgde een internationale veroordeling en een economisch embargo om Saddam Hoessein te dwingen zijn troepen terug te trekken. In de VN-resolutie 678 werd 15 februari 1991 als ultimatum naar voren geschoven. Hoewel vele staten deze resolutie als een ultiem politiek drukingsmiddel zagen, was het voor de vredesbeweging duidelijk dat de VS zichzelf een vrijgeleide had gegeven om een militaire operatie te starten.²⁹

De gebeurtenissen in de Golfregio waren sinds het einde van de Koude Oorlog het eerste grote internationale conflict en voor de internationale vredesbeweging een gelegenheid om opnieuw massaal te mobiliseren. De bewering van de toenmalige Amerikaanse president George Bush dat er geen antioorlogsbeweging zou komen, is gemakkelijk een onderschatting te noemen. Tussen augustus 1990 en maart 1991 betoogden in de VS meer dan één miljoen mensen tegen de Golfoorlog. In het weekend van 12 en 13 januari 1991 werden wereldwijd acties opgezet: in de VS zelf, maar ook in Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië, Zwitserland,

België, Zweden, Noorwegen, Japan ...³⁰ Zowel in Londen als in Berlijn betoogden op 12 januari 1991 meer dan 200.000 mensen. In België kwamen de dag erna zo'n 20.000 mensen op straat. Nauwelijks zeven dagen later liepen opnieuw 20.000 à 30.000 mensen door de Brusselse straten in een spoedmanifestatie met één duidelijk ordewoord: 'Stop de oorlog'.

Toch is men er in het algemeen over eens dat de vredesbeweging tijdens de Golfcrisis er bijzonder moeilijk in slaagde om eenvormig en eensgezind te reageren. Aldus Charles Chatfield: *"So brief and military successful was the war and, therefore, so strong was the [U.S.] administration's credibility, that no significant public opposition evolved."*³¹ Op nog geen paar weken was Operation Desert Storm voorbij en zakte het protest tegen de oorlog in elkaar.³² De interne verdeeldheid was manifest aanwezig en kwam in Vlaanderen onder meer tot uiting in drie initiatieven rond de Golfcrisis. Een eerste kwam van het Forum voor Vredesactie (het voormalige IOT) met het Golffront. Vanuit PVDA (Partij van de Arbeid)-kringen werd een Coördinatie tegen de Oorlog in de Golf opgericht. De klassieke vredesorganisaties en het bredere middenveld groepeerden zich, *"na behoorlijk wat perikelen"*³³, in de Initiatiefgroep voor Vrede in het Midden-Oosten. Voornaamste twistpunt tussen de Coördinatie en de Initiatiefgroep was de houding tegenover het internationaal embargo. De Coördinatie vreesde dat het embargo juist zou aangegrepen worden door de VS om een militaire interventie op gang te trekken. De Initiatiefgroep zag in het embargo wel een legitiem mechanisme voor vredeshandhaving zolang de essentiële noden van de bevolking niet in het gedrang komen. In Vlaanderen waren er trouwens op dat moment ook spanningen over de rol en positie van de (gefuseerde) koepel VAKA-OCV, en dit had een belangrijke (negatieve) weerslag op de internationale werking van VAKA.³⁴

Internationaal bleven zowel het END, met de viermaandelijke Liaison Committees, als het IPCC voorlopig hun rol spelen. Maar het gevoel dat ook deze organen hun nut hadden gehad, werd begin jaren 1990 met de dag sterker.³⁵ Nieuwe initiatieven zochten hun weg en waren veeleer gericht op een bredere basis dan enkel de vredesbeweging of hadden specifiekere opdrachten, zoals lobbywerk bij politici. Zo was er bijvoorbeeld de Helsinki Citizens' Assembly (HCA), gegroeid vanuit de Tsjecho-Slowaakse beweging Charta 77.³⁶ Door de val van het IJzeren Gordijn kregen vele ondergrondse vredesbewegingen in Oost-Europa nieuwe mogelijkheden om te reizen en contacten te leggen. Maar net daardoor kwam ook dit nieuwe internationale orgaan niet tot een consensus rond de Golfoorlog op hun stichtende vergadering in oktober 1990: *"Some national committees, e.g. in Italy and Germany, opposed the war. Others, e.g. the Czech Republic, supported the war, drawing a parallel with Munich in 1938. Yet others, e.g. France, Britain, Hungary, or the Soviet Union, were divided in their opinions about the war."*³⁷

Op internationaal niveau was er dus, in tegenstelling tot de eerste helft van de jaren 1980, geen internationaal platform dat een gezicht kon geven aan het wereldwijde protest. Georges Spriet van Vrede vzw herinnert zich dat er altijd wel internationale contacten waren, maar niet van die aard zoals later in 2003: *"Wij*

hebben binnen onze club altijd vrij goede contacten in Europa gehad, zoals Pax Christi in zijn internationale club altijd goede contacten gehad heeft."³⁸ Slogans en ordewoorden circuleerden dus binnen de bestaande internationale kanalen en konden zo de nationale platformen wel 'binnensluipen'. Rond het ordewoord 'Geen oorlog om olie' bijvoorbeeld mobiliseerden vooral Greenpeace en groepen uit meer radicaal-linkse hoek. Op dezelfde manier raakte ook de slogan van de Amerikanen 'Hell, no, we won't go! We won't fight for Texaco!' tot in Europa. Het is volgens sommige auteurs duidelijk dat de overeenkomsten tussen de verschillende landen qua timing, gebruikte actiemethode of ordewoorden niet het resultaat waren van een strategische internationale coördinatie, maar wel het gevolg van de timing van de gebeurtenissen in de Golf in combinatie met haast identieke politiek-contextuele factoren in de verschillende landen.³⁹

Ondanks het ontbreken van internationale initiatieven, zowel nieuwe als vanuit de bestaande internationale organen (zoals het END), kunnen we toch twee zaken onderscheiden die de internationale communicatie in die periode een enorme duw in de rug gaven: voor groepen uit Oost-Europa uiteraard het wegvallen van het IJzeren Gordijn, en daarnaast de uitvinding van de fax. Deze ontwikkelingen waren vooral voelbaar in de voorbereidingen van de END-Conventies die, zoals aangegeven, nog steeds werden georganiseerd. De fax betekende een substantiële vermindering van de tijdsdruk die tot dan gepaard ging bij het internationaal organiseren van vergaderingen of conferenties. Het verschil met de fax was zelfs van die aard, aldus Jan Turf, dat de stap naar e-mail wel de zaken comfortabeler maakte, maar dat de grote revolutie eigenlijk al voorbij was.⁴⁰ Voor internet was het nog te vroeg, al was een aantal organisaties uit diverse landen al op Greenet aangesloten. Greenet kan vergeleken worden met de hedendaagse listservers, opgebouwd rond diverse thema's, inhoudelijk en actiegericht. Greenet heeft echter geen vergelijkbare rol gespeeld voor de mobilisaties rond de Golfoorlog als het internet in 2003 rond de oorlog in Irak.

Deze tweede periode van wereldwijd vredesprotest kenmerkt zich vooral door ideologische afwegingen die de samenwerking tussen verschillende vredesorganisaties, zowel nationaal als internationaal, behoorlijk onder druk zette. Er was internationaal contact, maar dat verliep voor de verschillende Vlaamse vredesorganisaties voornamelijk via de eigen internationale kanalen. Een internationale werking voor de gezamenlijke Vlaamse vredesbeweging bestond niet meer. De spanningen op nationaal niveau bemoeilijkten dit proces bovendien in sterke mate.

Het internettijdperk: 'The World Says No to War' op 15 februari 2003

Het succes van de antioorlogsbetogingen op 15 februari 2003 was voor velen, zowel politici, commentatoren als activisten zelf, een complete verrassing. De internationale coördinatie die aan dit evenement voorafging was, mede door de omvang van het gebeuren, even uniek. De protesten richtten zich rechtstreeks tegen de nakende Amerikaans-Britse militaire interventie in Irak die met steun van de Coali-

(32)(02) 513 53 86

GEEN

**OORLOG
OM**

OLIE

ANTI-OORLOGSKOMITEE

tion of the Willing op 20 maart 2003 zou starten. In België kwamen op 15 februari 2003 zo'n 75.000 mensen op straat in een betoging georganiseerd door het nieuw opgerichte Anti-Oorlogsplatform. Een eerste aanzet tot gezamenlijke acties in België werd gegeven door Jozef De Witte, toen nationaal secretaris van 11.11.11. Het was later vooral Vrede vzw die in Vlaanderen de coördinerende taak van het nationale Anti-Oorlogsplatform en de verschillende antioorlogsmobilisaties tussen november 2002 en maart 2003 – en in de jaren daarop – op zich zou nemen. Vrede vzw vormde daardoor ook de rechtstreekse link met het internationale niveau. Net als in 1990 was er echter nog een ander initiatief, StopUSA, dat vooral vanuit radicaal-linkse hoek mobiliseerde. Opnieuw zou het tussen beide platformen tot moeilijke discussies komen over wie wanneer en hoe zou mobiliseren.

De internationale coördinatie van het protest op 15 februari kwam niet uit de lucht vallen, maar putte momentum uit een sterk groeiende mobilisatiebereidheid en uit de dynamiek van de Sociale Fora. *“Mensen waren werkelijk op zoek naar initiatieven ... en het was gewoon voldoende dat iemand het heft in handen nam en het was weg ... en zo is dat internationaal ook een beetje gegaan,”* vertelt Ludo De Brabander.⁴¹ Vanaf september 2001 werden her en der antioorlogsmobilisaties georganiseerd, ook in de VS zelf. Zonder internationale coördinatie of overleg waren er ook in België op 10 en 17 november 2002 betogingen. Van een internationale dynamiek was op dat moment nog geen sprake. Die dynamiek kwam er pas met het Europees Sociaal Forum (ESF) in Firenze, en later versterkt op het tweede Wereld Sociaal Forum (WSF) in Porto Alegre. Het WSF en het ESF zijn in wezen ontmoetingsplaatsen die de uitwisseling promoten van informatie, ideeën en tactieken tussen diverse sociale bewegingen, verzameld in de strijd tegen de neoliberale globalisering. Het concept Sociaal Forum kende vooral tussen 2001 en 2004 een sterke dynamiek, maar die lijkt samen met de media-aandacht de laatste jaren toch ietwat af te nemen.⁴² Vooral de werking van het ESF doet sterk denken aan het END-netwerk. De END-Conventies werden voorbereid in de Liaison Committee's, die ongeveer viermaandelijks samenkwamen. Het ESF wordt voorbereid in 'Preparatory Assemblies', die afwisselend in de grote Europese steden doorgaan. Het was op een van deze voorbereidende bijeenkomsten dat het idee werd gelanceerd om op 15 februari 2003 een 'European Day of Action' te houden tegen de oorlog in Irak. Op het eerste ESF in Firenze zou dit voorstel publiek worden gemaakt in een *“Anti-war call to all citizens in Europe [...] to start organizing enormous anti-war demonstrations in every capital on February 15.”*⁴³ Vanuit politiek oogpunt was dit geen evidente beslissing: *“They risked putting the forum on collision course with governments and social democratic organisations across Europe.”*⁴⁴ Vooral landen waar de regering een standpunt had ingenomen tegen de oorlog in Irak bleken daarom in eerste instantie moeilijk te

Rond het ordewoord 'Geen oorlog om olie' mobiliseerden vooral Greenpeace en groepen uit meer radicaal-linkse hoek. Deze affiche werd uitgegeven door het Anti-Oorlogskomitee (gelieerd met de PVDA). (Amsab-ISG)

BETOGGING

Internationale actiedag tegen oorlog

Parijs, Londen, Oslo, Berlijn, Kopenhagen, Stockholm,
Amsterdam, Athene, Skopje, Malta, Kaïro, Washington...

BRUSSEL

ZATERDAG 15 FEBRUARI

14:00 Noordstation

NEEN AAN DE OORLOG TEGEN IRAK

لا داعية للحرب ضد العراق

STOP.USA

STOP the United States of Aggression

www.stopusa.be

**ANTI-OORLOGSPATFORM
IRAK**

www.geenoorlog.be

▲ Lijst van de ondertekenaars op de websites ▲

overtuigen voor een gezamenlijke actiedag. Onderzoek geeft verder aan dat de mobilisatiekracht het laagst was in landen die geen deel uitmaakten van de Coalition of the Willing.⁴⁵ In België bijvoorbeeld, was dit het geval. Kenmerkend was dan ook het feit dat het Anti-Oorlogsplatform door StopUSA op een gegeven ogenblik het 'platform-Verhofstadt' werd genoemd, omdat de standpunten in de platformtekst nauwelijks zouden verschillen van die van de Belgische regering.

Het idee om gezamenlijk te mobiliseren was dus (opnieuw) in eerste instantie Europees. Pas op een nieuwe voorbereidende vergadering in Kopenhagen, een maand na het ESF in Firenze, zou de link gemaakt worden met vredesorganisaties uit de Verenigde Staten.⁴⁶ Vertegenwoordigers van vredesorganisaties en nationale netwerken zouden nog verschillende keren samenkomen, vooral in de marge van andere internationale bijeenkomsten. Na Kopenhagen werd bovendien een online mailinglijst gemaakt om de internationale communicatie over 15 februari beter te stroomlijnen. De succesvolle samenwerking tussen de Amerikaanse en de verschillende Europese sociale bewegingsorganisaties is een van de opvallendste verschillen in vergelijking met de jaren 1980. Op het tweede WSF in Porto Alegre eind januari 2003 werd er in een speciale workshop opnieuw zwaar gepleit om 15 februari een wereldwijd karakter te geven en werd ook praktisch op de mobilisatie vooruitgeblikt. Op het Forum waren ruim 5000 organisaties aanwezig. Op die manier reisde de oproep snel de wereld rond. Zowel in de jaren 1980 en 1990 waren de vredesmobilisaties vooral een zaak van westerse vredesorganisaties geweest, maar met de betogingen van 15 februari waren nu ook andere continenten aardig vertegenwoordigd. Het was de eerste keer in de geschiedenis van de vredesbeweging dat zoveel organisaties uit de verste uithoeken van de wereld de krachten bundelden op één enkele dag.⁴⁷

Op de eerste vergadering in Kopenhagen werd naast een gemeenschappelijk logo en de slogan ('No War on Iraq') ook afgesproken om een gezamenlijke website te ontwikkelen.⁴⁸ Omdat niemand daar verder initiatief in nam, is deze platform-site er uiteindelijk nooit gekomen. Wel werden op de website van het Amerikaanse UFPJ (United for Peace and Justice) en de Britse Stop The War Coalition zoveel mogelijk initiatieven opgelijst met links naar de verschillende nationale platformsites. Het gemeenschappelijk logo was wel een groot succes: over heel Europa en de rest van de wereld verscheen hetzelfde 'Stop the War'-logo (met de doorstreepte vallende bom) op flyers en posters, websites en spandoeken. Ook gelijkaardige *unifying slogans* keerden terug op de verschillende betogingen.

Op een moment dat iedereen dacht dat de vredesbeweging dood was, bleek de opbouw van de antioorlogsbeweging in 2003 op zijn minst indrukwekkend. Internet heeft hierin ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. We moeten wel een

Het gemeenschappelijke logo van het protest tegen de tweede Golfoorlog – met de doorstreepte vallende bom – verscheen over heel de wereld op flyers, affiches, websites, spandoeken ... (Amsab-ISG)

onderscheid maken tussen het belang voor het mobiliseren van mensen en het belang voor de coördinatie van de betogingen. Dankzij het gebruik van internet en e-mail slaagde men erin om op zeer korte tijd te mobiliseren en op nooit eerder geziene schaal petities en fundraising te organiseren.⁴⁹ Ook het mobiliseren van andere organisaties kon op korte tijd en op grote schaal verlopen. Doordat acties in verschillende landen op een website werden samengebracht, werden de wereldwijde mobilisatie en de mobilisatiesuccessen heel zichtbaar. De werkelijke coördinatie van het evenement gebeurde echter niet online, maar in belangrijke mate op de internationale ontmoetingen die her en der werden georganiseerd en daarnaast natuurlijk in de honderden nationale en lokale platformen. Het internet was altijd het eerste communicatiekanaal waarlangs uitnodigingen voor internationale samenkomsten, nieuwe initiatieven en ideeën gelanceerd werden, bijvoorbeeld via de online mailinglijst. Maar het waren uiteindelijk vooral de verschillende ontmoetingen in levenden lijve die cruciaal bleken om beslissingen te nemen rond slogans, logo of data. Op deze ontmoetingen werden de bakens uitgezet voor de verschillende nationale comités en de honderden groepen die niet aanwezig waren op de bijeenkomst zelf, maar wel via e-mail op de hoogte werden gehouden.

Dit derde moment van internationaal vredesprotest staat vandaag geboekstaafd als *“the largest transnational movement that has ever taken place”*.⁵⁰ Vooral de dynamiek vanuit de Sociale Fora, die tot 2004 spectaculair groeiden, en het gebruik van internet als wereldwijd communicatienetwerk hebben in belangrijke mate de mobilisatie van organisaties en nationale netwerken in de hand gewerkt. Internet werd in de eerste plaats instrumenteel ingezet: om eerste ideeën te lanceren, praktisch vergaderingen en bijeenkomsten af te spreken en verslagen rond te sturen. Ook in het internettijdperk waren er ideologische afwegingen en politiek-contextuele factoren die de samenwerking en mobilisatie bemoeilijkten, zoals bijvoorbeeld tussen het Anti-Oorlogsplatform en StopUSA (een terugkerende spanning tussen, grofweg, de ‘gematigden’ en de ‘radicalen’, en die ook in andere landen, zoals Groot-Brittannië, Griekenland en de VS, aanwezig was). Dezelfde politieke factoren hadden ook een impact op de mobilisatiekracht en -bereidheid, afhankelijk van het standpunt dat de zittende regering innam tegen de oorlog.

De impact van veranderende communicatietechnologieën gewikt en gewogen

Is er met de introductie van nieuwe communicatietechnologieën iets veranderd in de manier waarop de Vlaamse vredesbeweging internationaal samenwerkt rond piekmomenten van wereldwijd protest? Om te beginnen groepeerden de belangrijkste vredesorganisaties zich telkens in een nieuw nationaal of regionaal samenwerkingsverband met als eerste doel breed te mobiliseren. In de laatste twee perioden vormden zich telkens twee aparte platformen, voornamelijk terug te brengen tot de traditionele vredesorganisaties en het bredere middenveld versus de radicalere, linkse groeperingen. Opvallend is dat in Vlaanderen al die jaren

steeds dezelfde organisaties het voortouw hebben genomen in de coördinatie en het overleg op internationaal niveau: voor de jaren 1980 en 1990 voornamelijk leden van het IOT (later Vredesactie), nadien vooral Vrede vzw. Vrede vzw had echter ook in de vorige twee perioden bijzonder actief meegewerkt. Een mogelijke verklaring is dat, in tegenstelling tot vele andere landen, de Vlaamse vredesorganisaties subsidies kunnen krijgen. De structurele steun zorgt ervoor dat er middelen zijn die ook internationaal kunnen worden ingezet. In de jaren 1980 noch in de latere perioden zorgden bepaalde praktische kosten blijkbaar echt voor beperkingen om een internationale werking uit te bouwen. Het waren vooral de ideologische aspecten en politiek-contextuele factoren die beperkend werkten. Hoewel de rakettenstrijd in verschillende landen tegelijk plaatsvond, was de vredesbeweging in België geneigd de eigen regering onder druk te zetten. Tijdens de Eerste Golfoorlog speelden vooral ideologische spanningen mee die de verdere uitbouw van de internationale werking hypothekeerden. Beperkingen in 2003 hadden vooral betrekking op de nationale politieke context. Zo was er bij bepaalde vredesbewegingen een schrik voor coöptatie door regeringen en partijen die zich in eigen land duidelijk hadden uitgesproken tegen de oorlog in Irak.

De internationale dynamiek lijkt voor de drie protestmomenten telkens pas op gang te komen nadat er op nationaal niveau initiatieven werden genomen. In de jaren 1980 waren er, ongeveer een jaar na de eerste antirakettenbetoging in Brussel van 1979, het END en het IPCC die de belangrijkste West-Europese vredesorganisaties en -koepels samenbrachten. Begin jaren 1990 waren er sowieso enkel nationale initiatieven. Ten slotte waren er ook voor 15 februari 2003 verschillende nationale initiatieven, alvorens op het ESF een aanzet werd gegeven voor een Europees platform tegen de nakende oorlog in Irak. De trans-Atlantische coördinatie in 2003 is een van de voornaamste verschilpunten in vergelijking met de twee vorige perioden.

Het grote argument tegen de Tweede Golfoorlog was het simpele maar allesomvattende doel *“don’t go to war, now”*. Door Hans Blix en zijn VN-wapeninspecteurs niet de kans te geven het werk in Irak af te ronden en door een tweede stemming van de Veiligheidsraad niet af te wachten, creëerden president George W. Bush en zijn regering zelf de ideale voedingsbodem voor het wereldwijde protest. De impact van dit ene *unifying issue* op de internationale samenwerking was wellicht van groter belang dan de nieuwe communicatiemogelijkheden. De enorme diversiteit en schaal van internationaal protest in 2003 heeft echter niet geleid tot een structureel internationaal antioorlogsplatform dat voor jaren de strijd zou kunnen aangaan met het Amerikaanse militarisme. Veel heeft natuurlijk ook te maken met het feit dat de oorlog toch doorging. Met de ontgoocheling verdween geleidelijk ook de verontwaardiging. In de woorden van Arnaud Ghys, coördinator van het CNAPD (Coordination nationale d’Action pour la Paix et la Démocratie): *“Qu’est qu’on pouvait faire de plus le 15 février ? Difficile d’imaginer qu’on aurait pu avoir encore des manifestations beaucoup plus massives que ça.”*⁵¹ Zowel nationaal als internationaal ziet Ludo De Brabander de samenwerking meer als een *“gelegenheidsplatform”*.⁵² Het

gebruik van de mailinglijst opgezet voor 15 februari viel na de actie bijvoorbeeld compleet stil. In zekere zin was de wereldwijde antioorlogsbeweging misschien té divers en de onderlinge banden via internet té zwak om de samenwerking op dezelfde schaal vol te houden.

In termen van communicatietechnologieën zien we dan ook dat internet persoonlijk, face-to-facecontact niet minder noodzakelijk maakt. Integendeel, elke beslissing die is genomen om van 15 februari een gezamenlijke wereldwijde actiedag te maken, viel op een van de internationale bijeenkomsten, hetzij in de marge van andere evenementen (bijvoorbeeld in Kopenhagen), hetzij op het Europees of Wereld Sociaal Forum. Internet en al zijn toepassingen worden in de eerste plaats instrumenteel ingezet. Het maakt communicatie goedkoper en efficiënter, maar het verandert fundamenteel niets aan de manier waarop organisaties internationaal samenwerken. Voor de antioorlogscampagne van 2003 waren internet en e-mail geweldige hulpmiddelen om contacten te leggen en afspraken te maken voor volgende bijeenkomsten, maar verder ging het niet. Videoconferenties, open chat- of skype sessies, of andere manieren van online vergaderen gebeurden niet. Het is interessant om vast te stellen dat e-mail de zaken wel behoorlijk vergemakkelijkt heeft, maar dat de grote revolutie, namelijk een significante vermindering van tijd en kosten om hoeveelheden informatie te verspreiden, eigenlijk al in gang was gezet met de introductie van de fax. Het gebruik van internet en e-mail heeft wel duidelijk de snelheid en de schaal doen toenemen waarop internationale samenwerkingsverbanden kunnen worden gesmeed. Het internationale protest in 2003 heeft daardoor een omvang gekregen die deze van de vorige perioden vele malen overschrijdt. Als globaal communicatienetwerk laat internet toe om op enorme schaal initiatieven te lanceren en organisaties te mobiliseren. In zekere zin dalen voor vele organisaties daardoor de 'virtuele kosten' van participatie. Door het druk e-mailverkeer en het opletten op websites van allerlei initiatieven uit alle uithoeken van de wereld, wordt de massabeweging globaal zichtbaar. Die zichtbaarheid van de antioorlogscampagne in 2003 via het web, maar ook via de massamedia, voedde een algemeen gevoel van verbondenheid die op haar beurt actie aanmoedigde en daardoor allicht ook het gevoel dat verandering binnen handbereik lag.

Alles blijft natuurlijk afhangen van het soort *issue crisis*. Zoals hierboven aangegeven was de Tweede Golfoorlog een 'dankbaar' thema voor de vredesorganisaties om breed rond te mobiliseren. In 1991 was dit veel minder het geval, niet in het minst omdat de vredesbeweging zelf intern verdeeld was over de zin en onzin van een oorlog in de Golf, een oorlog die bovendien de goedkeuring had van de Veiligheidsraad. Of deze ideologische spanningen in de jaren 1990 minder hun stempel zouden hebben kunnen drukken als er toen al internet was geweest, is niet zeker. Evenmin is het zeker dat de falende trans-Atlantische samenwerking in de jaren 1980 wel zou gewerkt hebben als er al internet was geweest. Onderzoek geeft aan dat het internet een veelheid aan 'zwakke relaties' mogelijk maakt die soms weken, maanden kunnen voortkabbelen om dan, wanneer het nodig is, opnieuw geactiveerd te worden. Er is minder tijd en moeite nodig om relaties en

vertrouwensbanden op te bouwen, waardoor een soort latent vertrouwen ontstaat tussen verschillende bewegingsorganisaties. Op het internationale plan is dat echter niet zo vanzelfsprekend. Het feit dat Vlaanderen een redelijk unieke situatie kent van gesubsidieerde vredesbewegingen (in Duitsland en Frankrijk, bijvoorbeeld, is dat niet het geval), betekent omgekeerd dat in heel veel andere landen het internationale niveau grotendeels uit vrijwilligers bestaat, die een veel kortere 'levensduur' hebben. Vanuit dat oogpunt is het onderhouden van veel diverse, persoonlijke contacten minder evident. Internet kan op zich dan een heel geschikte netwerktechnologie zijn, als voor organisaties de contactpersoon internationaal om de zoveel maanden wisselt, blijft van dat voordeel weinig overeind. De internationale dynamiek blijft vaak een aaneensluiting van heel wat toevalligheden, improvisatie en spontaniteit, eerder dan strak gecoördineerd internationaal protest: bepaalde mensen reizen af naar een bijeenkomst, horen daar over een oproep om te betogen en nemen dat weer mee naar hun thuishaven om daar allerlei acties op touw te zetten.

Ideologische en politiek-contextuele factoren spelen in de drie momenten van vredesprotest een belangrijke rol. We vermeldde reeds de schrik voor coöptatie van de vredesbeweging door politiek-institutionele actoren, de spanning tussen radicalisme en marginalisering, en het belang van nationaal gerichte actie eerder dan internationale. Het zijn zaken die telkens terugkeren zonder dat nieuwe technologieën daar iets fundamenteels aan wijzigen. Internet zou wel een belangrijke rol hebben in het faciliteren van zogenaamde *transnational advocacy networks*, waarbij groepen die om bepaalde redenen in hun eigen land politiek geïsoleerd staan, steun vinden bij drukkingsgroepen en belangenorganisaties in het buitenland.⁵³ We kunnen ons maar afvragen hoe de communicatie met de dissidenten uit het Oostblok er via het internet uit zou hebben gezien. De introductie van de fax eind jaren 1980 betekende alvast een grote verandering, omdat men vanaf dan enigszins aan staatscontrole kon ontsnappen.⁵⁴ Het internet zou dus een gelijkaardige verschuiving teweeg hebben gebracht. Anderzijds moeten we de mogelijkheden ook niet overschatten. Kijken we maar naar de manier waarop de Chinese overheid vandaag omgaat met het internet en de betogingsvrijheid. Tijdens de antioorlogscampagne van 2003 was China de grote afwezige.⁵⁵

Internet heeft dus, als we de drie piekmomenten van vredesprotest de afgelopen twintig jaar vergelijken, vooral naar het mobiliseren van organisaties een enorme impact gehad, maar niet zozeer naar de manier waarop de samenwerking verloopt. Bovendien zijn er ideologische en politieke factoren die, zonder dat internet daar invloed op heeft, bepalend kunnen zijn voor de wijze en het moment waarop sociale bewegingsorganisaties de handen internationaal in elkaar slaan.

- (1) Zie o.m. David CORTRIGHT, *A Peaceful Superpower: the Movement against War in Iraq*, Goshen: Fourth Freedom Forum, 2004; Victoria CARTY & Jake ONYETT, Protest, Cyberactivism and New Social Movements: The Reemergence of the Peace Movement Post 9/11. In: *Social Movement Studies*, 5(2006)3, p. 229-249; Joris VERHULST, The World Says No to War. In: Stefaan WALGRAVE & D. RUCHT (eds.), *Protest Politics. Demonstrations against the War on Iraq in the US and Western Europe*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009.
- (2) Thomas R. ROCHON, 1988. *Mobilizing for Peace: the Antinuclear Movements in Western Europe*, London: Princeton University Press, 1988.
- (3) Toch even een woord van dank aan de mensen die mij uitvoerig over hun ervaringen wilden te woord staan en daarmee een belangrijke bron van informatie en inspiratie waren. In alfabetische volgorde: Dirk Barrez, André Bogaert, Ludo De Brabander, Goedele De Keersmaecker, Gio De Weerd, Mark De-neer, Jo Hanssens, Arnaud Ghys, Ernst Gulcher, Paul Lansu, Ludo Nelen, Jan Rutgeerts, Georges Spriet, Jan Turf, Nicole Van Bael, Jan Van Criekeinghe en Etienne Van Neygen. Dank ook aan de mensen van Amsab-ISG Antwerpen en Gent voor het ter beschikking stellen van het archiefmateriaal.
- (4) De organisatoren spreken van een "indrukwekkende buitenlandse vertegenwoordiging", met delegaties uit verschillende landen van Europa, de VS en Canada. Opvallend veel Turkse manifestanten, gastarbeiders uit binnen- en buitenland, en een massale opkomst uit de Bondsrepubliek o.l.v. Dominee Niemoller (zie *Vrede*, 23(januari 1980)189, p. 4-5).
- (5) Persoonlijk interview met André Bogaert, voormalig VAKA-voorzitter, 19/05/2008.
- (6) Stefaan WALGRAVE, *Nieuwe Sociale Bewegingen in Vlaanderen*, Leuven: SOI/KULeuven, 1994. In België werd door VAKA-OCV nog wel op 25 oktober 1987 een 'feest van de overwinning' gevierd, waarbij in de betoging te Brussel zo'n 100.000 deelnemers mee optrokken. In het voorjaar van 1989 kwamen in Brussel opnieuw zo'n 75.000 mensen op straat in de laatste grote mobilisatie tegen de kernwapens. Deze twee betogingen werden echter meer 'uit goede traditie' georganiseerd. Het 'momentum' van de vredesbeweging en haar strijd tegen de kernwapens was eigenlijk voorbij.
- (7) Patrick STOUTHUYSEN, De Vredes- en Antiracisembeweging: De Ontmoeting van Oude en Nieuwe Sociale Bewegingen. In: Staf HELLEMANS & Marc HOOGHE (eds.), *Van 'Mei '68' tot 'Hand in Hand'*, Leuven/Apel-doorn: Garant, 1995, p. 69-88.
- (8) Patrick STOUTHUYSEN, *In de Ban van de Bom: de Politisering van het Belgisch Veiligheidsbeleid, 1945-1985*, Brussel: VUBPRESS, 1992; Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/59.1, Verslag uitgebreide Internationale Werkgroep, Brussel, 19/03/1988.
- (9) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/301.1, Nota Jacques Vantomme, Voorstel tot het oprichten van een werkgroep "Internationale vredeswerking" binnen het OCV, 30/09/1982. Een overzicht van de verschillende internationale initiatieven uit die periode is onder meer terug te vinden in Dirk BARREZ & Jan RUTGEERTS, *Stop de bom: twee jaar actie tegen de kernbepapening*, Brussel: Internationale van Oorlogstegenstanders (IOT), 1982.
- (10) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/59.1, Nota Werkgroep Internationaal: Uitgangspunten en krachtlijnen van de internationale werking van VAKA, februari 1986.
- (11) Amsab-ISG, Archief VAKA 556/59.1, Nota Werkgroep Internationaal: Uitgangspunten en krachtlijnen van de internationale werking van VAKA, februari 1986.
- (12) Amsab-ISG, Archief VAKA 556/30.1, Verslag OCV Stuurgroep, 07/10/1982.
- (13) Amsab-ISG, Archief VAKA 556/97.3, Verslag overleg België-Nederland te Roosendaal, 10 april 1981.
- (14) *Vrede*, 24(december 1981)208, p. 5
- (15) Lawrence S. WITTNER, *The struggle against the bomb*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1993, p. 234.
- (16) Amsab-ISG, Archief Vrede vzw, 184/196, Verslag END.
- (17) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/97.3, Persbericht, Komitee Paasmars 81. Voor een atoomvrij Europa, Hulst, maart 1981.
- (18) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/6.6. *The Bulletin*, 24/04/1981, p. 10-11.
- (19) David S. MEYER & Thomas R. ROCHON, Toward a Coalitional Theory of Social & Political Movements. In: Thomas R. ROCHON & David S. MEYER (eds.), *Coalitions and Political Movements: The Lessons of the Nuclear Freeze*, Boulder/London: Lynne Rienner Publishers, 1997, p. 237-252.
- (20) Pam. SOLO, A New Atlantic Alliance. European and American Peace Movement Cooperation. In: *Disarmament Campaigns*, (1985)49, p. 10; David CORTRIGHT & Ron PAGNUCCO, 1997 Limits to Transnationalism: the 1980s Freeze Campaign. In: Jackie SMITH, Charles CHATFIELD, Ron PAGNUCCO (eds.), *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity Beyond the State*, New York: Syracuse University Press, 1997, p. 159-174.

- (21) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/64.2, Verslag vergadering Werkgroep Internationaal, 07/11/1984.
- (22) Amsab-ISG, Archief André De Smet, 246/170, Evaluatieverslag END-Convention, juli 1984.
- (23) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/30.1, Clarifications of the IPCC Network of Peace Movements, IPCC-meeting Paris, 9-11 June 1983.
- (24) Persoonlijk interview met Dirk Barrez, voormalig lid IOT en VAKA Werkgroep Internationaal, 07/07/2008.
- (25) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/97.3, Correspondentie Wilke Schram (IKV) met het VAKA-secretariaat, 09/02/1981.
- (26) Persoonlijk interview met Jan Turf, voormalig lid VAKA Werkgroep Internationaal, 05/06/2008.
- (27) Persoonlijk interview met Dirk Barrez, voormalig lid IOT en VAKA Werkgroep Internationaal, 07/07/2008.
- (28) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/59.1, Verslag van de Five Continent Conference on Peace and Disarmament te Athene van 13 tot en met 17 december 1986, door Luc Deliens.
- (29) *Magazine voor Vredesaktie*, Extra editie, (januari 1991)122.
- (30) Alan RIDING voor de *New York Times*, 13 januari 1991. Beschikbaar online op <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0CE0D81030F930A25752C0A967958260>
- (31) Charles CHATFIELD, *The American Peace-movement: Ideals and Activism*, New York: Twayne Publishers, 1992, p. xi.
- (32) Eric SWANK, The Ebbs and Flows of Gulf War Protests. In: *Journal of Political and Military Sociology*, (1997)25, p. 211-229.
- (33) *Vrede*, (sept/okt 1990)289, p. 6-7.
- (34) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/50.1, Verslag bijeenkomst in verband met internationale werking VAKA (en OCV), 22 juni 1989.
- (35) Amsab-ISG, Archief VAKA, 556/50.1. Verslag contactvergadering CNAPD-CPD en OCV-VAKA, 07/07/1990.
- (36) *Vrede* vzw, Inkomende correspondentie 1990, Brief IOT, Jan Turf, 14 juni 1989, betreft: HCA, vergadering op 27 juni 1990 te Brussel.
- (37) Mary KALDOR, geciteerd in Metta SPENCER, Canadians Act To Promote Helsinki Process. In: *Peace Magazine*, 7(1991)5, p. 22-23.
- (38) Persoonlijk interview met Georges Spriet, lid *Vrede* vzw, 02/06/2008.
- (39) Ruud KOOPMANS, Globalization or Still National Politics? A Comparison of Protests against the Gulf War in Germany, France and the Netherlands. In: Donatella DELLA PORTA, Hanspeter KRIESI, Dieter RUCHT (eds.), *Social Movements in a Globalizing World*, Hampshire and London: MacMillan Press Ltd, 1999, p. 59.
- (40) Persoonlijk interview met Jan Turf, voormalig lid VAKA Werkgroep Internationaal, 05/06/2008.
- (41) Persoonlijk interview met Ludo De Brabander, lid *Vrede* vzw, 02/06/2008.
- (42) Dieter RUCHT & Simon TEUNE, *Communicating the European Social Forum*. Paper gepresenteerd op ECPR 35th Joint Sessions of Workshops, Helsinki, 2007.
- (43) *Minutes of the European Social Movements Assembly Florence*, 10/11/2002. Beschikbaar online op <http://www.fse-esf.org/spip.php?article45>
- (44) Chris NINEHAM, The European Social Forum In Florence – Lessons Of Success. In: ZNet. <http://www.zmag.org/znet/viewArticle/11259> (2002).
- (45) Stefaan WALGRAVE & Dieter RUCHT (eds.), *Protest Politics [...]*.
- (46) Persoonlijk interview met Ludo De Brabander, lid *Vrede* vzw, 02/06/2008.
- (47) Joris VERHULST, February 15, 2003: The World Says No to War [...].
- (48) Statement of the meeting to coordinate European wide action against war on Iraq, Copenhagen, December 15th 2002. In: Joris VERHULST, February 15, 2003: The World Says No to War [...], p. 25.
- (49) David CORTRIGHT, *A Peaceful Superpower [...]*, p. 21-26.
- (50) Barbara EPSTEIN, Notes on the Antiwar Movement. In: *Monthly Review*, (2003)55, p. 109-116.
- (51) Persoonlijk interview met Arnaud Ghys, lid CNAPD, 17/11/2008.
- (52) Persoonlijk interview met Ludo De Brabander, lid *Vrede* vzw, 02/06/2008.
- (53) Margaret E. KECK & Kathryn SIKKINK, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1988.
- (54) Persoonlijk interview met Jan Turf, voormalig lid VAKA Werkgroep Internationaal, 05/06/2008.
- (55) Joris VERHULST, February 15, 2003: The World Says No to War [...].

ASSOCIATION DES MARCUNVINS DE BRUXELLES

VILLA SCOLAIRE DE WESTENDE
LE MONT BLANC

Liefdadigheid naar vermogen? Brusselse filantropische verenigingen als pioniers van de vakantiekolonies aan zee (1886-1914)

Wie het woord 'vakantiekolonies' laat vallen, krijgt meestal nostalgische of traumatische herinneringen te horen aan dit bijna vergeten fenomeen. Maar de vakantiekolonies belichten ook een actueel thema. Een van de redenen waarom de gegoede Brusselse burgerij op het einde van de 19e eeuw vakantiekolonies oprichtte, was immers dat men jongeren die rondhingen in de Brusselse parken als hinderlijk ervoer. Ook toen al associeerde men groepjes jongeren op straat met criminaliteit. Een andere bekommernis van de burgerij toen was de verspreiding van de tuberculose, een typische armoedeziekte. De enige manier om ervoor te zorgen dat men geen tuberculose ontwikkelde, was een goede weerstand op te bouwen door zo gezond mogelijk te leven. Daarvoor had men voldoende voedsel, veel buitenlucht en zon nodig.

Het fenomeen van de vakantiekolonies is het onderwerp van een breed opgezet onderzoek dat in juni 2010 aan het publiek zal worden voorgesteld (zie kader). In deze bijdrage belichten we het prille begin. Hoe, op het einde van de 19e eeuw, na de afschaffing van de kinderarbeid en in volle Schoolstrijd, verschillende liberale filantropische organisaties vakantiekolonies begonnen te organiseren. Filantropie als oplossing voor de sociale problematiek bij gebrek aan broodnodige overheidsmaatregelen. Al blijkt bij nader onderzoek dat de overheid – weliswaar op gemeentelijk vlak – wel degelijk tussenkwam.

Voorkomen is beter dan genezen

De verspreiding van vakantiekolonies in Europa in de 19e en 20e eeuw kwam voort uit de vele internationale contacten die er waren rond de strijd tegen tuberculose. Vóór de ontdekking van antibiotica in 1943 (maar pas in 1946 beschikbaar) was tuberculose of tering de oorzaak van een zesde van de sterfgevallen. De industrialisering had tot een massale toeloop van werkkrachten naar de stad geleid die er

Stranduitstap tijdens een vakantiekolonie in de schoolvilla van de Association des Marçunvins de Bruxelles in Westende. (Amsab-ISG)

vaak in slechte woonomstandigheden terecht kwamen. Rond 1840 was na Engeland en Frankrijk ook in België een hygiënistische beweging ontstaan. Uit scepticisme over de curatieve geneeskunde, die er maar niet in slaagde een werkzaam medicijn voor ziekten als tuberculose te ontwikkelen, stelden de hygiënisten al hun hoop op een preventieve aanpak. Zeker na de ontdekking van de bacteriën in de jaren 1880, wezen zij op het gevaar van bepaalde individuele gewoonten en gedragingen voor de gezondheid van de samenleving en verweefden op die manier hygiëne en moraal met elkaar.¹ Via onderricht aan kinderen hoopte men ook de ouders tot betere hygiëne aan te zetten. Het fenomeen van de vakantiekolonies kaderde dus in de processen van medicalisering, hygiënisering en pedagogisering.

De eerste kolonies ontstonden in Zwitserland, waar Hermann Walter Bion uit Zürich in 1876 opriep om geld in te zamelen voor een vakantie voor arme en zwakke kinderen onder toezicht van stadsleraars. Dit initiatief werd gevolgd door andere Zwitserse en Duitse steden. Ongeveer rond dezelfde periode zonden Engelse filantropen arme kinderen uit het Londense East-End naar de buitenlucht door middel van Fresh Air Funds. In Frankrijk werden in 1881 de eerste kolonies georganiseerd door het Oeuvre des Trois Semaines en vanaf 1887 gaf het gemeentebestuur van Parijs subsidies aan kolonies. In Nederland bestonden vanaf 1884 de Verenigingen voor Gezondheids- en Vacantiekolonies. En verder werden in Zweden, Spanje, Rusland en zelfs in Amerika vakantiekolonies georganiseerd door verschillende steden.²

In 1887 gaf de De Parijse Société pour la Propagation et l'Encouragement des Colonies de Vacances de volgende definitie van vakantiekolonies: *“De Vakantiekolonies zijn een instelling van preventieve hygiëne ten behoeve van zwakke kinderen van de lagere scholen, voor de armsten onder de zwaksten. De kolonies laten geen zieken toe. Ze zijn geen beloning. Het doel is een kuur in de buitenlucht, samen met lichaams oefeningen op het platteland, naast properheid, goede voeding en vrolijkheid.”*³

De eerste vakantiekolonies in België

In België ontstonden de eerste kolonies in Brussel in 1886. De stad had grote boulevards, passages, grands cafés en grootwarenhuizen die de economische ontwikkeling sinds de onafhankelijkheid veruitwendigden. Maar de grootste metamorfose onderging Brussel door de overveling van de Zenne, na de cholera-epidemie van 1865. De arbeiders werden daarvoor uit het stadscentrum naar de dichtbevolkte rand van de stad verdreven.

Gemeenteraadslid Edouard Ducpétiaux was al in 1844 aan de hand van statistieken tot de conclusie gekomen dat de staat zich het lot van de arbeidersklasse moest aantrekken.⁴ Gegoede burgers dachten daar anders over: armoede was een gevolg van losbandig gedrag dat ook tot ziektes leidde. Zo bleven zowel de katholieken als de liberalen het economisch liberalisme aanhangen. Zij zochten enkel oplossingen voor de sociale problematiek in het paternalisme, elke staatsinterven-

tie werd geweerd. Na een periode van sociale onrust braken in maart 1886 stakingen uit in Luik, Henegouwen en Charleroi. De overheid reageerde repressief maar op 15 april richtte de katholieke regering-Beernaert niettemin een Commissie van de Arbeid op. Hoewel dit een erkenning van de problematiek inhield, was de bedoeling slechts het 'bestuderen' van de sociale conflicten. In deze parlementaire onderzoekscommissie zetelden wel al socialisten en thema's als kinderarbeid, sociale verzekeringen en zelfs stemrecht werden er bespreekbaar.⁵

Op 13 juni 1886 plande de Belgische Werkliedenpartij (BWP) te Brussel een betoging voor het algemeen stemrecht, maar wou absoluut geen herhaling van de gebeurtenissen van maart. De integratie van de pas opgerichte partij in het politieke regime mocht immers niet gehypothekeerd worden. De BWP nam het straatprotest van 1884, toen liberalen en katholieken de Schoolstrijd uitvochten, tot voorbeeld om haar eigen betoging te legitimeren.⁶

Voor de liberalen was dit conflict op een ramp uitgedraaid. De Schoolstrijd was in 1879 begonnen met de wet-Van Humbeeck. De liberaal Pierre Van Humbeeck, de eerste minister van Openbaar Onderwijs in de Belgische geschiedenis, stelde dat het gemeentelijk lager onderwijs overal aanwezig en neutraal moest zijn. De katholieken reageerden hier zeer heftig op. Bij de parlementsverkiezingen van 10 juni 1884 leden de liberalen een nederlaag, waarna de katholieken tot 1914 ononderbroken zouden regeren. Na de Schoolstrijd groeide bij de liberalen ook de kloof tussen de conservatieve Doctrinair en de vooruitstrevende Radicaal of Progressist. De Brusselse liberalen kwamen het eerst tot een scheuring. Voorzitter Van Humbeeck werd op 12 december 1884 in de minderheid gesteld bij de stemming over de wijziging van de statuten. Hij diende zijn ontslag in en werd vervangen door Paul Janson, een hervormingsgezinde progressist en voorstander van het algemeen stemrecht. De conservatieven stichtten daarop de Ligue libérale. Pas in 1900 vonden de liberalen hun eenheid terug.⁷

In deze context ontstonden in de zomer van 1886 de eerste vakantiekolonies. Dokter Florimond Kops, progressief-liberaal gemeenteraadslid, zorgde ervoor dat de stad Brussel 700 frank vrijmaakte om twee opeenvolgende contingenten van dertig jongens en meisjes onder leiding van leraars van het officieel onderwijs naar een herberg in Kortenaak in het Hageland te sturen.⁸ Hij vond daarvoor steun bij burgemeester Charles Buisson, oprichter van de Ligue de l'Enseignement (Onderrichtsbond). De Ligue was in 1864 gesticht door radicaal-liberale vrijdenkers. Voor hen was onderwijs de oplossing voor de sociale problematiek. De Ligue werd dan ook een van de belangrijkste voorvechters van officieel en verplicht lager onderwijs.⁹ Van Humbeeck was een van de eerste leden. De Brusselse loge Les Amis Philanthropes had sterk bijgedragen tot de stichting. Reeds in augustus 1878 nam de Ligue zich voor om een schoolkolonie aan zee op te richten.¹⁰ Liberale schoolkolonies moesten ingezet worden om het officieel onderwijs te promoten. Bij de selectie van de kinderen voor de kolonies moest wel absolute voorrang worden gegeven aan arme en fysiek zwakke kinderen. Daarom moesten ze via een medisch onderzoek geselecteerd worden.¹¹

De vakantiekolonies gingen pas echt van start na de invoering van de wet van 13 december 1889, waardoor kinderen meer bescherming kregen tegen industriearbeid. Vanaf dan mocht er pas gewerkt worden vanaf twaalf jaar en niet meer dan twaalf uur per dag. Hoewel er nog geen leerplicht was, konden nu wel meer kinderen naar de lagere school waardoor een nieuw probleem ontstond. *“Waar gaat dat klein grut, als het vakantie is, heen? (...) Als je een steegje in een volksrijke wijk zou bezoeken, dan zou je een troep kinderen zien krioelen onder het vage toezicht van enkele vrouwen die werken op de drempel van de deur. Of je zou een stoet zien vormen, smerig, in voden gehuld onder leiding van een of andere ket, op weg naar ofwel het park, ofwel een plein, met het gevaar dat ze onderweg tien keer vertrappeld worden, overgeleverd aan God weet welk spel. (...) De vakantiekolonies beantwoorden dus aan een dringende behoefte.”*¹² Wie zou zich nu ontfemen over de Brusselse kinderen tijdens de vakantie?

Filantropie en lokale overheidsmaatregelen

In juli 1890 hield het liefdadigheidswerk Association des Marçunvins een eerste ‘try-out’: het stuurde twintig meisjes van de Gemeenteschool Nummer 9 naar Ethe in Luxemburg.¹³ De Association des Marçunvins werd opgericht aan de Université Libre de Bruxelles na een stoet op 7 maart 1875 georganiseerd door Le Denier des Ecoles (Schoolpenning). De Fédération du Denier des Ecoles was opgericht om alle steunbetuigingen ten voordele van de Ligue de l’Enseignement te verenigen.¹⁴ Op 21 maart besloot een veertiental jonge liberalen, na het bekendmaken van het financieel succes van de stoet, tot de stichting van de Association des Marçunvins. De eerste jaren stelden ze zich tevreden met het zoeken naar handelszaken waar ze collectebussen mochten plaatsen. Later organiseerden ze zelf stoeten en feesten.¹⁵ Het opgehaalde geld diende oorspronkelijk voor het creëren van studiebeurzen, het uitdelen van kinderkleding, het organiseren van conferenties en voor subsidies aan schoolinstellingen en onderwijzers. Over deze laatste activiteit zijn de Marçunvins heel discreet: *“We permitteren ons de naam van de plaats te verzwijgen, om de onderwijzer niet bloot te stellen aan de rancune en de vervolging van de plaatselijke geestelijken, de onderwijzer die als een moedige familievader door de allersterkste invloeden van zijn broodwinning kan worden beroofd, de liberaal die ons het bewijs van zijn opoffering heeft gegeven.”*¹⁶

In 1879 gaf voorzitter en stichtend lid Gustave Vanubbel zijn ontslag. Hij werd vervangen door Eugène Brûlé.¹⁷ Dit leidde blijkbaar tot een breuk in de vereniging en de afgescheurden richtten op 29 september de Cercle Le Progrès op. De Association des Marçunvins trok zich ook terug uit de Fédération du Denier des Ecoles.

In 1880, na tegenvallende festiviteiten, was er een deficit van 7000 frank. Om de werking van de vereniging niet in het gedrang te brengen en de leden niet te ontmoedigen, schoot onder meer de liberale Brusselse burgemeester Felix Vanderstraeten de som voor. Het dipje had alleszins geen langdurige gevolgen: de Marçunvins organiseerden net zoals voorheen feesten, *soirées musicales* en *spectacles*, naast ernstige *conférences*. Hun Section pédagogique propageerde op deze conferenties vernieuwingen in het onderwijs.

Briefhoofd van de Association des Marçunvins. (Archief van de Stad Brussel)

De testcase van Les Marçunvins om in juli 1890 kinderen met vakantie te sturen in de buitenlucht verliep positief. Het jaar daarop werden opnieuw kinderen naar Dinant en Oostende gestuurd. Men dacht er nu ook aan een villa in Hastière in de provincie Namen te openen. Uit een verslag van H. Van Kalken, onderwijzer aan de Modelschool van de Ligue de l'Enseignement¹⁸ weten we dat in hetzelfde jaar de Cercle Le Progrès reeds een 400-tal kinderen uit het Brusselse naar het platteland zond. Omdat niet alle kinderen naar vakantiekolonies konden worden gestuurd organiseerde Le Progrès ook “des promenades hygiéniques” in de omgeving van Brussel. “Ook al kunnen deze wandelingen de kinderen niet voorzien van al het zedelijke goeds dat de kolonies oplevert, toch zullen ze voordeel halen van de buitenlucht op het platteland, van het stappen, het spelen, van de eenvoudige maar versterkende voeding.”

De kinderen kregen bij aankomst een boterham met boter en een kop koffie met melk. In hun knapzak zaten twee boterhammen met een plak vlees ertussen, of ‘bouletten’ of eieren. Bij hun terugkeer mochten ze in het lokaal op het Vossenplein nog soep, aardappelen, vlees, groenten en brood naar huis meenemen. Dit kostte Le Progrès dagelijks 0,80 frank per kind maar ze ontvingen hiervoor subsidies van de Stad Brussel. De kinderen werden gekozen onder de meest behoeftigen van School nummer 7, de armste school van Brussel in de Hoogstraat (de Marollen). De directeur van deze school, Kuborn, had echter een andere visie: hij wou ook de meest verdienstelijke leerlingen aan de uitstapjes laten deelnemen en wou de wandelingen in de onmiddellijke nabijheid van de stad. Le Progrès wou die juist ver genoeg buiten de stad omdat de kinderen anders lastig werden gevallen door andere jongeren. De Cercle gaf niet toe, deelde de kinderen volgens hun fysieke

krachten in brigades in en opteerde in samenspraak met de leerkrachten-begeleiders voor wandelingen in het Zoniënwoud, Linkebeek, Ter Kamerenbos, Rood Klooster, Bosvoorde en Sapinière d'Uccle. De leerkrachten moesten na elke wandeling een gedetailleerd rapport afleveren zodat men kon zien of die uitjes enige *"influence morale"* op de kinderen hadden.¹⁹

Tijdens de vakantie van 1891 organiseerde Le Progrès al vakantiekolonies in Chêvetogne (Ardennen), Felenne (Ardennen), Hamois (Condroz), Dinant, Westerlo, Genk en Geraardsbergen. In Chêvetogne en Hamois werden hele hotels exclusief aan Le Progrès verhuurd. Op elke locatie logeerden gedurende veertien dagen om de beurt twee brigades, bestaande uit dertig meisjes of jongens, leerlingen van de gemeentescholen gekozen door de administratie van Brussel en omliggende gemeenten, onder leiding van twee leerkrachten. Le Progrès vormde ook brigades van betalende kinderen. De prijs bedroeg 30 frank. Om deel te nemen moesten de kinderen tussen 9 en 14 jaar oud zijn, regelmatig de lessen van een officiële school volgen en mochten ze geen besmettelijke ziekte hebben. De laatste twee voorwaarden moesten ze aantonen met een *certificat*.²⁰

Ondertussen hadden de Marçunvins geld ingezameld voor de bouw van hun villa te Hastière, maar de financiële reserve was nog onvoldoende voor de realisatie ervan. Om alvast de meubels te bekostigen, werd een Fondation de Lits opgericht: voor een bedrag van 100 frank werd een kinderbedje in de villa voorzien van de naam van de schenker. Onder de donateurs zien we de Henegouwse industrieel Raoul Warocqué, die 1000 frank schonk. Om hem hiervoor te bedanken werd de slaapzaal van de huishoudsters naar hem vernoemd.²¹

Naast het financiële was er nog een groter probleem. De vereniging had geen rechtspersoonlijkheid (de 'vzw' bestond nog niet) en kon bijgevolg geen huis kopen of bezitten. Haar project was dus zo goed als onrealiseerbaar. De geraadpleegde advocaten, onder wie Emile de Mot, naast advocaat ook schepen van de Stad Brussel²², voorzagen niettemin een manier om dit obstakel te omzeilen. De Marçunvins moesten de nodige som voor de aankoop van de villa aan de Stad Brussel geven. De eigendom van de villa kwam dan toe aan de gemeenteadministratie die voor een onbeduidende som, 10 frank per jaar bijvoorbeeld, de Marçunvins de mogelijkheid zouden geven om de schoolvilla uit te baten. De vereniging rekende erop dat ze haar budget op de volgende manier zou kunnen samenstellen: de gemeenteadministratie zou per dag en per kind 2 frank toekennen aan de Marçunvins. Na aftrek van de kosten voor transport en eten, zouden de overblijvende 50 centimes gebruikt worden om meer kinderen gratis te laten deelnemen. Voor de Marçunvins was deze villa belangrijk: *"Onze vereniging had allang de intentie om een van die instellingen op te richten waarvan het grootste nut op het hygiënische vlak al al te vaak is bewezen, zodat we niet langer zullen wachten om daar een nieuwe demonstratie van te leveren."*

Ze slaagden in hun opzet: de villa in Hastière werd op 7 augustus 1892 geopend door burgemeester Buls en door Pierre Tempels, voorzitter van de Ligue de l'Enseignement en van het Comité de la Villa des Ecoles van de Stad Brussel.²³

Reeds op 5 mei 1892 had de Cercle Le Progrès aan schepen De Mot laten weten dat ze voor 2102,10 frank een terrein van 600 vierkante meter konden kopen in Uitkerke bij Blankenberge. Emile Franchomme, uitbater van het strand te Uitkerke²⁴, stelde voor om er een schoolvilla te bouwen volgens het plan van de architecten Gobelschroy en Foettingen. De kostprijs werd geraamd op 26.400 frank. De Cercle Le Progrès had echter met dezelfde problemen te kampen als Les Marçunvins: een tekort aan middelen en geen rechtspersoonlijkheid. Ook Le Progrès deed een beroep op de Stad Brussel. Alles werd vlug geregeld want al op 20 juni 1892 tekenden huurder, Le Progrès, en 'eigenaar', de Stad Brussel, het huurcontract voor dit terrein. In het contract stond dat Le Progrès op dit terrein een schoolvilla moest bouwen waar kinderen uit de Brusselse lagere gemeentescholen gratis konden verblijven.²⁵

Op dat ogenblik telden Les Marçunvins 678 leden, onder wie 22 beschermleden en 38 dames; Le Progrès had er 462 (met de afdeling Sint-Gillis inbegrepen).²⁶ In de daaropvolgende jaren gingen de twee filantropische verenigingen meer samenwerken: *"De werken van onze vereniging werden uitgevoerd, ofwel alleen, ofwel met de Cercle Le Progrès, waarmee we een tijdelijke alliantie hebben gesloten."* De opbrengsten van de gezamenlijke activiteiten werden verdeeld.²⁷ Op 24 februari 1894 bijvoorbeeld werd in de loge van Les Amis Philanthropes een concert georganiseerd ten voordele van zowel Les Marçunvins als Le Progrès.²⁸

In 1887 stelde grootgrondbezitter Benjamin Crombez tijdens de vakantie een schoolgebouw ter beschikking in Nieuwpoort-Bad. Vanaf dan kon de Stad Brussel ieder jaar meer dan honderd behoeftige kinderen voor veertien dagen naar dit Palais de l'Enfance sturen.²⁹

Op 12 april 1897 besprak de Brusselse gemeenteraad een schenking van Crombez: een perceel in de duinen van Lombardsijde van 1890 vierkante meter, en een som van 25.000 frank om een gebouw op te richten voor een schoolkolonie. Crombez werd verkozen tot voorzitter voor het leven en de kolonie werd naar hem genoemd. De Stad nam de bouwwerken op zich die geraamd werden op het door Crombez geschonken bedrag.³⁰ De exploitatie van de Kolonie Benjamin Crombez werd aan Le Progrès toevertrouwd. Alfred Mabilie, hoofd van de dienst Openbare Werken van de Stad Brussel, zetelde in de op 14 augustus 1897 geregistreerde coöperatie Le Progrès de Bruxelles die de Cercle Le Progrès in 1897 opgericht had.³¹ De coöperatie werd dus te laat gesticht om de schenking van Crombez als directe eigenaar te ontvangen. In 1900 schonk Benjamin Crombez opnieuw een villa aan de Stad Brussel, nu in Westende-Lombardsijde. Deze keer huurde de Association des Marçunvins, voor 40 frank per jaar, deze villa en zorgde ervoor dat ze vanaf mei 1902 als kolonie kon fungeren.³²

Les Marçunvins waren reeds lang vragende partij om kolonies aan zee uit te baten. Al in 1898 zonden ze kinderen naar Nieuwpoort en Lombardsijde in gebouwen die door Crombez ter beschikking werden gesteld. De vereniging zag nu het organise-

ren van vakantiekolonies als haar hoofdtaak. Het werk rond het organiseren van studiebeurzen was immers zo goed als uitgedoofd sinds de Stad Brussel gratis onderwijs verstrekte in een groot deel van zijn onderwijsinstellingen.³³ Het aantal kinderen uit Brussel en omliggende gemeenten dat met Les Marçunvins met vakantie ging, was in 1898 al opgelopen tot 1028.³⁴

Les Marçunvins kregen navolging. Naar aanleiding van hun zilveren bruiloft en het huwelijk van hun oudste dochter besloten Léopold Hirsch en Johanna Freudenberg een werk op te richten om arme Joden te helpen. De familie Hirsch bezat een van de meest luxueuze kledingzaken van Brussel. Onder impuls van de Groot-Rabbijn van België Armand Bloch richtten zij Villa Johanna op, een kolonie om Joodse schoolgaande kinderen met een zwak gestel de gelegenheid te geven aan te sterken aan zee. Hun villa in Middelkerke opende officieel op 1 augustus 1901. En er kwamen nog meer initiatieven.

Plaatsing in plattelandsgezinnen of in kolonies?

Op 15 juli 1896 verscheen op de voorpagina van *Le Petit Bleu du Matin* het artikel *Du grand Air pour les Petits*. Het betrof een brief van Jules Carlier, industrieel en liberaal politicus uit Bergen. Carlier stelde voor om een liefdadigheidswerk op te richten zoals het Engelse A day in the Country. Daar werden kinderen tijdens de vakantie bij families op het platteland geplaatst.

Le Petit Bleu was een Brussels liberaal stuiverskrantje. De schrijver van het artikel, hoofdredacteur Gérard Harry, alias Jean De Brabant, maakte er een orgaan van dat door de hele intelligentsia van die tijd werd gelezen. *Le Petit Bleu* viel op door zijn verbeten en heftige perscampagnes onder meer vóór het Kongo van Leopold II en tegen het klerikalisme.³⁵ Nochtans wilde het Œuvre du Grand Air pour les Petits zich net gaan onderscheiden van de reeds bestaande verenigingen voor schoolkolonies door zijn strikte onafhankelijkheid en neutraliteit. Daarom aanvaardde het ook geen subsidies. Om het werk te financieren werden, naast de gebruikelijke collectes, ook *bons de vacances* verkocht. Elke inschrijving van vijf frank gaf recht op een bon die de inschrijver aan een kind van zijn keuze mocht geven. Het kind moest behoeftig zijn en tussen de zes en de elf jaar oud zijn. Met deze bon kon het uitverkoren kind gedurende een week met vakantie. Eenzelfde kind kon meerdere bons krijgen. De bon was volgens het Œuvre de beste garantie voor zijn strikte neutraliteit. Dit systeem maakte geen onderscheid in het rekruteren van kinderen uit het officieel en het vrij onderwijs, of van een bepaalde gemeente. De keuze werd volledig overgelaten aan de donateurs. Bons konden niet ingeruild worden voor andere goederen en ouders werd verboden om de bons te verkopen. Voor het vertrek moesten de kinderen wel een medisch onderzoek ondergaan. Zieke kinderen en kinderen met luizen werden geweigerd.³⁶

Reeds in augustus 1896 protesteerden Les Marçunvins, Le Progrès en La Feuille d'Étain³⁷ tegen het Œuvre du Grand Air pour les Petits. Ze vreesden voor een daling

A dos d'âne

Blankanberghe, Villa scolaire du Cercle „Le Progrès“ de Bruxelles

Ritje op de ezel tijdens een vakantiekolonie in de schoolvilla van de Cercle du Progrès in Blankenberge. (Amsab-ISG)

van de opbrengst van hun collectes, die vooral tijdens carnaval werden gehouden. In 1898 verbood burgemeester Buls het Œuvre du Grand Air een collecte te houden. Maar vooral de plaatsing van kinderen in gezinnen op het platteland kreeg heftige kritiek: *“De plaatsing in vakantievilla's is zonder discussie superieur aan de plaatsing bij plattelandsgezinnen. De al te zuinige voeding is slecht aangepast aan de magen van de kleine stedelingen; het gebrek aan hygiënische zorgen en medische assistentie in het geval van ziekte, dikwijls de afwezigheid van zedelijke vorming en ontspanning: de gezinnen zijn geneigd om winst te slaan uit de kleine som die hen is betaald, ten koste van het kind; ziedaar enkele bezwaren tegen de plaatsing in een gezin.”*³⁸ Les Marçunvins en Le Progrès pleitten voor het socialer worden van kinderen in de vakantiekolonies: *“Het leven in groep ontwikkelt bij de kinderen sociale gevoelens, maakt hen vertrouwd om wederzijds toegevingen te doen, elkaar een dienst te bewijzen, elkaar te helpen, en zelfs om van elkaar te houden.”*³⁹

De neutraliteit van het Œuvre du Grand Air pour les Petits moest ook blijken uit de samenstelling van het bestuur: de eerste voorzitter was graaf Eugène de Hemricourt de Grunne, de liberaal Jules Carlier werd vicevoorzitter, samen met de socialist Hector Denis.⁴⁰ Carlier nam na het overlijden van graaf De Grunne in 1903 het voorzitterschap over. Hij en zijn echtgenote Léontine Detienne waren tot aan hun dood de drijvende krachten. Net zoals bij Les Marçunvins zetelde een dokter

De villa van het Œuvre du Grand Air pour les Petits in Wenduïne. (Amsab-ISG)

in het bestuur. In 1900 kreeg het Œuvre de bescherming van ‘Princesse Albert’ (Elisabeth). Het ontving ook regelmatig schenkingen van het koningshuis.

Het Œuvre logeerde jongens uit zowel officiële als katholieke scholen bij inwoners van Genval, en meisjes uit gemeentescholen bij inwoners van La Hulpe. In Overijse zaten meisjes van katholieke scholen op semi-internaat bij zusters in een klooster en in Wenduïne ontving men in een schoolvilla om de beurt contingenten jongens en meisjes zonder onderscheid van school.

Het Œuvre bleef de plaatsing in gezinnen verdedigen: *“De kinderen zelf horen bij de elite van de arbeidersklasse op het vlak van de zedelijkheid.”*⁴¹ Door het familiale systeem waren er bovendien minder kosten voor de bouw en het onderhoud van gebouwen. Vandaar de lage prijs: in 1905 1,22 frank per dag en per kind. Les Marçunvins vroegen 1,50 frank voor Hastière en 2 frank voor Westende. We zagen echter al dat het Œuvre du Grand Air pour les Petits 5 frank per bon vroeg. Daarmee mocht een kind een week met vakantie op het platteland, maar voor een vakantie in Wenduïne werden twee bonnen per week gevraagd!⁴²

Vraag naar overheidsondersteuning

Waar Les Marçunvins en het Œuvre du Grand Air pour les Petits het wel over eens waren, waren de te hoge transportkosten, vooral per spoor. Al in 1898 startten Les Marçunvins daarvoor een perscampagne. De Ligne du Littoral en de Société des

De slaapzaal in de vakantievilla van het Œuvre du Grand Air pour les Petits in Wenduine. (Amsab-ISG)

Tramways Bruxellois zorgden al voor kortingen of zelfs voor gratis transport. De Société des Tramways Bruxellois deelde zelfs bonnen van het Œuvre du Grand Air onder haar beste agenten uit.⁴³

Les Marçunvins verlangde nog meer van het openbaar bestuur. Voorzitter Eugène Brûlé, zelf gemeente- en provincieraadslid, somde in zijn toespraak bij de inhuldiging van de villa van de Schoolkolonies van Brugge in 1901 te Knokke, de eisen op: gemeenten moesten in hun budget een post inschrijven voor de financiering van kolonies en schooluitstappen; de schepenen van Openbaar Onderwijs moesten vanaf Pasen tot 1 oktober kinderen op kolonie en excursie sturen; de staat moest, net zoals in Duitsland, Zweden en Noorwegen, zorgen voor gratis transport.⁴⁴

In 1905 stuurden de voorzitters van de kolonies van Schaarbeek, Le Progrès en Les Marçunvins samen een verzoekschrift aan de bevoegde minister, de katholiek Julien Liebaert, om een vermindering van de treintarieven te bekomen. Zonder resultaat evenwel: *“We hadden niet minder verwacht van een regering waar alle inspanningen gericht lijken op een vernietiging van het openbare onderwijs.”*⁴⁵ In dat jaar gingen naar schatting al zo’n 20.000 Belgische kinderen voor een tiental dagen naar een vakantiekolonie.⁴⁶ Het Œuvre du Grand Air had het verzoekschrift niet ondertekend. Nochtans hadden de vier belangrijkste liefdadigheidsverenigingen van Brussel (Enfants Martyrs, Accidents du Travail, Marçunvins en Feuille d’Etain) in 1900 met het Œuvre een ‘entente’ gesloten om samen collectes te houden.⁴⁷ Het Œuvre du Grand Air zou pas in de jaren 1920, in samenwerking met andere vereni-

gingen, demarches doen om aan voordeliger treintarieven te rijden, maar bleef liefdadigheid verdedigen boven ‘de kille, ziellose bureaucratie van de overheid’.⁴⁸

In 1901 had de voorzitter van Les Marçunvins, Brûlé, het volgende argument aangehaald om de autoriteiten ervan te overtuigen het vakantiekoloniewerk te subsidiëren: *“Het zal het land iets primordiaals geven; voor de toekomst van zijn industriële en commerciële vervolmaking heeft het land een sterk en robuust ras nodig, en ons werk zal het in het economische concert der naties de plaats doen behouden die het dapper heeft veroverd.”*⁴⁹

Hieruit blijkt dat de visie van Brûlé op het doel en het nut van de kolonies dezelfde was als die van het Œuvre du Grand Air pour les Petits. Jules Carlier was vanaf 1897 vicevoorzitter van de Conseil Supérieur de l’Industrie et du Commerce en werd in 1907 secretaris-generaal van het Comité Central Industriel. Hij had belangrijke bestuursfuncties in de Charbonnages de Bois-du-Luc, de Société John Cockerill enz.⁵⁰ Als we bekijken wie de donateurs waren – die ook voor de populatie van Wenduine zorgden – zien we onder meer de industrieel Raoul Warocqué (ook actief in de steenkoolmijnen); Garrigues, de voorzitter van de Franse Kamer van Koophandel en Industrie; de Société Cockerill (stuurde weeskinderen); de Société Bois-du-Luc en de Société de Charbonnages Réunis. Kolen werden dan ook gratis geleverd. Ook Ernest Solvay wordt vermeld als weldoener en er werd zelfs een Fondation Madame Ernest Solvay opgericht voor de financiering van het Œuvre. In 1909 werd nog een verdieping op de villa in Wenduine gebouwd zodat er het jaar daarop 540 jongens en 529 meisjes ontvangen konden worden. Dit waren er ongeveer evenveel als in de villa van Les Marçunvins: in 1909 ontvingen zij 1077 kinderen in Westende en in 1911 1538 kinderen.⁵¹

Het Œuvre du Grand Air beweerde dat het bij zijn stichting 5,5% van de kinderen uit de Brusselse gemeentescholen bereikte en dat dit cijfer in 1909 opgelopen was tot 16%. In 1900 meldde het Œuvre in zijn jaarverslag dat er van de 1708 kinderen die met hen op kolonie gingen, 997 afkomstig waren uit gemeentescholen en 711 uit vrije scholen. In de vrije scholen gingen opmerkelijk meer meisjes dan jongens op kolonie (567 tegenover 144).⁵²

Slotbeschouwing

Op het einde van de 19e eeuw, na de afschaffing van de kinderarbeid en in volle Schoolstrijd, begonnen verschillende filantropische organisaties vakantiekolonies te organiseren. Toch werd gaandeweg meer verlangd van de (gemeentelijke) overheid. Die moest niet alleen een juridisch kader creëren en het openbaar vervoer voor de kinderen goedkoper maken, maar ook de kolonies subsidiëren. Op nationaal niveau zou dit pas gebeuren in 1919, met de oprichting van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn (het huidige Kind en Gezin).

- (1) L. NYS, Nationale plagen. Hygiënisten over het maatschappelijk lichaam. In: L. NYS, H. DE SMAELE, J. TOLLEBEEK, K. WILS (red.), *De zieke natie. Over de medicalisering van de samenleving*, Groningen: Historische Uitgeverij, 2002, 230 p.
- (2) A. VAN LEDE, *Les colonies scolaires: historique et organisation*, Brugge: Daveluy et Froment, 1902, p. 5-9.
- (3) H. VAN KALKEN, *Les colonies des vacances*, Brussel: Lebègue, s.d. (overdruk uit : *Revue pédagogique belge*), p. 11.
- (4) E. DUCPÉTIAUX, *Le paupérisme en Belgique: causes et remèdes*, Brussel: Decq, 1844.
Ducpétiaux was naast gemeenteraadslid ook inspecteur-generaal van het gevangeniswezen.
- (5) J. DEFERME, Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXX(2000)1-2, p. 31-171.
- (6) G. DENECKERE, Straatagitatie, een versluierde geschiedenis. Het oproer in 1886 anders bekeken. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XX(1989)1-2, p. 253-291.
- (7) T. LUYCKX & M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1944*, Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, p. 181.
- (8) J. CARLIER, Les colonies scolaires. In: E. ROSSEL, *La Patrie Belge (1830-1905)*, Brussel: Le Soir, 1905, p. 445-446.
- (9) Tot 1914 was er nog geen leerplicht en werd de lagere school vaak ongeregeld bijgewoond en vroegtijdig verlaten.
- (10) *Association des Marçunvins de Bruxelles, XXVme Anniversaire. Notice sur l'origine et l'histoire des Marçunvins 1875-1900, s.l., [1900]*, p. 11.
- (11) F. SIMON, Les activités et les oeuvres scolaires, para- et post-scolaires. In: A. UYTTEBROUCK, *Histoire de la Ligue de l'Enseignement et de l'Education Permanente 1864-1989*, Brussel, 1990, p. 139-160.
- (12) Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Archief Ernest Gossart, nr. 28., La Bienfaisance en Belgique: Le Grand Air pour les Petits. In: *L'Auxiliaire Mutuel dans la famille*, s.d.
- (13) *Association des Marçunvins de Bruxelles, XXVme Anniversaire [...]*, p. 23.
- (14) *Notice Historique sur l'Association des Marçunvins de Bruxelles en réponse au questionnaire formulé par la Ligue Française de l'Enseignement. Congrès de Paris 5 août 1889, Œuvres d'enseignement dues à l'initiative privée*, Brussel: Imprimerie J.-E. Goossens, 1889, p. 8. Het geld diende "pour venir en aide aux instituteurs victimes de la législation nouvelle et pour maintenir les écoles que le gouvernement supprimait partout". Zie Ligue de l'Enseignement, *Bulletin*, (1886, janvier & février)1-2. Assemblée générale annuelle 16 février 1886, p. 5.
- (15) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 12 novembre 1899*, Brussel, [1898], p. 37.
- (16) *Association des Marçunvins, Rapport et Statuts adoptés en Assemblée générale du 11 novembre 1892*, Brussel: Imprimerie J.-E. Goossens, [1892], p. 25.
- (17) Eugène Brûlé was rentenier, gemeenteraadslid van Brussel, provincieraadslid en vanaf 31 augustus 1881 lid van de loge Les Amis Philanthropes (Ledenfiche Centrum voor Maconnieke documentatie Cedom - Madoc).
- (18) H. RIGAUX, Karel Buls en het onderwijs. In: Karel Buls. *Wereldreiziger met een hart voor Brussel 1837-1914*, Brussel: Willemsfonds, 1987, p. 57.
- (19) *Bulletin du Cercle Le Progrès*, VII/1891 (I,1), p. 2-6.
- (20) *Bulletin du Cercle Le Progrès*, [...], p. 7.
- (21) *Association des Marçunvins, Rapport...1892 [...]*, p. 36.
- (22) P. VAN MOLLE, *Het Belgisch Parlement - Le Parlement Belge, 1894-1972*, Antwerpen-Utrecht: Standaard, 1972, p. 101. Ook voorzitter Eugène Brûlé was gemeenteraadslid!
- (23) *Association des Marçunvins, Lettre à M. Tempels, Président du Comité de la Villa des Ecoles*, Brussel: Imprimerie J.-E. Goossens, 1892. Aannemer Somers, lid van Les Marçunvins, zorgde voor de realisatie van de bouw. Zie Stadsarchief Brussel (SAB), Fonds Instruction publique, IP II 666, *Association des Marçunvins, Villa scolaire à Hastière. Rapport présenté à l'Assemblée générale extraordinaire du 22 avril 1892*, Brussel: Imprimerie J.-E. Goossens, 1892, p. 3.
- (24) Zie website Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed: <http://paola.erfgoed.net/> (Gebiedfiche Uitkerke, geraadpleegd op 18 juli 2007).
- (25) SAB, Fonds Instruction publique, IP II 1095.

- (26) *Association des Marçunvins, Rapport ...* 1892 [...], p. 7; *Bulletin du Cercle Le Progrès*, IV(1892)10, p. 101.
- (27) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 23 novembre 1894*, Brussel, [1894], p. 25.
- (28) *Association des Marçunvins de Bruxelles, XXVme Anniversaire [...]*, p. 27.
- (29) H. VAN KALKEN, *Les colonies des vacances [...]*, p. 15.
- (30) SAB, Fonds Instruction publique, IP II 1095.
- (31) *Bulletin du Cercle Le Progrès*, VIII(1897) (VII, 2), p. 9; SAB, Fonds Instruction publique, IPII 1033.
- (32) SAB, Fonds Instruction publique, IP II 1095.
- (33) *Association des Marçunvins, Rapport...1892 [...]*, p. 21.
- (34) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 22 novembre 1898*, Brussel, [1898], p. 22-24.
- (35) E. MEUWISSEN, "Le Petit Bleu" de Gérard Harry (1894-1908). In: *RBHC-BTNG*, XV(1984)1-2, p. 137-164.
- (36) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 41, *Œuvre du Grand Air pour les Petits 1896-1906*, p. 4.
- (37) La Feuille d'Etain organiseerde schoolkolonies voor de behoeftige kinderen van de gemeentescholen van Molenbeek en werd gesubsidieerd door de gemeente. Ze stuurde de kinderen naar de kolonies van Le Progrès. Zie L. SAINT-VINCENT, *Belgique Charitable*, Brussel: Albert Dewit, 1904; J. CARLIER, *Les colonies scolaires [...]*, p. 446.
- (38) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 10 novembre 1908*, Brussel, [1908], p. 33 (citaat uit artikel *Le Soir*, 20/08/1908).
- (39) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 22 décembre 1903*, Brussel, [1903], p. 32. In 1896 nam Eugène Brûlé (uit onmin met de stichting van het Œuvre?) ontslag uit de loge (Ledenfiche Cedom - Madoc).
- (40) Hector Denis (Braine-le-Comte, 1842 – Brussel, 1913), een van de grondleggers van de arbeidsstatistiek, lid Commissie van de Arbeid, rector ULB in 1892 en lid Conseil Supérieur du Travail, vertegenwoordigde in 1894 in het parlement het progressief liberaal-socialistisch kartel van Luik en was een van de directeurs van het door Ernest Solvay gestichte Institut des Sciences Sociales (1897-1902), zie: www.iisg.nl/ (geraadpleegd op 25 februari 2008).
- (41) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 29, *Œuvre du Grand Air pour les Petits, Rapport annuel 1899*, p. 14.
- (42) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 41, *Œuvre du Grand Air pour les Petits 1896-1906*, p. 13; *Association des Marçunvins, Rapport ... 1903*, Brussel, p. 27.
- (43) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 29, *L'Œuvre du Grand Air pour les Petits, Rapport annuel 1899*, p. 6; ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 30, *Œuvre du Grand Air pour les Petits Bxl et faubourgs, Rapport sur l'année 1910*, Brussel: S.A.M. Weissenbruch, 1911, p. 8.
- (44) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 15 décembre 1901*, Brussel, [1901], p. 40-44.
- (45) *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 28 novembre 1905*, Brussel, [1905], p.10.
- (46) J. CARLIER, *Les colonies scolaires [...]*, p. 449.
- (47) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 29, *Œuvre du Grand Air pour les Petits, Rapport sur l'année 1900*, p. 9.
- (48) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 31, *Œuvre du grand air pour les petits, Rapport sur l'année 1922*, Brussel: S.A.M. Weissenbruch, 1923, p. 8-9 en *Rapport sur l'année 1921*, p. 12-13.
- (49) *Association des Marçunvins, Rapport ... 1901*, p. 41.
- (50) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 40, *Le Grand Air. Organe du Cercle Philanthropique & Musicale: Les Amis du Grand Air*, VII(1930)15, p. 1-2; G. KURGAN-VAN HENTENRIJK, S. JAUMAIN, V. MONTENS, *Dictionnaire des patrons en Belgique*, Brussel: De Boeck & Larcier, 1996, p. 87-88.
- (51) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 40, *L'Œuvre du grand air pour les petits Bxl et faubourgs, Rapport sur l'année 1910*, Brussel: Van Campenhout Frères & Soeur, 1911, p. 4; *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 16 novembre 1909*. Statuts, Brussel, [1909], p. 28; *Association des Marçunvins, Rapport annuel adopté en Assemblée générale du 21 novembre 1911*. Statuts, Brussel, [1911], p. 26.
- (52) ARAB, Archief Ernest Gossart, nr. 29, *Œuvre du Grand Air pour les Petits, Rapport ... 1900*, p. 16.

oproep tot getuigenissen

Vakantiekolonies aan de Belgische kust (1886-1980)

Publicatie, tentoonstelling en website

In oktober 2005 stelde de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent aan Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis voor om samen te werken aan een Europees onderzoeksproject *Architecture and Society of Holiday Camps. History and Perspectives*.¹ Hoewel vakantiekolonies tot 1980 – toen de subsidiëring ervan werd stopgezet – een wijdverspreid fenomeen waren, is er in België nog weinig onderzoek naar gebeurd. Aan Amsab-ISG werd gevraagd om het project historisch te kaderen. In 2007 besloot Amsab-ISG om dit Culture 2000-project voort te zetten in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd van de Provincie Oost-Vlaanderen. Dit is geen museum in de klassieke zin van het woord maar een virtueel museum voor sociale geschiedenis, gevormd door de vier door de Vlaamse Gemeenschap erkende privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra en het Oost-Vlaamse provinciebestuur. Binnen deze samenwerking, die gestart is in 1981, worden projecten gerealiseerd zoals sociaal-historische studies, publicaties en tentoonstellingen.

Voor het onderzoek naar vakantiekolonies aan de Belgische kust, werkt Amsab-ISG samen met de vakgroepen Pedagogiek en Geschiedenis van de Universiteit Gent. Beide vakgroepen laten hun studenten mondelinge getuigenissen van koloniegangertjes en monitoren/trices registreren. De getuigen worden onder meer gekozen uit de reacties die we kregen op onze oproep in het programma Memo op VRT Radio 2 op 16 juni 2008. In juni 2010 tonen we de onderzoeksresultaten aan het publiek onder de vorm van een rijk geïllustreerde publicatie, een tentoonstelling en een website.

Voor de website brengen we zoveel mogelijk vakantiekolonies in kaart. Kolonies werden zowel ingericht door de overheid, de mutualiteiten, werkgevers, organisaties en particulieren. Zeker deze laatste zijn moeilijk te traceren. Niet iedere organisator heeft bronnen nagelaten. Daarom willen we op de website het onderzoek verder aanvullen met getuigenissen.

Specifiek voor dit onderzoek is er nog een reden om een beroep te doen op getuigen: in tegenstelling tot ander bronnenmateriaal, is het beeldmateriaal van de vakantiekolonies wel overvloedig bewaard gebleven. Meestal in de vorm van postkaartjes. Deze tonen ons hoe de inrichters hun kolonie naar buiten wilden tonen. Ook de filmpjes waarover we beschikken zijn propaganda voor de kolonies en hun organisatoren. Deze beelden moeten aangevuld worden met bronnen die ons een beeld geven van hoe de kinderen de kolonies hebben ervaren.

Indien u ooit een zomer in een vakantiekolonie doorbracht en wilt meewerken aan het project, kan u contact opnemen met: martine.vermandere@amsab.be
Voor meer informatie: www.vakantiekolonies.be

(1) Dit Culture 2000-project van de Europese Commissie telde ook nog de vakgroepen architectuur van de universiteit van Bologna en van de universiteit van Timisoara en de Direction de la Jeunesse van het Franse Ministère de la Santé, de la Jeunesse et des Sports als partners.

Als
Churchill nen molstas
wilt draagen

Els Van Damme, aspirant
van het Fonds voor
Wetenschappelijk
Onderzoek - Vlaanderen,
UGent en Yves T'Sjoen,
docent moderne
Nederlandse Literatuur,
UGent

'Zijde bij de Hitlerjeugd nie meer dan?'

'Vooruit' en Pierken de Spiegelleire op het breukvlak van twee discoursen: van socialisme naar nationaalsocialisme (1931-1944)

In dit artikel wordt vanuit een tekstvergelijkend perspectief de 'Brief van Pierken' in de krant 'Vooruit' (1931-1944) bestudeerd. Richard Minne en Frits van den Berghe publiceerden aanvankelijk in 'Koekoek', en vanaf 1935 in 'Vooruit', wekelijks een 'Brief van Pierken'. Tijdens de Duitse bezetting vluchtte de redactie van 'Vooruit' naar het buitenland en werden de redactionele activiteiten overgenomen door figuren die met de bezetter collaboreerden. Ondanks de afwezigheid van Minne (Van den Berghe overleed in 1939) werd de 'Brief van Pierken' voortgezet in de krant. De man die zich in de 'gestolen' 'Vooruit' schuilhield achter de figuur van Pierken was Leo Poppe.

De ideologiekritische 'Brieven van Pierken' in de periode 1931-1939 respectievelijk 1940-1944 worden eerst in hun brede historische en internationale context gesitueerd. Politieke, economische en sociale bewegingen op het internationale forum van de jaren 1930 worden in een kort overzicht gepresenteerd. Voorts wordt ingegaan op de geschiedenis en het specifieke karakter van de 'Brief van Pierken'. In een tweede deel van deze bijdrage verschuift de focus van historiciteit naar discours. In een discoursanalytische studie van de 'Brieven', meer bepaald een onderzoek naar ideologisch geladen passages, wordt duidelijk welke verschuivingen zich in de denkwereld van Pierken de Spiegelleire hebben voltrokken.

De Grote Depressie en het bloeiende culturele leven

België ging begin jaren 1930 gebukt onder de Grote Depressie.¹ De stagnerende wereldhandel en de krimpende afzetmarkt voor exportproducten zorgden ook in dat kleine koninkrijk aan de Noordzee voor een sfeer van onzekerheid en wantrouwen. Met het failliet van de bekende Antwerpse autoconstructeur Minerva verdween de Belgische auto-industrie. De koopkracht van de arbeiders daalde spectaculair en de

Karikatuur van de Britse premier Winston Churchill. Detail uit de 'gestolen' strip *Brief van Pierken*, getekend door Leo De Budt. (Uit: *Vooruit!*, 31/05/1942)

werkloosheid bereikte haar hoogste peil. In 1928 was amper 1 procent van de beroepsbevolking van België werkloos, op het eind van het volgende decennium – aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog – was dat aantal vertienvoudigd. Statistieken wijzen uit dat in 1932 één vijfde van de beroepsbevolking werkloos was.

In die sfeer van faillissementen en stakingen trachtte de regering maatregelen te nemen die het economische herstel moesten bespoedigen. Medio jaren 1930 wierp die politiek, onder het gezag van de katholieke premier Paul van Zeeland, heel tijdelijk enkele vruchten af. Maar ook in 1936 en 1937 liet de crisis zich weer in alle hevigheid voelen. De jaren 1930 staan in historische overzichten dan ook geboekstaafd als de jaren van economische chaos en politieke crisis. Regeringen waren instabiel, zodat ze elkaar in ijtempo opvolgden. Maatschappelijke onzekerheid en economische laagconjunctuur bleken de ideale voedingsbodem voor autoritaire systemen en antidemocratische strekkingen in de politiek. In België boekten de traditionele partijen (katholieken, socialisten, liberalen) eind jaren 1930 een aanzienlijk verlies, ten gunste van uiterst rechtse politieke groeperingen. Het Vlaamsch Nationaal Verbond en Rex spiegelde zich aan extremistische fracties in Portugal, Oostenrijk, Italië, Duitsland en later ook Spanje. Rome en Berlijn waren de geldschietsters van extremistische partijen, ook in België. Er was dus niet enkel sprake van economische tegenspoed, ook het klassieke politieke bestel stond onder immense druk. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in mei 1940, zegevierden die antiparlementaire tendensen.

Dankzij de sociale wetten die in België medio jaren 1930 werden gestemd, mede onder invloed van de regeringsdeelname van de Belgische Werkliedenpartij (BWP), konden de amusementsindustrie en het cultuurconsumentisme tot bloei komen. Mensen kregen meer vrije tijd, onder meer door de invoering van de zesdaagse werkweek. De radio ontwikkelde zich razendsnel tot een populair medium. De filmindustrie bloeide. 1933 is het jaar dat de griezelfilm het opmerkelijk goed deed in de meer dan duizend bioscopen die België toen telde. De goedkope geïllustreerde massapers verwierf een belangrijke positie naast de opiniërende krant waarin nog overwegend ideologisch gekleurd commentaar bij het politieke leven werd gegeven. De commercie veranderde ingrijpend het uitzicht van de Belgische journalistiek. Het publiek wilde zich vermaken en kocht massaal kranten waarin vooral aandacht werd besteed aan foto's en fait divers, waarin servicierubrieken, sportverslaggeving en ook stripverhalen de zakelijke reportage vervingen. Stilaan raakte de verzuilde, politiek gekleurde traditionele krant in de verdrukking. Het ontstaan van het stripverhaal in de Belgische dagbladers moet tegen die achtergrond van commercialisering en massaconsumptie worden gezien.²

Hoewel in het maatschappelijk leven van België de katholieke kerk nog bijzonder dominant was, heeft ze niet kunnen verhinderen dat de moderniteit (het moderne leven) in de tussenoorlogse periode definitief doorbrak. Velerlei pogingen zijn ondernomen, vanuit het Vaticaan en door de reactionaire paus Pius XI, om in Europa een katholiek ethisch reveil te bewerkstelligen. Ook in België was de Katholieke

Actie bijzonder actief, onder andere in het rijke verenigingsleven. Alleen, de maatschappij werd pluralistisch en de burger genoot de vrijheid. Commercie en amusement wonnen stilaan het pleit van het katholieke geloof.

In de late jaren 1920 en begin jaren 1930 zien we ook de ongekende bloei van het rechts georiënteerde Vlaams-nationalisme, de toenemende verstedelijking in Europa, de massaproductie en -consumptie. België was toen al het land van de communautaire tegenstellingen. Vlamingen gingen op zoek naar een eigen identiteit en België zag de eerste nationale instellingen gesplitst. Democratie en autoritarisme bepaalden eind jaren 1930 het maatschappelijk leven.

Stripverhalen in kranten zijn de uitgelezen barometer voor die ontwikkelingen.

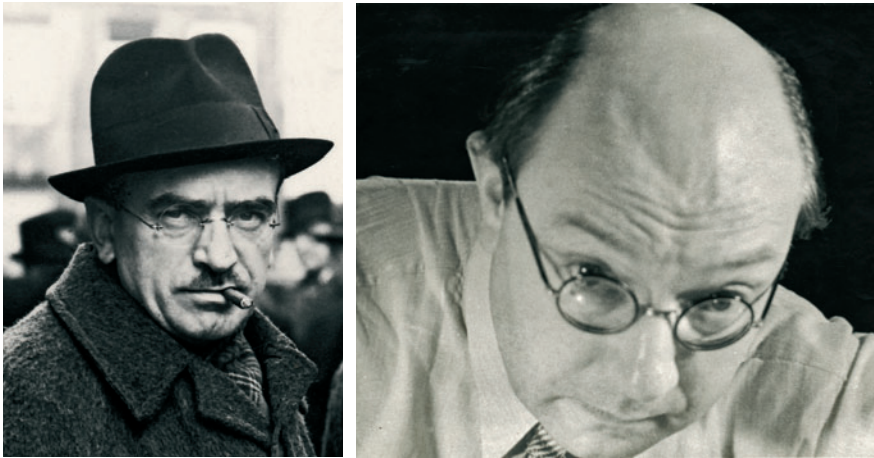
Het Plan van de socialisten

De belangrijkste politieke machtsblokken in België vóór de Tweede Wereldoorlog, werden gevormd door katholieken en socialisten. Zowel de katholieke kerk als de Belgische Werkliedenpartij maakte gebruik van een ruim vertakt verenigingsleven om de eigen ideologie onder 'het volk' te propageren. Het was een tijd dat mensen nog voor de politiek te mobiliseren waren, zoals we kunnen zien op foto's van de vele grote massa-evenementen. De ideologische strekkingen hadden ook hun eigen perskanalen.

Het socialisme in Vlaanderen gebruikte als spreekbuis onder meer de krant *Vooruit*, waarvan de redactie en de drukkerij in Gent waren gevestigd. Gent was een industriestad, met veel armoede en ellende, waar het socialisme zich op het eind van de 19e eeuw had georganiseerd. Geen toeval dat precies in Gent, in 1884, de krant *Vooruit* werd opgericht die het socialistische ideeëngoed onder de arbeiders moest verspreiden. Het is in die krant dat de socialistische partijideoloog Hendrik de Man zijn roemruchte Plan van de Arbeid presenteerde. Het Plan wilde de economische laagconjunctuur keren door te investeren in openbare werken. Dergelijke investeringen schiepen nieuwe werkgelegenheid en konden het economische leven weer aanwakkeren. De goedkeuring van het Plan, op Kerstmis 1933 (het jaar van Hitler, de economische depressie, de griezelfilm), luidde een nieuwe marsrichting in voor het Belgische socialisme. Alle middelen werden ingezet om Plan-propaganda te voeren, ook en zelfs vooral de journalistiek. De nieuwe heilsboodschap werd via kranten en op meetings verkondigd, en ook vele linkse intellectuelen en kunstenaars voelden zich aangetrokken door het toekomstplan van De Man.

De creatieve rol van Richard Minne en Frits van den Berghe

Een van die linkse intellectuelen was de Vlaamse dichter en journalist Richard Minne (1891-1965).³ Deze sceptische schrijver werkte begin jaren 1930 mee aan een weekblad van de socialistische krant *Vooruit*, getiteld *Koekoek*, waarin hij in mei 1931 begon met een stripverhaal.⁴ Het weekblad werd verkocht in kiosken en bleek een groot verkoopsucces. De oprichting van *Koekoek* maakte deel uit van de nieuwe

Links: Richard Minne. (Amsab-ISG). Rechts: Frits van den Berghe. (Amsab-ISG)

marsrichting die het socialisme in de late jaren 1920 had ingezet, en waarvoor de journalistiek goed dienst kon doen. *Brieven van Pierken* is de titel van dit eerste stripverhaal in de geschiedenis van de Vlaamse dagbladpers, en zonder twijfel ook een van de langstlopende strips. Tussen 1931 en 1965, ruim dertig jaar, verscheen wekelijks een *Brief van Pierken*. Samen meer dan 1500 afleveringen. Opmerkelijk is dat de schrijver Minne voor die strip samenwerkte met de expressionistische schilder en tekenaar Frits van den Berghe (1883-1939).⁵ Van den Berghe genoot veel aanzien in de internationale kunstwereld van zijn tijd. Samen met Gust en Leon De Smet behoorde hij tot de tweede groep van avant-gardekunstenaars die in Sint-Martens-Latem actief was. Ze vormden samen een belangrijke schildersgroep die te vergelijken is met de vermaarde school van Barbizon (of de tweede school van Fontainebleau) in het Frankrijk van de 19e eeuw. Vooral na zijn dood werd en wordt op de internationale kunstmarkt veel geld neergeteld voor Van den Berghes schilderijen en grafische kunst. De schrijver Minne en de kunstschilder Van den Berghe werkten tot september 1939 samen aan het feuilleton over het personage Pierken de Spiegelleire. Pierken is een vrijgevochten arbeidersjongetje dat vanuit zijn gespeelde naïviteit zijn eigenzinnige en vooral ongezouten kijk op eigentijdse maatschappelijke en politieke ontwikkelingen geeft. Hij levert kritiek op de katholieke kerk en formuleert zijn bedenkingen bij het dagelijks leven in Gent, de stad van het proletariaat. Minne schreef het verhaal, Van den Berghe maakte de tekeningen. Pierken spreekt met de stem van de arbeidersklasse, maar is toch vooral de anarchistische vrijbuiters. Van den Berghe is de tekenaar die het socialistische discours een eigen gezicht gaf. Alleen al uit zijn vele karikaturen, de satirische prenten en ook de tekeningen voor de *Brief van Pierken* blijkt zijn schatplichtigheid aan het socialistische discours. Bijzonder trefzeker is de kritiek op de greep die de katho-

Links: Leo Poppe (2e v.l.). (Amsab-ISG). Rechts: Leo De Budt. (© Buthologie.
Leven en werk van Leo De Budt. Een retrospectieve, Gent: 9de Kunst, 2007, p. 41)

lieke kerk had op het maatschappelijke en politieke systeem in Vlaanderen. Maar even scherp zijn de spitse commentaren op het toenemende autoritarisme in de Europese samenleving, met de opkomst van het nationaalsocialisme en de extremistische partijen in binnen- en buitenland. Met behulp van de strip konden Minne en Van den Berghe hun ideologische boodschap kwijt, zonder in louter partijpropaganda of in een offensief ideologisch discours te vervallen. Van den Berghe maakte tot zijn dood in 1939 ironische portretten van figuren als Hitler; Joris van Severen, de uiterst rechtse leider van het Verdinaso; Léon Degrelle van het Waalse extremistische Rex; Staf de Clercq van het fascistoïde VNV. Het verzamelde beeldarsenaal geeft een inblik in de visie van de tekenaar die in dienst van het socialistische gedachtegoed werkte en zijn pen(seel) leende voor het uitdragen van de 'heilsboodschap'.

De massamedia in België hadden begin jaren 1930, na de fenomenale beurscrash, een metamorfose ondergaan. Lezers wilden zich bij voorkeur vermaken en vonden in het stripverhaal en de satire een amusante variant op de stem van de politieke commentator. Het ideologische discours zat voortaan verpakt in teksten die vooral op de brede publieke smaak waren gericht: toegankelijk, aantrekkelijk, geestig, en nog het liefst met foto's en illustratiemateriaal (dus ook tekeningen en strips). Het vermelde Plan van de Arbeid, dat het weinig ideologische socialisme in België een nieuwe gedaante en een nieuw elan wilde geven, meer bijdetijds en minder pragmatisch wilde maken, bediende zich van het stripverhaal van Minne en Van den Berghe. Of anders uitgedrukt: de *Brief van Pierken* kon makkelijk worden gerecupereerd voor het Plan-discours, omdat het bij die strategie perfect aansloot. De eerste dagbladstrip hekelde wantoestanden in de binnenlandse politiek en hing een sarcastisch beeld op van het oprukkende fascisme in Europa. Zowel woord als beeld kon bij die ideologische opzet helpen.

Een 'gestolen' krant, een 'gestolen' strip

De Duitse inval in België op 10 mei 1940 luidde een drastische koerswijziging in voor *Vooruit*. De raad van bestuur had al in april beslist dat het socialistische dagblad niet zou verschijnen onder Duits regime en had de redacteurs de opdracht gegeven om bij het uitbreken van de oorlog naar Frankrijk uit te wijken. Op 16 mei was de bijna voltallige redactie – onder wie ook Minne – naar Frankrijk getrokken, op 17 mei werd de uitgave van *Vooruit* stopgezet.⁶ *Vooruit* kwam vervolgens in handen van de collaboratie en werd een zogenaamde 'gestolen' krant, die tegen de wil van de eigenaars in opnieuw verscheen en een belangrijke rol te vervullen kreeg in de beïnvloeding van de publieke opinie en de verspreiding van het nationaalsocialistische gedachtegoed. Via een strak censuursysteem, dat was gemodelleerd naar het door Goebbels uitgetekende persbeleid in Duitsland, werd gestreefd naar *Gleichschaltung* of gelijkkluidendheid.⁷ Alle media dienden de nationaalsocialistische ideeën en thema's eensgezind te verspreiden, waarbij de boodschap rechtlijnig, met weinig nuances en zo eenvoudig mogelijk moest worden overgebracht. Bovendien speelde de nazipropaganda sterk in op de emoties, instincten en gevoelens van haat en angst van de bevolking. Ook in *Vooruit!* vertaalde deze aanpak zich in een sterk antisemitisch en – na het afbreken van het niet-aanvalspact met Rusland op 22 juni 1941 – antibolsjewistisch discours. Het Joods-bolsjewistische gevaar werd gepresenteerd als de grootste bedreiging voor Europa.

Tekeningen, strips en karikaturen leenden zich uitstekend tot een dergelijke eenzijdige, gekleurde berichtgeving en waren het medium bij uitstek om de nationaalsocialistische propaganda ingang te doen vinden bij de lezers van *Vooruit!*. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de populaire *Brief van Pierken* na verloop van tijd weer een plaatsje kreeg in de krant. Op 7 september 1941, na een afwezigheid van 16 maanden, kwam Pierken opnieuw aan het woord. Op het eerste gezicht leek alles erop te wijzen dat de terugkeer van de kleine volksjongen een aangenaam weerzien zou worden. De eerste oorlogsbrief van Pierken vertoonde op formeel vlak geen opvallende breuk met de vooroorlogse beeldverhalen van Minne en Van den Berghe: de tekenstijl, de opmaak, de verhouding van woord en beeld waren vrijwel identiek aan het geïmiteerde model en moeten bij de lezer onmiddellijk herinneringen hebben opgeroepen aan de strip uit de jaren 1930. Deze formele continuïteit was te danken aan Leo de Budt (1919), de leerling van Van den Berghe die na diens dood in 1939 het illustratiewerk voor de *Brief van Pierken* had overgenomen en zo de directe schakel vormde tussen de satirische vooroorlogse brieven en de brieven in oorlogstijd.⁸ Inhoudelijk echter kon het verschil met Minnes *Brieven* niet groter zijn. De tekst werd voortaan bezorgd door de collaborateur Leo Poppe (1911-1997), in de jaren 1930 jeugdleider bij het fascistische Verdinaso en sinds mei 1941 staf-leider en persverantwoordelijke van de Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen.⁹ Poppe eigende zich Minnes literaire creatie toe en transformeerde Pierken in "*de jongste collaborateur van Vlaanderen*"¹⁰. In Poppes handen werd de kleine proletarische jongen "*het ideale wapen om langs populaire weg de boodschap van de bezetter te propageren*"¹¹.

Pierkens ideologische discours in woord en beeld

De ideologische heroriëntering van Pierken bleek al duidelijk uit zijn eerste brief van 7 september 1941. Daarin bracht de jongen – wellicht tot grote verbazing van de trouwe *Vooruit*-lezer die zich Pierken herinnerde als de schalkse rebel en ideologische vrijbouter uit de jaren 1930 – ongegeneerd verslag uit van het reisje naar Duitsland dat hij met de collaborerende Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag) had gemaakt. Tijdens die reis heeft Pierken met eigen ogen kunnen vaststellen dat de vele – in Vlaanderen welig tierende – gruwelverhalen over de Duitsers en Duitsland klinkklare onzin zijn. De Duitsers zijn geen “mannen in beestenvellen [...] mee hoorens op hulderen kop en van bloed druppende messen tusschgen hulder tanden”¹². Nee, net in dat land dat beticht wordt van “baarbaarsche ferdrukkijnghe” en “ongersnoot” heeft Pierken zich “frijer gevoelt of in de klasse van den broeder” en nooit heeft hij “beeter [z]ijnen buik kunnen fol eeten”. Voor de kleine jongen is het dan ook een uitgemaakte zaak dat Duitsland niet het land is van onderdrukking en armoede maar van vrijheid en overvloed. De ‘ware’ vijand is niet de Duitser, maar wel “de englichman” en “den bolschgewiest” die vanuit geopolitieke overwegingen autonome landen binnenvallen, maar vervolgens pretenderen dat zij enkel “de vrijheit der kleine folkeren” willen beschermen.

In één enkele brief slaagt Poppe er dus in om Pierken in het collaborerende kamp te plaatsen en ideologisch stevig te verankeren. Nochtans ontleende Poppe de setting en de personages van zijn beeldverhaal integraal aan Minne. Net zoals in de jaren 1930 blijft Pierkens leefwereld beperkt tot de dagelijkse gebeurtenissen rond de keukentafel van de proletarische familie De Spiegelleire en tot amusante belevenissen in de klas. Alleen worden de verhalen nu doorkruist door nieuwe ideologische scheidslijnen. Zo is de katholieke leraar-broeder, die in Minnes brieven fungeerde als het middel bij uitstek om de christelijke moraal op de korrel te nemen, vervangen door de schoolmeester, een antifascist die pleit voor vrijheid en democratie maar in zijn klas geen dissidente meningen duldt en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid eist. Pierken en zijn vrienden daarentegen vertegenwoordigen de ‘volkswil’ en spreken volop de taal van de Nieuwe Orde.¹³ Zo schrikt Poppe er niet voor terug om het typisch antisemitische discours van de nazipropaganda uit een onschuldige kindermond te laten komen, een techniek die de minachtende uitspraken niet alleen vergoelijkt maar ze daarenboven ook nog eens rechtsgeldigheid geeft. De waarheid komt immers uit een kindermond. Wanneer Pierken en zijn vrienden het in juni 1942 hebben over de verordening die het dragen van de Jodenster verplicht stelt, vertelt een van de kinderen een rechtstreeks aan de propaganda ontleende anekdote over een onbetrouwbare Joodse bankier die een hardwerkende Vlaamse boer geld aftroggelt. Op basis van dit verhaal besluiten de vrienden dat het toch een goede zaak is dat men de Joden binnenkort aan hun ster zal herkennen.

Naast de Joden krijgen ook de westerse geallieerden het zwaar te verduren. Deze anti-Amerikaanse en anti-Britse gevoelens komen het sterkst tot uiting in een brief van 11 januari 1942, waarin Pierken een eigentijdse versie neerpent van het Drie-

Voor of tegen de blotte billen

Jongens zeiden den Broeder almeteens van den morgen in de klaas we koomen nu aan een duistere blaadzeide van d'Eilige Geschiedenies. We vreven wij allemal ons ogen uit om klaar te zien en goet te ooren. We koomen aan den ondergank van Sodoma zeide hij mee nen grotten zugt. Brrr zeiden al de jongens al beevent in ulder eigen gardevoe van de broken want als den Broeder over de ontugt spreekt wort hij geel en groen geleik een solferpriemken dat begint te branden.

Sodoma riept hij al buulderend was een grotte stat machtig door handel en neiverheit en waar de menschen in got geloofdegen en iederen zondag pliegtbewuust ulderen penink stortegen in den oofblok tot gloorie van den gotsdienst, het huisgezin en den heigendom. Maar almeteens zijn daar nen oop gostloogenaars op den markt verschgeenen en ze ebben de kriestelijke jeugt opgemaakt. Haja de sooslejalisten zeide ik. Zuust Spiegelleire zeide den broeder en ik kreeg een Eilig zaantsen mee tweehondert daagen aflat. Die sooslejalisten zeide den Broeder leefdegen geleik ooveral in braspartien en veelwijverei.

Haja zeide roosten Teeslefoor die tsaloes was van mijn zaantsen mee mijn tweehondert daagen faakansse op in den eemel, gelijk dan keunink van den Maarok. Maar in de plaatse van een zaantsen kreeg hij tweehondert werkwoorden. Wate riept de Broeder den keunink van den Maarok is onzen bontgenot en hij eeft zijn bloet vergotten naast het onze. Hij en eeft hij niets te zien mee al die bolsveiesten, antekriesten en nuudiesten die den weerelt naar den dieperiek elpen. Wat zijn dat vroegt ik nuudiesten? Wel dat waaren dedie zeide den Broeder die langst de straate liepen zonder ulder broek aan mee zijn handen voor zijn hoogen. Dat is tans geleik aan de zee zeide Faalentijn die naar Oostende geweest was binst zijn faakansse in mijn hoor, mee niets anders of een paar bretels aan zeide hij. Ja jongens zeiden den Broeder ons Eere kost dat niet bleiven verdraagen al die blotte billen en hij eeft hij

ulder stat mee petrol overgotten en in brande gestokken. Godoeme zeide Faalentijn weer in mijn hoor hij en eeft hij zeeker zijn werk maar ten elft gedaan want van waar zouden dedie in Oostende dan noch uitgekoomen zijn? Vraagt het aan den Broeder stakt ik hem op en hij vroegt het maar hij kreeg van tzelde laaken een broek of roosten Teeslefoor. Als dat ier ezoo is zeide ik gebaar ik van dooksken zulle, kzal t'liever tuis nen keer vraagen aan ons Konssieta ofdat die hekspleikaasse in haar franschge gaazette niet stat.

Maar ons Konssieta schgot tuis in nen grotten lach. O gij knul zeide zij het nuudiesme is de grotte hooverwining van den twientigsten eew, tis gezont, regtvaardich en looziek. Nen mens moed durven huidkoomen voor wat hij is. Ja ja zeide mijn moeder maar wat doede mee de deftiegheit? Baa zeide ons Konssieta dat zijn versleeten prinslepen en een dwas ooverbleifsel van t'kriestendom. Binen tiffittig jaar zulde de kries-tenen noch alleen kennen aan ulder baajen onderbroeken en ulder emde tot oover ulder knoensels. Ze zulen ze mischgien noch in den muzee zetten op de foore aan nen fran den antree. Zeide niet beschgaamt zeide mijn moeder. Beschgaamt zeide ons Konssieta, peisde gij mischgien dat ons Eere ons ons liechaam gegeeven eeft om als kapstok te gebruiken? Toe Pier zeide mijn moeder gat mij nen keer zeere om een paksken snuif agter den hoek omdat ik dat alemal niet meer zoo gehoort ebben, maar ik ben agter de deure bleiven staan. Als ekik peize oordege ik mijn moeder zeggen als ik getrouwt ben dat ik noch aleest mijn leivenken niet en dorst afdoen waar dat uw vader bei was. Lieven eemel lachtege ons Konssieta en ze sloegt op haar billen en kzag haar peizen k'zoude ik daar wel mee zijn bij meneere Gontran.

Als ik in den toebakwinkel kwaamt zeide dat wijf tegen mij tis weeralt nen kluit hopslag zulle mee dat nieuw bandeken van de belastinge. Ja ja zeide ik den weerelt is ingewiekelt.

de kerk van Sodoma

de sooslejalisten van Sodoma

Brief van Pierken

Tis weere schgoole en kpeisdege in mijn eigen: Pier De Spiegelleire, schreijf noch nen keer nen brief, kweste van antrienement!

Kben natuurelek vreed door de schgokkende gebeurtenissen geschockt geworden, maar kkomme stillekesan weere op mijn pleuje.

Want ge moet wetten: kben veur een maant in duitshlant in vakanse geweest mee de kinders van «De Flak». Vol্লা, tes ter uit en os ge mij schiej wilt bezien, meugde!

Ien dijnge kan ik u verassereeren: zen hier in den beltiek mee ons de vijf minuite ghouwen, de laatste jaaren. De duitshgers hadden ze geschoot als mannen in bees-tenvelen (bij ons zaacht ge alleene de madams zoo rontloopen in de Feldstraate!), als mannen zech ik mee hoorens op hulderen kop en van bloet druppende messen tusschgen hulder tanden. Zen ons gezet dat de voerkmenschen ghelder daagen den dokteur Leie ferfloektegen omdat ze noch slegter als slaaven bejandelt wierden.

Zen ons gezet dat de staasje van Keule zoo plat of een fuge lag, en-zooovortsch, en-zooovortsch, te feele om te melden, — noch genoegh om ne Vooruit van achteenveertich pazen fol te schgreiven!

Awel, in dat lant van de baarbaarsge jerdrukkinge en van den ongersnoot hebbik mij frijer gefoelt of in de klasse van den broeder en nooit hebbik beeter mijnen buik kunnen fol eeten.

Ik ga daar nu nie ferder oer uitwijden, want ik wil mijn erinne-rijngen versch bevaaren om ze laeter als Spiegelleires memories te laten uitgeefen. Aprés Koe, of hoe zegge ze dat in fransch? Daar is noch ne goete stuifer mee te ferdien-ten en ge gaat deure voor nen heer-ten piet, diet allemaal op foerhant gewoeten heeft. Daarbei ne menschg moe ook al ne keer op zijnen avener mijzen, gelijk of ons Godelieve zecht. En ze gaat tsavonts uit mee nen felt-beber.

De menschg er feranderlek zecht den broeder en kzoet moeten geloo-fen ook. Verleeden jaar kosten de duitshgers daar nie rap genoegh zijn.

Kosten ze toch maar al in Gent zijn, zuchtigtogen ze allemaal in ons straelse. En zaiden uitfallen op den englischan: datij maar goet was om den inhout van wijnkels van vreuwenbroeken en odekolonje op te laaien in zijn kamions en om wech te loopen van alstij het geluit hoort van een duitshg lugkarabientege van op de foore.

En an tfront vastt maar effen azoo. Onzen Homer zecht dat de piotten allemaal omhooghe weezen als ze een duitshg flegmaksne saagen en uitroepeten: Tes tene van d'onze!

Maar nu zijn zallemal kontent dat den englischan geen eeten meer binne laat, want zij hen ge-noech foorraat in hulderen kelder, diegeene die da zeehen! Ze zijn fer-rukt als de engelschge sliegers ieverst hun eiers laten fallen in ons lant. Ze staan effenaf in juar en slan als de englischan saanen mee den bolschgavist in teen of tander lant binnenfallen om de frij-heit der kleine folkeren te beschger-men. Want engelant foelt zich an-getrokken tot den petrol van Irak, Syrien en Ieran, gelijk ons faader naar zijnen demie.

Alee, alee! zait mijn faader, die achtger mijn schgouwer stont te leezen, gnade weere beginne mee op mijn kappe te zittie?

En omdat ik hem niet op zijn plaatse zou kunnen zetten, zettege mijn faader voor alle zeekerhijt den inktpot op zijn plaatse.

Daarmee vastt uit mee mijn kor-repondensie.

Pierken

Links: een 'echte' Brief van Pierken. Ontwerp Frits van den Berghe.
© SABAM Belgium 2009. (Uit: Koekoek, 10/09/1931)
Rechts: de eerste aflevering van de 'valse' Brief van Pierken.
Ontwerp Leo De Budt. (Uit: Vooruit!, 07/09/1941)

koningenverhaal. Hierin fungeren Churchill, Roosevelt en Stalin, de aanvoerders van de geallieerde legers, als moderne versies van de Bijbelse wijzen die vanwege de precare oorlogssituatie naar Bethlehem trekken om bij het kindje Jezus de vrede af te smeken. Na een korte onenigheid over de vraag onder welke vlag de geallieerden zullen optrekken – de Union Jack, de Stars and Stripes of de vlag van de Sovjet-Unie – komen ze tot een vergelijk en kiezen ze voor de davidster, die hun door Ahasverus wordt aangeboden en die hen als beschermheren van de Joden symbolisch verenigt. Deze kleine details – die ook worden doorgezet in de illustraties (de Jodensterren op de jas van Churchill) – geven duidelijk aan dat het anti-semitische discours niet altijd even uitgesproken is, maar wel als een voortdurende onderstroom aanwezig blijft. In Bethlehem weigert Jozef de geallieerden echter de toegang tot de kribbe, een verbod dat hij voor elk van hen motiveert. Zo verwijt hij Stalin dat de kerken in Rusland zijn omgevormd tot paardenstallen, hij noemt Churchill de uitvinder van de concentratiekampen voor vrouwen en kinderen en hij beschuldigt Roosevelt ervan samen te zweren met de Joden die Christus hebben vermoord. Ook argumenteert hij dat het ongepast is vrede te zoeken nadat ze zelf jarenlang op oorlog hebben aangestuurd. De geallieerden krijgen dus het deksel op de neus en kunnen enkel bedremmeld vaststellen dat hun plaats rond de kribbe al is ingenomen door drie andere koningen – een blonde Germaan, een donkerharige Romein en een Japanner. Dit driemanschap verzinnebeeldt de hechte alliantie tussen het nazistische Duitsland, het fascistische Italië en het door expansiezucht gedreven Japan, een alliantie die Pierken ten volle sanctioneert door de drie vertegenwoordigers van deze naties toe te laten tot de stal en hun *“veele gezonde en frissche”* kinderen te laten spelen met hun broertje in de kribbe.

Dit alternatieve Driekoningenverhaal geeft niet alleen inzicht in Poppes ideologische positionering, het is ook een treffend voorbeeld van de opmerkelijke wisselwerking tussen woord en beeld. De illustraties van De Budt zijn typische spotprenten die uitgesproken fysieke trekken uitvergrooten of lichamelijke gebreken in de verf zetten. De tekeningen van Churchill, Stalin en het echtpaar Roosevelt zijn onmiddellijk herkenbaar voor de eigentijdse lezer, ook zonder de bijhorende brief van Pierken te hebben gelezen. Toch is het vooral de tekst van Poppe die de karikaturale representatie vervolledigt. Terwijl bij Churchill uitsluitend wordt gefocust op diens lichamelijke kenmerken (*“een blaashoof”*¹⁴, *“nen kinne in fier ferdiepingen”* en *“verkensoogskens, die de bijkans niet ziet zitten van ’t fet”*), wordt Roosevelt bespot vanwege zijn fysieke én geestelijke zwakheid. De machtige Amerikaanse president is niet meer dan een bespottelijke man, die *“eigentlich nie goe op zijn beenen [kan] staan”* en wiens *“agtbaren wederhelft [...] de broek traacht”*. Eleanor Roosevelt wordt voorgesteld als een *“Xanthippe”* die vooral bekendstaat *“om heuren bek, die nooit niet stille en staat en om haar tanden”*, die haar man onder de knoet houdt en hem ertoe heeft aangezet zich in de oorlog te engageren. Deze karikaturen in woord én beeld komen met een zekere regelmaat terug, waarbij vooral Churchill en de Roosevelts het telkens opnieuw moeten ontgelden. Churchill wordt consequent voorgesteld als het schoothondje van Roosevelt, als een man die *“meer ferstaat van wiskie en sigaren of van poli-*

Pierken is dood, leve Pierken!

Gent werd op 7 september 1944 bevrijd. Diezelfde dag liep het eerste nummer van *Vooruit* als bevrijd dagblad van de persen. Poppe en De Budt werden samen met andere collaborerende *Vooruit*-medewerkers gedagvaard en tot gevangenisstraffen veroordeeld. De Budt, die tijdens het proces had verklaard dat hij de *Brief van Pierken* onder dwang had geïllustreerd, werd in beroep vrijgesproken; Poppe, die al in augustus 1944 via Duitsland naar Argentinië was gevlucht, ontliet zijn straf.¹⁶ Pierken zelf kwam ongeschonden uit de oorlog. Op 7 oktober 1945 ontfermde Minne zich weer over zijn door Poppe gekaapte en schaamteloos gerecupereerde rubriek en hij rekende in zijn geheel eigen stijl af met het gecompromitteerde verleden van zijn geestelijk kind. In zijn eerste naoorlogse brief richtte Pierken zich rechtstreeks tot de opsteller van *Vooruit* om zijn naam te zuiveren: *“Alswaanneer dak u schrijf ist om u te late weten dat de staat van mijne gezondheid nog altijd prefect is en als ge tsoms diene geestigaart moest teegekomen die onder mijne valsche name van zijn late gegeven heeft in die zwarte gazette van binst den oorloch moogt ge hem beleeft zeggen dat hij goe moe opletten van tegen mijne geevel niet te lopen. Want zuust is zuust en ze zouwde zij ezoo op den duur nog ne mensch zijn reepetatie schenden en hem uitgeeven voor wadat hij niet en is. 't Is maar dade van die lolekesheeren vind die hulder amezeeren mee mij te vraagen, zeg Pier zeggen ze, zijde bij de Hitlerjeugd nie meer dan? Maar mijn vaader zegt dak mij dat ezoo nie ter herte moe trekken en da iedereen, wel weet dater op de famielde Spiegelleire niets te zegge valt.”*¹⁷ Dat de *Brief van Pierken* tot aan Minnes dood in 1965 een vaste waarde zou blijven in *Vooruit*, is het duidelijkste bewijs dat de kleine volksjongen erin slaagde zijn oorlogsverleden definitief van zich af te werpen.

Dit artikel is een bewerking van de lezing *Journalistic comics in a Belgian newspaper before and during the Second World War* die door de auteurs werd verzorgd op het congres *Global Languages, Local Cultures* (ACLA 2009, Cambridge, MA, 26-29 maart 2009).

- (1) Voor een beeld van de politieke, sociale en economische ontwikkelingen in de jaren dertig van de vorige eeuw in België, zie M. REYNEBEAU, *De eeuw van België*, Tielt: Lannoo, 1999, p. 87-111; M. VAN DEN WIJNGAERT (e.a.), *België, een land in crisis. 1913-1950*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2006.
- (2) M. REYNEBEAU, *De eeuw van België* [...], p. 88-89.
- (3) Zie onder meer A.M. MUSSCHOOT & Y. T'SJOEN, "Gent, kop en hart, ge zijt een schone stad". De literatuur en het Vlaamse Volkstoneel. In: A. CAPITEYN (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939*, Gent: Stadsarchief en Museum Arnold Vander Haeghen, 1995, p. 153-165.
- (4) Voor een historiek van *Koekoek* (1931-1935) en de *Brief van Pierken* in *Vooruit* in de jaren 1930 zie A.M. MUSSCHOOT & Y. T'SJOEN, De vruchtbare samenwerking tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. In: *Frits van den Berghe en Richard Minne. Stripverhalen 1931-1935*, Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1996, p. 7-19; V. NEYT, *Een tong van lijntses. Geannoteerde leeseditie van de Brieven van Pierken (1931-1935)*. Richard Minne & Frits van den Berghe, Gent: KANTL, 2002.
- (5) Y. T'SJOEN, Den vedelaar met zijn gesprongen snaar. De artistieke verwantschap tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. De "beeldekens" in woord en beeld. In: *Een tong van lijntses*. [...], p. 7-15.
- (6) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren*. Richard Minne 1891-1965, Amsterdam: De Arbeiderspers, 2001, p. 299.
- (7) Voor een beeld van de pers in België tijdens de bezetting, zie E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel, 1973; E. DE BENS & K. RAEYMAECKERS, *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen*, Leuven: LannooCampus, 2007, p. 44-57.
- (8) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren* [...], p. 303.
- (9) P.J. VERSTRAETE, Leo Poppe. In: R. DE SCHRYVER (e.a.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998, p. 2499-2500.
- (10) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren* [...], p. 304.
- (11) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren* [...], p. 304.
- (12) *Vooruit*, 07/09/1941. Ook de volgende citaten zijn aan deze *Brief van Pierken* ontleend.
- (13) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren* [...], p. 303.
- (14) *Vooruit*, 11/01/1942. Ook de volgende citaten zijn aan deze *Brief van Pierken* ontleend.
- (15) *Vooruit*, 16/05/1943.
- (16) M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren* [...], p. 331.
- (17) *Vooruit*, 07/10/1945.

BIBLIOGRAFIE

- M. CLIERIECK, Richard Minne in de Groene Amsterdammer. De 'Brieven van Pierken' – 'Uit het dagboek van Pierken'. In: *Kreatief*, 31(1997)2, p. 22-40.
- M. DAANE, *De vrijheid nog veroveren*. Richard Minne 1891-1965, Amsterdam: De Arbeiderspers, 2001.
- E. DE BENS, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel, 1973.
- E. DE BENS & K. RAEYMAECKERS, *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen*, Leuven: LannooCampus, 2007.
- R. DE SCHRYVER e.a., *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998.
- A.M. MUSSCHOOT & Y. T'SJOEN, "Gent, kop en hart, ge zijt een schone stad". De literatuur en het Vlaamse Volkstoneel. In: A. CAPITEYN (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939*, Gent: Stadsarchief en Museum Arnold Vander Haeghen, 1995, p. 153-165.
- A.M. MUSSCHOOT & Y. T'SJOEN, De vruchtbare samenwerking tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. In: *Frits van den Berghe en Richard Minne. Stripverhalen 1931-1935*, Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1996, p. 7-19.
- V. NEYT, *Een tong van lijntses. Geannoteerde leeseditie van de Brieven van Pierken (1931-1935)*. Richard Minne & Frits van den Berghe, Gent: KANTL, 2002.
- M. REYNEBEAU, *De eeuw van België*, Tielt: Lannoo, 1999.
- Y. T'SJOEN, Den vedelaar met zijn gesprongen snaar. De artistieke verwantschap tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. De "beeldekens" in woord en beeld. In: *Een tong van lijntses. De Brieven van Pierken in Koekoek (Vooruit)*. Richard Minne en Frits van den Berghe, Gent: KANTL, 2002, p. 7-15.
- M. VAN DEN WIJNGAERT (e.a.), *België, een land in crisis. 1913-1950*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2006.

We reizen om te leren: schoolreizen in het interbellum

Dat op reis gaan tijdens de vakantie lange tijd voorbehouden bleef aan de allerrijksten is bekend. Pas na de wet op de betaalde vakantie van juli 1936 konden meer en meer mensen zich een korte vakantie permitteren. Daarin werd wel eens een toeristische uitstap ondernomen. Ook de scholen begaven zich in het interbellum gaandeweg buiten de muren om de leerlingen in contact te brengen met steeds populairdere toeristische bestemmingen, of met educatief verantwoorde reisdoelen. Over het fenomeen van de georganiseerde schoolreizen in het interbellum is relatief weinig geschreven. Niettemin bestaan er bronnen om het te bestuderen. Getuigenissen van leerlingen zijn daarbij van primordiaal belang.

Het dagboek van een leerling

Een scholier uit de Vrije Beroepsschool in Brugge, het huidige Vrij Technisch Instituut¹, hield over zijn schoolreizen tussen 1934-1938 zorgvuldig een dagboek bij.² De leerling nam zelf foto's en kleefde die in het boekje. Tekst en beeldmateriaal vullen elkaar perfect aan en maken de bron dubbel interessant. De scholier zat op internaat in de Vrije Beroepsschool en woonde dus niet in Brugge. Hij volgde de richting 'Hout en bouw' en was, zo blijkt uit de foto's, een begenadigd amateur-fotograaf. Zijn verslagboekje gaat overigens niet alleen over de schoolreizen. Ook voetbalmatches, kerst- en paasfeesten komen aan bod.

De eerste trip die hij beschrijft was de driedaagse reis met de KAJ (Katholieke Arbeiders Jeugd)-afdeling van de vakschool van 31 mei tot 2 juni 1935 naar Rochefort. Er werd gestopt in Brussel, waar de KAJ-centrale in aanbouw aan de Poincarélaan werd bezocht. In de hoofdstad werd de dominantie van de Franse taal duidelijk aangevoeld: *“De mensen schijnen hier geen Vlaamsch te verstaan, maar*

¹ De KAJ-afdeling van de vakschool aan de Casselberg, 1935.

(Uit: Dagboek van een leerling van de Vrije Beroepsschool in Brugge) (Collectie Marc Constandt)

door een speech van onze lachamateurs voelen ze zich toch op de teenen getrapt.” Na een bezoek aan de Citadel van Namen volgde een verblijf in de trappistenabdij van Rochefort, met een proefsessie van het bier. “Waar we dan met ons allen wel goed aan het trappisten bier. Maar helaas, ik en nog anderen vonden het bier wel goed maar als we dan naar ons villa terug gingen voelden we in ons hoofd en waren allen wat verblijd.” Nadien volgde een bezoek aan de grotten van Han en een boottochtje op de Maas bij Dinant. Deze treinreis valt echter enigszins buiten het bestek van de schoolreizen omdat het als uitstap van een jeugdbeweging moet worden beschouwd.

De scholier bespreekt ook de tripjes van het internaat. De eerste was op 11 juli 1935, met twee autobussen richting Torhout. Daarna werd de IJzertoren van Diksmuide bezocht: *“Hoog en machtig in zijn soberheid van lijn, rees voor ons het reusachtig Yzermonument, heerlijk beeld dat ons den heldendood der Vlaamsche dapperen vertelde... waar over zooveel jaar het Vlaamsche bloed heeft gevloeid voor vrijheid van ons Vlaanderen.”*

Na de IJzertoren werd koers gezet naar de stad Ieper waarbij de Menenpoort centraal stond. In de namiddag volgden de Casselberg in de Franse Westhoek, Veurne en de Belgische kust. In het Oostendse ‘Volkshuis’ werden de boterhammen opgegeten. In café As den As ontmoetten de scholieren nog de befaamde West-Vlaamse wielrenner Jules Van Hevel: *“Jules Van Hevel was in form dees dag, want hij vertelde ons een beetje over zijn koersen die hij gereden hadt (sic). En over Romaintje, want de groote slag was juist aangegaan.”* Dit sloeg op wielrenner Romain Maes, die in 1935 meedeed aan de Ronde van Frankrijk en die ook zou winnen.

In 1936 gingen de scholieren van het Brugse internaat opnieuw op reis, nu naar Knokke en Het Zoute, met een obligaat bezoek aan het wafelhuis en het speelplein van Moeder Siska, en Cadzand. De reis verliep niet helemaal rimpelloos. *“Er ontbrak een 5 tal mannen die we later terug vonden aan de tramhalte in Het Zoute, maar ongelukkigiglijk ze waren niet meer in nuchter toestand (...) Enkele van de half nuchtere mannen werden algauw in het bed gestopt want ze hadden last genoeg mede gebracht op den tram, maar dat mag wel eens op zo’n dag.”* De uitstap werd nog tweemaal op het ‘Feest van het Heilig Hart’ met de volledige school herhaald. Het dagje aan zee was trouwens al sinds 1934 een traditie. Bij de editie 1937 konden de leerlingen vrij ravotten. Uit de foto’s blijkt dat een van de spelletjes bestond in het natuurgetrouw naspelen van een scène waarbij een ter dood veroordeelde werd gefusilleerd. Wijst dit spel erop dat de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog nog niet verwerkt waren? Of was het een verwijzing naar de Spaanse Burgeroorlog?

De foto’s zijn niet geposeerd en nadien ook niet gecensureerd. Die bewuste dag eindigde in een anticlimax: *“Helaas als we terug kwamen vond den heer Bewaker dat we wat te laat kwamen, we kregen als beloning een sigaar er was een goed bandje aan”...*

Volgende pagina's: bladzijden uit het dagboek van een leerling van de Vrije Beroepsschool in Brugge, 1934-1938. (Collectie Marc Constandt)

Bochefort - Itengroeven - Grottes vertes - Rochefort.

Onze tweede dag werd ingezet met op te staan en we hadden gedroomd van van alles en nog wat en we hadden goed geslapen op onze moderne bedden.

Rap om gewasch en gekled, ons gebied gesticht in de eetkamer voor het weer en alles wat goed was voor onze dag, gingen in de vroege morgen naar het klooster der paters waar we in de mooie kapel der H. Ellis bijwaanden en waar we allen ter H. Tafel naderende.

Ons kintje naar huis waar we dan hebben gezeten en daarna kintje naar de paters, was onze vader Jean ons dan zou begeleiden naar de stengroeven en ritje in de heuvelen.

We kwamen aan de paters aan, waar onze gids gauch was uitgerust voor de rit.

Gauw de heuvel op en naar de kant der stengroeven en marbelgroeven gegaan.

Als we een eindje gegaan hadden was er een mooi plekje voor een foto te nemen met de paters in het midden.

Daar reden we door
wat mooi land-
schappen om weldra
in het stadje Cassel
te komen.

We krapten dan
erst onze dorst, en
dan de Casselberg
te bestijgen en om het

Foto's
uit

Jeper.

mistkondtreld
van Maarssele
Toch te gaan
bezieligen.

Eerst hwaren
te kudeh's te
voorehijn in de
ingang van den
kevel en knippen
zelfs tot 3 maal
toe.

Ingang der berg. ↑

fotó's aan den
gintoren
en aan
luisje.

Omdat we een beetje te veel
gemucht hadden gemaakt in
het hoven, dan gingen we
langs den anderen kant van
de poort, ons eventjes intrusten
om ~~daar~~ we in het café
aankwamen we smadelijk
honderd eten, want de maag
hele wat lawaai.

Vervolgens gingen we
eventjes de stad gaan be-
zichtigen, we ook in verschillende
huizen gingen, waar zelfs de

hoorden ons eventjes de sacristie liet zien, ook
kijgen we nog enkele gebouwen te zien die
nog den tijd van den verschrikkelijk oorlog deden
kerden.

Vervolgens gingen naar ons cafetje waar
we dan met ons luisje in de richting van Franrijk,
waar we weliswaar den toldienst hadden en waar
we ook onze leest krijgen en te verklaren hadden
of we niets te verklaren hadden.

groepjes
bomen
op de
Centrale

1 K.

De lansen en
Sijze nevens de
Pruis

met achter zich
De Prens, het ~~judith~~ ^{judith} ~~galais~~ ^{galais}
Galais en een ~~rijtje~~ ^{rijtje} op
de stad.

De jufvrouw
giturende
haar middag-
slaapje.

Daar trokken we terug naar beneden
om evenzins goeden dag te zeggen aan
onzen chauffeur en de Heeren Lusaan
en pleziere reisje naar boven te wensen
want ze konden met ons niet mede.

Daar werd er ook een foto genomen van ons
Buro en auto's geleider.

Een ander groepje gingen zich algaam
verfrischen in het Nederlandsch met
waaronder we zelf E.H. Garmier hebben.

Met de
middag
moet
wat rond-
lopen om
den pond
2 uur
lang
aan te

zitten en hier blijven we bij onze groep nog een
niet wandelingse te doen per fiets.

Onze
groep
die
verhuurde
is
voor
de
rit.

Zoo reden we over de nieuwe baan naar
het Oude Schiedamsche naar Sluis waar we
den met een ander groepje bijeenkwamen om
zoo ons reisje was te zetten.

Feest van H. Thurt

Witstop naar Gadszand.

Als naar gewoonte was er op het H.
+ feest een uitstop welke nu terug naar
de Noordze gericht was en wel naar Gads-
zand.

Na een plechtige H. Mis waaronder commissie
was de de leerlingen der school en na een
maaltijd met Rochelotchenamen smachten we
welke gered om de groepen die per fiets ~~was~~
~~en~~ inde de wetzangenen die den dan ~~in~~
halen om ^{naar} het Zoute te rijden om welke tegen
10 min de school te verlaten met de laatste.

De rit liep goed ~~af~~ tot Gadszand waar er
welke gemaakt werd er naar dan ~~was~~ ons
honden ommeeren.

We met een ~~Ged~~ mannen richting ^{we} ons
naar het Zoute, waar we ons dan goed
geamuseerd hebben
met de ~~van~~
in de duinen.

Zon werd gefelicit.

Naast deze tripjes ter ontspanning ging de richting 'Hout en Bouw' ook op educatieve uitstap. Zo stond op 11 juni 1936 initieel de haven van Antwerpen op het programma, maar: *"'t Was droevig dat we vernamen dat er staking was uitgebroken in de haven van Antwerpen, want dat juist was oorzaak, dat we op donderdag 11 juni ons reisje per radiotrein ook zouden moeten laten varen. Maar er werd voor de houtbewerkers voor dees dag een ander ritje te voet ondernomen, namelijk naar de Westvlaamse betonmakerij."* De 'wilde' staking van de Antwerpse dokwerkers zou uitgroeien tot de algemene, nationale staking van 1936 voor loonsverhoging.

Toch werd nog een echte studiereis ondernomen, dit keer met de autobus naar Brussel. Daar werd achtereenvolgens een parketfabriek met verwerking van Kongolees hout bezocht, een museum in Ter Kamerenbos en de onafgewerkte basiliek van Koekelberg. In de loop van de dag gebeurde een klein slapstickincident, dat vereeuwigd werd door de scholier: *"Daar kwamen ze geloopt maar ongelukkiglijk daar kwam een chef kok gewandeld en Michel viel vlak met zijn hoofd in zijnen buik. Hij was er niet geerne bij maar dat gaf niet het was een ongeluk."* Het middagmaal werd genuttigd in het volksrestaurant van de intussen voltooide KAJ-centrale. Op het dak stond een beeld van de jonge arbeider³, dat als 'reus' werd omschreven en van de Brugse groep heel wat aandacht kreeg.

In 1937 werd een studiereis naar Ardoie georganiseerd, waar het bezoek aan een speelgoedfabriek centraal stond: *"We bezochten er een bedrijvige speelgoedfabriek uitgerust met de allernieuwste automatische hout draaibanken waar duizende en duizende stukjes in enkele uren tot kegels, poppenarmen, wandelstokjes, schepjes enz enz ... vervormd worden. (...) We bezoeken eerst het hout magazijn, daar waar menschen somtijds denken dat al dat speelgoed met afval van hout vervaardigd wordt, zijn ze het leelijk mis hoor."*

Op de vijvers van Dikkebus werd gespelevaard. Bij de steenbakkerij Florizoone in Nieuwpoort werden veldovens en kasovens bekeken. Voor het avondmaal werd halt gehouden in de kinderhome Ons Rustoord in Westende.⁴ Maar het meeste indruk maakten de bunkers op het Sint-Laureinsstrand. De uitstappen werden in een losse sfeer georganiseerd. Dat niet iedereen met die vrijheid kon omgaan, is ook nu nog een bekend fenomeen.

Voor de maaltijden werd blijkbaar zoveel mogelijk een beroep gedaan op instellingen uit de katholieke zuil: het trappistenklooster in Rochefort, het Volkshuis in Oostende, Ons Rustoord in Westende en de KAJ-centrale in Brussel. De studiereizen werden met zorg voorbereid: de keuze van de betonfabriek in Brugge, de speelgoedfabriek in Ardoie, de steenbakkerij in Nieuwpoort en de parketfabriek in Brussel was weloverwogen en bracht leerlingen in contact met moderne en uiteenlopende nijverheden die perfect aansloten bij een opleiding in de bouwnijverheid.

De toeristische bestemmingen waren klassiekers, gaande van de Citadel van Namen over de Franse Mont Cassel tot Moeder Siska in Het Zoute. Deze bestemmingen lagen niet meteen naast de deur en de verplaatsingen gebeurden dan ook per fiets, met de tram, trein of met een (gehuurde) autobus. Belangrijke gebeurte-

nissen uit het interbellum hebben hun weerslag: de grote staking van 1936, de bouw van de basiliek van Koekelberg ... Ook de Eerste Wereldoorlog leefde nog na, getuige het bezoek aan de Menenpoort in Ieper en aan de bunkers in Westende. De leerlingen waren geïnteresseerd in de Ronde van Frankrijk. Wellicht mede door de school ingegeven werd een Vlaamse reflex ontwikkeld, zoals blijkt uit het bezoek aan de IJzertoren en de opmerking over het gebruik van het Nederlands in de hoofdstad.

Het document heeft een bijkomende waarde door de spontane foto's. Die tonen niet alleen de leerlingen, maar ook de begeleiders, zoals de priester en de buschauffeur. De groepsfoto, het vervoermiddel, de attracties en de leerkrachten waren favoriete onderwerpen. Het maakt van dit verslagboekje een unieke bron.

Schoolarchieven en foto's als bron

In de nauwkeurige bijgehouden briefwisseling van de gemeenteschool van Middelkerke is één schooluitstap te traceren. Op 10 juni 1937 gingen de leerlingen van de hoogste graad (zevende en achtste leerjaar) op 'studieschoolreis' naar Antwerpen. 's Morgens stond de dierentuin op het programma en na de middag was er een havenrondvaart met de Flandriaboot. 's Middag werd in hotel Atlantic op de De Keyserlei een middagmaal genuttigd. Voor de 'gehakte steak' met frieten en een glas bier werd 7,50 frank per persoon betaald. De groep bestond uit 38 leerlingen en drie leerkrachten en iemand die niet geïdentificeerd kon worden. De verplaatsing gebeurde met een autobus van het Oostendse bedrijf Charles Ramoudt. Dat kostte 1100 frank. De totale uitgaven werden geraamd op 1820 frank. Het gemeentebestuur van Middelkerke verleende een toelage van 350 frank, waarmee ongeveer de kosten van de maaltijd konden worden gedekt.⁵ Wellicht was het de eerste keer dat de gemeenteschool van Middelkerke zo'n uitstap ondernam, want in 1935 werd nog met de fiets heen en terug naar de Kemmelberg gereden.⁶ Dat was voor de kinderen al een hele belevenis en door de afstand van om en bij de 100 kilometer (heen en terug) bovendien een fysieke krachttoer.

Op 24 juni 1936 trok meester Nestor Couttenier met het derde tot vijfde leerjaar van de gemeenteschool van Leffinge op schoolreis naar: 'Tourhout – Brugge – 't Zwijn – Kust en Oostende'. De enige bron hierover is een korte notitie in het klasdagboek van deze leerkracht.⁷ De informatie blijft dan ook uiterst beperkt. Zelfs de wijze waarop de verplaatsing gebeurde is niet duidelijk.

Op het programma dus klassiekers zoals de Zoo van Antwerpen of het natuurreservaat 't Zwin in Knokke. Andere frequent voorkomende bestemmingen waren het Melipark te Adinkerke, de grotten van Han en de bootreisjes op de Maas.

Het is eigenaardig dat in de schoolarchieven van Middelkerke geen fotomateriaal bewaard is gebleven. Net zoals toeristen geregeld plaatjes schoten, werden er bij schoolreizen namelijk ook geregeld foto's gemaakt van de leerlingen, het leraarenkorps, de autobus en de attracties. Wel vonden we foto's van (anonieme) leerkrachten in de zoo van Antwerpen, van leerlingen bij de bus, van de klas van de

De klassieke groepsfoto tijdens een bezoek aan Cadzand. (Collectie Marc Constandt)

gemeenteschool van Esen in 1932 in Oostende, maar daarbij konden we geen verdere uitleg of getuigenissen vinden.

Onderzoek naar schoolreizen

Het is duidelijk dat kinderen in het interbellum meer kansen kregen om in schoolverband op uitstap te gaan. Reeds van bij de oprichting in 1893 pleitte de socialistische onderwijzersbond voor uitbreiding van schoolreizen en voor de kosteloosheid ervan. In het interbellum konden scholieren al dan niet kosteloos enkele dagen het land verkennen. Dat daarbij niet altijd educatieve drijfveren vooropstonden, blijkt uit het feit dat ook speeltuinen werden bezocht. Er mocht al eens een trappist gedronken worden, het moest niet allemaal 'om te leren' zijn. Scholen begonnen aan educatief en recreatief toerisme te doen.

De voorbeelden hierboven werpen meerdere vragen op. Waren de uitstappen altijd dermate 'luxueus', met een verplaatsing met de autobus en een dure warme maaltijd 's middags? Hoe werd de trein ingezet? Wat was het doel van de uitstap? Hoe ervoeren leerlingen en leerkrachten de uitstap? Werde de discipline even strak aangehouden als normaal? Waren de uitbaters van de toeristische attracties wel geïnteresseerd in zulke bezoekers? Deden ze specifieke acties om hen aan te trek-

Leraar en leerlingen voor de autobus. (Collectie Marc Constandt)

ken? In het geval van de rondvaarten met de Flandriaboot werden er 'bijzondere prijzen voor scholen en groepen' aangeboden. Wat was de rol van de overheid? Steunde die de schoolreizen, zoals het gemeentebestuur van Middelkerke? Was er een verschil tussen het vrij onderwijs en het staatsonderwijs? Meer egodocumenten, eventueel aangevuld met mondelinge bronnen, kunnen naast het klassieke bronnenonderzoek antwoord bieden.

- (1) Zie bijvoorbeeld het gedenkboek van de school: *100 jaar Vrij Technisch Instituut Brugge, 1908-2008: Rijkere geest; fijner hand*, Brugge, 2008.
- (2) Het boekje *Korten inhoud van schoolreizen en schooluitstapjes gemaakt als leerling-intern der vrije beroepsschool, Boeveriestraat 83, Brugge Schooljaar 1934-1935 tot 1937-1938* werd als lot 165 geveild door boekhandel Cursief in Damme op 13 december 2008.
- (3) L. ALAERTS, *Door eigen werk sterk: Geschiedenis van de kajotters en de kajotsters in Vlaanderen, 1924-1967*, Leuven: KADOC, 2004, p. 178-179.
- (4) M. CONSTANDT, *Ons Rustoord in Westende*. In: *Graningate*, 28(2008)110, p. 27-32.
- (5) Gemeentearchief Middelkerke (GAM), Archief gemeenteschool Middelkerke, *Bundel Schoolarchief 1936-1939*, Losse stukken met betrekking tot schoolreis 1937.
- (6) Volgens foto's en het overgeleverde verhaal van de familie van Georges Bloes, oud-leerling aan de gemeenteschool van Middelkerke.
- (7) GAM, Fonds gemeenteschool Leffinge, doos 5, *Pedagogisch klasboek voor de lagere school van Nestor Couttenier*, 1936 en 1937.

Het archief van Gaston Crommen (1896-1970)

Gaston Crommen (Gent, 1896 – Sint-Martens-Latem, 1970) was de jongste zoon van de Gentse architect en socialistische militant Achiel Crommen. Achiel was reeds zeer vroeg de socialistische actie genegen, zoals blijkt uit enkele notities die hij nagelaten heeft over zijn propagandatochten in Scheldewindeke, en over stakingen in Aalst en Lokeren. Twee broers van Gaston volgden het professionele spoor van hun vader Achiel. Meest bekend werd de oudste, Urbain (1886-1963), als een van de art-nouveauarchitecten uit het Gentse.

Gaston volgde een opleiding tot onderwijzer aan de Gentse rijksnormaalschool waar hij in 1915 zijn diploma behaalde. Hij was gevoelig voor de Vlaamse eisen, in het bijzonder voor de vernederlandsing van de universiteit. Hij had ook grote interesse voor literatuur, zowel uit het eigen taalgebied (René De Clercq, Multatuli, Guido Gezelle ...) als uit het buitenland (Leo Tolstoj, George Bernard Shaw ...). Op zijn achttiende schreef hij al verhalen voor de krant *Vooruit*, eerst onder de schuilnaam G. Werkers en later als Jan Arduin. Daarnaast was hij ook dichter, novelle- en toneelschrijver, maar de opvoering van zijn toneelstuk *Naar een nieuw leven* kreeg veel negatieve kritiek wegens te belerend. Heeft hij zich daarom achteraf beperkt tot verhalen en artikels?

Ledeberg

Gaston Crommen huwde met Hélène Crommar, een onderwijzeres in het stedelijk net. Hij werd politiek actief op lokaal niveau in Ledeberg, vooral na het ontslag van burgemeester Polydoor De Visch (1878-1930). Na de Eerste Wereldoorlog was de socialistische beweging erin geslaagd om het bestuur van enkele gemeenten in handen te nemen, zo ook in Ledeberg.¹ De Visch was er in 1921 burgemeester geworden, maar moest in 1926 aftreden toen zijn zenuwen het begaven.

Frits van den Bergh tekenet Gaston Crommen, augustus 1933. (Amsab-ISG)

Ledeberg was indertijd een industrie- en arbeidersgemeente aan de rand van Gent, geprangd tussen de meanders van de Schelde en de Brusselsesteenweg. Met meer dan 14.000 inwoners op iets meer dan één vierkante kilometer was ze toen alleen vergelijkbaar met die andere kleine en dichtbevolkte gemeente, Sint-Joosten-Node bij Brussel.

Bij de verkiezingen van 1926 werd Crommen verkozen tot gemeenteraadslid; in 1932 leidde hij de socialistische lijst en werd hij burgemeester tot mei 1940, en opnieuw van 1944 tot 1947. Dit mandaat combineerde hij met journalistiek werk voor *Vooruit* en met de uitgave van het satirische weekblad *Koekoek* (1931-1935) in samenwerking met journalist/dichter/'boer' Richard Minne. De daaropvolgende jaren schreef hij dagelijks speelse, schertsende en badinerende stukjes voor de krant, in de rubriek *Vandaag*, geïllustreerd door huistekenaar Frits van den Berghe. In die periode verbleef hij geregeld in Sint-Martens-Latem waar hij een buitenverblijf had, op een boogscheut van het 'boerderijtje' van Minne.

Het socialistisch verzet

In mei 1940 vluchtte hij naar Frankrijk. Bij zijn terugkomst bleek dat hij geschorst was als burgemeester van Ledeberg. Hij bleef schrijven voor *Vooruit*, ditmaal in de rubriek *De amusante vertelling dezer week*, en voor het Brusselse jeugdtijdschrift *Bravo* waar ook Minne en Van den Berghe aan meewerkten. Sinds 1935 was hij commissaris van het Gemeentekrediet en kon deze functie behouden tijdens de oorlogsjaren.

Hij behoorde tot de Gentse socialistische verzetskern die vooral actief was in de sluikpers² en het blad *De Socialistische Strijd* uitgaf. Crommen was ook redactielid van het sluikblad *De Werker*. En dan was er nog het comité dat de naoorlogse krant *Vooruit* moest uitgeven. Het werd eind 1942 - begin 1943 opgericht en bestond uit Crommen, Arthur De Sweemer en Emiel Vergeylen. Crommen was in 1943 naar het rustige Sint-Martens-Latem verhuisd en bijgevolg werd er regelmatig bij hem of bij Minne vergaderd. Het was deze groep die ervoor zorgde dat *Vooruit* opnieuw verscheen op 6 september 1944.

Crommen verhuisde opnieuw naar Ledeberg toen hij voor de tweede keer tot burgemeester werd benoemd. Hij bleef zetelen in de gemeenteraad tot 1961.

Senator

Bij de wetgevende verkiezingen van 1946 werd hij verkozen tot senator, ook bij de zes volgende verkiezingen, tot hij in 1968 ontslag nam. Hij zetelde in de Commissie voor Binnenlandse Zaken, voor Buitenlandse Zaken en voor Nationale Opvoeding. Hij stelde veel belang in de organisatie van het hoger onderwijs en de universitaire expansie. In de senaat werd hij ook secretaris en later ondervoorzitter. Vanaf 1957 zetelde hij als afgevaardigde in de Raadgevende Interparlementaire Benelux-raad.

Crommen maakte na de oorlog ook promotie op journalistiek vlak. Hij werd hoofd-redacteur (1944-1947) en daarna politiek directeur (1947-1961) van *Vooruit*. Er werd op hem een beroep gedaan voor artikels in het huldeboek *Edward Anseele ter eere*. Samen met onder meer Georges Nachez (directeur van de coöperatie Vooruit), Georges Bontinck (directeur van de Academie) en Van Loo (directeur van de gas-fabriek) behoorde hij tot de vriendengroep van Edward Anseele junior. Crommen overleed in 1970.

Zijn archief

We ontvingen dit archief na het overlijden van de dochter van Gaston Crommen. Het bevat een interessante bibliotheek en een relatief klein archief (16 dozen met 145 beschrijvingen) met enkele uitzonderlijke documenten. Vermelden we bijvoorbeeld een toespraak van Camille Huysmans over de nood aan een Vlaamse hogeschool (1911), naast enkele gedichten en brieven van hem. Ook twee manuscripten van Emile Vandervelde, het ene over Kongo, het andere over de syndicale vrijheid van overheidspersoneel. We kunnen alleen vermoeden dat Crommen een verzamelaar was van socialistica. Het bodenboek (1872) van een militant van de Eerste Internationale wijst daarop. En dan zijn er nog de vele documenten die werden gebruikt voor de herdenking van Edward Anseele senior in 1948.

Ook de documenten over zijn eigen carrière zullen meerdere onderzoekers interesseren: zowel die over zijn werk op de redactie, over het socialistische verzet als over zijn parlementair mandaat. Ook over zijn opleiding is er interessant materiaal; zo zijn er de verhalen van de oud-studenten, de namenlijstjes van zijn medestudenten die de vraag doen rijzen of de normaalschool een socialistische kweekvijver was ... Ten slotte mogen ook de stukken over Ledeberg niet vergeten worden.

Interessant is ook zijn grote fotocollectie die een mooi beeld geeft van zijn professionele loopbaan, van zijn vrienden, van Ledeberg in het interbellum, zijn buitenlandse reizen ...

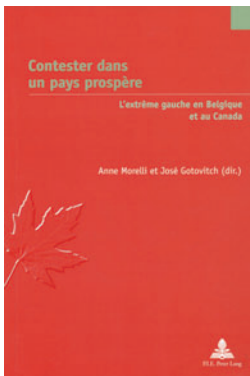
Het archief is raadpleegbaar mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

(1) G. VANSCHOENBEEK, *Les communards à l'hôtel de ville: gemeentepolitiek en socialisme*. In: *AMSAB-Tijdingen*, (1992)17, p. 10-15.

(2) R. HEMMERIJCKX, *A la guerre comme à la guerre. Gentse socialisten tussen collaboratie en verzet (1940-1944)*. In: *BTNG*, (1993)3-4, p. 529-571.

Jelle Versieren,
onderzoeker UGent

JOSÉ GOTOVITCH & ANNE MORELLI, *Contester dans un pays prospère: l'extrême gauche en Belgique et au Canada*

JOSÉ GOTOVITCH &
ANNE MORELLI,
*Contester dans un pays
prospère: l'extrême
gauche en Belgique et au
Canada*, Brussel: PIE-
Peter Lang, 2007, 259 p.

De termen marxisme en anarchisme hebben vandaag een niet al te beste bijklank in grote lagen van de bevolking. Dit geldt ook voor de massaorganisaties die de kant van de loontrekkenden kozen. In de naoorlogse periode hebben de Belgische vakbonden altijd getracht via de institutionalisering van de klassenstrijd de gemengde economie te verdedigen, ondanks periodes van radicale retoriek. De sociaaldemocratie werd getekend door haar onmacht een stap voorwaarts te zetten in het scheppen van een democratische collectiviteit over de economische sfeer, wat hand in hand ging met een soms verbluffende agressie tegenover de radicaal-linkse oppositie. Het lijkt alsof alleen binnen de academische muren van de menswetenschappen het marxisme, veelal co-existerend met het deconstructivisme, de dominante stroming is. Het betreft vaak louter een methodiek en geen maatschappelijke agenda. Anno 2009 is het kapitalisme in zijn financiële fase ten dode opgeschreven, terwijl de Griekse steden branden door een hardnekkig anarchistisch, communistisch verzet en Zuid-Amerika zich opmaakt voor een herpositionering in de werking van de wereldeconomie. Ondertussen lijkt Europees radicaal-links zichzelf in de hoek te drummen door eindeloos 'factionalisme' en romantisme van het voorhoedemodel. De gedachte dat dit een recurrent fenomeen betreft, is nooit ver weg

De essays in dit boek hadden tot doel een perspectief te bieden op de transformaties van radicaal-links in België en Canada. De titel is enigszins misleidend: het betreft organisaties die zichzelf ontplooiden in landen met een zeer ongelijkmatige ontwikkeling. In Canada was de pro-

vincie Québec, net zoals het Vlaamse gewest, tot in de jaren 1960 een semiperifeer gebied qua sociaaleconomische en politieke positie binnen de grenzen van de natestaat. Welvaart werd maar afgedwongen door een voortdurend gevecht om een bepaalde graad aan herverdeling van de rijkdom te bekomen in combinatie met plotse sociaalgeografische alteraties van het kapitalisme. Het boek biedt in een tiental onderzoeksartikels de geschiedenis van politieke bewegingen binnen diverse ideologische stromingen. Opvallend is dat nauwelijks aandacht wordt besteed aan de Tweede, Derde en Vierde Internationale. De essays zijn volledig gewijd aan het anarchisme, de nieuwe sociale bewegingen, het libertair socialisme en diverse hedendaagse drukingsgroepen, gevormd rond de migratieproblematiek en de onderstroom van een stijgend aantal werklozen. In navolging van de gigantische berg literatuur over onder andere het 'operaïsme' en autonomisme¹, kunnen deze artikels een nieuw licht werpen op de verhoudingen tussen de klassieke radicaal-linkse bewegingen, het vakbondsmilieu en voornoemde tendensen.

Radicaal-links in opmars

Het boek opent met een artikel over de vooroorlogse geschiedenis van het anarchisme in België. Behalve enkele faits divers brengt Jacques Gillen (ULB) niet veel nieuwe informatie. Hij maakt een schets van het conflict tussen marxisten en proudhoniëten van de Eerste Internationale. De klassieke strubbelingen tussen 'autoritairen' en 'antiautoritairen' over de plaats van de staat in de maatschappij en het geprojecteerde organisatiemodel kon al uitvoerig worden gelezen in de werken van Henri Arvon en Gerard Runkle. Wat Gillen wel uitdiept, is de historische band tussen het anarchisme, meer specifiek het proudhonisme, en de eerste lokale werkersverenigingen. Zij stonden wantrouwig tegenover een politieke invulling van de syndicale actie. Vanaf 1880 raken beide in de verdrukking door de centralisatie van de vakbonden en de oprichting van de Belgische Socialistische Partij (BSP), opgevolgd door de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Het anarchisme zou nog enkele keren de kop opsteken als collectieve strijdorganisatie, onder andere tijdens de economische crisis van 1886. Hier bleek de BWP niet in staat het ongenoegen in het Waalse mijnbekken te kanaliseren. De Belgische Staat sloeg terug met zware repressie, terwijl de BWP zichzelf afbeeldde als een partij van orde en tucht; wilde stakingen werden aanzien als dissidentie. De tegenzet werd op internationale schaal toegepast met het concept 'propaganda door de daad'. Het archetype van de bommenleggende terrorist was geboren. Vervolgens werd eind 19e eeuw de poging om opnieuw aan te sluiten bij de brede arbeidersbeweging een dramatische mislukking. De eigen dynamiek was gebroken en de malaise was compleet toen keer op keer nieuwe groepjes het 'organisatievraagstuk' als centraal discussiepunt namen. De vrees voor autonomieverlies was te groot om enigszins van tel te zijn binnen de syndicale beweging. Het anarchisme, zowel in België als in de buurlanden, kreeg de genadeslag door de concurrentie van het bolsjewisme en de nazivervolging.

Radicaal-links zou zijn strijdlust terugvinden in de nasleep van de Grote Oorlog. Francine Bolle (ULB) vat in haar bijdrage minutieus de stakersbeweging van 1919-1924 samen. Het jaar 1920 zou de geschiedenis ingaan als een van de woeligste periodes in de economische geschiedenis van België. De sociaaldemocratische zuil bleek door haar aandeel in deze strijd het gros van de Belgische arbeidersklasse naar zich toe te trekken. Getroffen door collectieve verarming, besloten de arbeiders niet te wachten op een regeringsdeelname van de BWP en zelf betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen op de werkvloer. De kern van de stakingsbeweging bleek er alleszins een radicaler sociaal ideeëngoed op na te houden dan haar verkozenen, veelal daar waar nog restanten van lokale autonome arbeidersassociaties bestonden. Het is niet verbazend dat net in de resterende onafhankelijke vakverenigingen de Kommunistische Partij van België (KPB) een groot succes kende. Nieuwe wetgevende initiatieven, de oprichting van een paritaire commissie of de circulaire van Joseph Wauters konden de woede niet bedaren. Binnen de sociaaldemocratische zuil waren het de afgevaardigden van Charleroi die de instructies van de BWP naast zich neerlegden: *“Ainsi lorsque les syndicats se firent le relais de la politique de Wauters en faveur de l'arbitrage, ces pratiques ne faisaient guère partie de la culture ouvrière.”* Het patronaat, overtuigd dat alleen bruut geweld de opstand zou pacificeren, besloot niet meer te onderhandelen met de syndicale afgevaardigden. Het conflict zou vier jaar aanslepen, waarbij de arbeiders in Ougrée-Marihaye het toonbeeld van strijdbaarheid waren. Hier werden voor het eerst stakingsbrekers ingehuurd. De syndicale top had nooit de hoop opgegeven in een onderhandelde oplossing, terwijl onder leiding van Julien Lahaut de arbeiders een vertegenwoordiging in het bedrijf bleven eisen. Lahaut, tijdens de staking opgepakt en uit de vakbond gezet, werd een symbool van het strijdsyndicalisme en stichtte Les Chevaliers du Travail. Samen met de groep van War van Overstraeten stichtten Lahaut en Joseph Jacquemotte de KPB. De partij besloot cellen op te bouwen binnen de bestaande syndicale structuren, waarna de BWP alle moeite van de wereld deed om communistische militanten te neutraliseren. De KPB werkte regelmatig samen met andere oppositionele groepen en liet zich onmiddellijk opmerken tijdens de staking van de *tramwaymen* in 1921 te Brussel. De KPB kon voornamelijk door de wol geverfde syndicalisten aantrekken die zich afzetten tegen de nieuwe generatie bureaucraten. Deze bureaucraten wilden de autonomie van de lokale afdelingen breken om op die manier de KPB-oppositie te bezweren. De grootste bron van wrevel was dat, in ruil voor erkenning als sociale partner, de vakbond instond voor discipline op de werkvloer. Het idee van algemene stakingen werd door deze politisering opgegeven. De motie-Mertens zorgde ervoor dat in 1924 KPB-leden geen hoge functies in de syndicale hiërarchie konden bekleden. De partij vaardigde hierop een dubbele richtlijn uit: *“[...] waar arbeiders nog niet gesyndiceerd waren, moest een revolutionaire centrale opgericht worden en was er wel een vakbond dan moesten de meest bewuste arbeiders georganiseerd worden in een Opposition Syndicale Révolutionnaire. Deze OSR werd zeer belangrijk en zo ook de revolutionaire centrales. Het was als stappen op twee benen: een eigen centrale en een oppositie in bestaande reformistische centrales”*.² Een ander initi-

atief was de Centrale Révolutionnaire des Mineurs (CRM). Dit is het onderzoeksveld van José Gotovitch (ULB). Het ontstaan van deze organisaties moet niet louter worden bekeken binnen het Belgische kader, ze kwamen ook voort uit de strategie van de Komintern onder de leuze 'klasse tegen klasse' waarbij de sociaaldemocratie werd bestempeld als 'sociaal fascisme'. Het was maar met de volksfrontstrategie dat de KPB politieke allianties zou zoeken met de radicale vleugel van de BWP. Toch mag men er niet van uitgaan dat elke verandering van de achterliggende theoretische veronderstellingen cesuren veroorzaakte in de concrete alledaagse strategie. De KPB was open genoeg om vele niet-communisten aan te trekken in de OSR, anderzijds was de partij te gebonden aan de richtlijnen van Moskou om een massale aanhang te verwerven. De voortdurende repressie droeg bij tot het disfunctioneren van de syndicale strategie. Na 1932 verdwenen de herwonnen posities binnen de arbeidersbeweging. De CRM stierf een stille dood, terwijl de OSR zichzelf ingroef als bastion tegen reformistische zuiveringen.

Québec en de laattijdige geboorte van de syndicale strijd

De repressie door de burgerlijke orde is ook een continuïteit bij de linkse groeperingen in Québec. En op eenzelfde manier ontstond het communautaire conflict. De overwegend Franstalige provincie kende het eerste grote oproer tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen ze zich verzette tegen de dienstplicht. Deze woelige periode gaf ook de huidige syndicaten vorm. Enerzijds was er de traditie van de beroepsverenigingen gebonden aan de moederorganisaties in de Verenigde Staten, anderzijds de typerende invloed van het katholieke syndicalisme. Doorheen deze gelederen was er ook een anarchosyndicalistische tendens merkbaar. Het gebrek aan juridische bescherming van de vakbonden en hun leden zorgde voor enkele kortstondige politieke initiatieven. De communistische partij kende een *Red Scare* die even omvangrijk was als bij de zuiderburen. Na de crisis van 1929 werd de gehele linkse oppositie brutaal onderdrukt, waarna het quasi-fascisme opgang maakte. Maurice Duplessis kon tot in de jaren 1950 zijn stempel drukken op de maatschappij met een ultramontaans corporatisme dat herinnerde aan de regimes van Engelbert Dolfuss en António de Oliveira Salazar. In 1944 werden op nationaal niveau de eerste syndicale vrijheden verworven door de progressieven in de liberale partij, maar het stakingsrecht werd als vanouds aan banden gelegd. In 1961 zou de werkende bevolking een ziekteverzekering bekomen, later werd de elektriciteitsvoorziening genationaliseerd en werd een algemeen arbeidsreglement ingesteld. Ondanks deze verworvenheden leefde in 1965 nog steeds 40 procent van de bevolking in Québec in armoede. Op nationaal niveau kon de syndicale wereld een autonomere koers varen dankzij de oprichting in 1940 van het sociaaldemocratische Congrès Canadien du Travail (CCT). De communistische partij was een tijdelijk segment ervan, maar werd in de jaren 1950 uitgesloten als ongewenste agitator. De Canadese overheid besloot de openlijk met het communisme gelieerde vakbonden te vervolgen via de *Loi 19*. Tijdens de hoogconjunctuur eind jaren 1950 begon-

Links en rechts: hoofdingen van radikaal-linkse kranten in Québec, jaren 1970. (Amsab-ISG)

nen syndicalisten actie te voeren voor de vestiging van een verzorgingsstaat. Het 'duplessisme' bleek niet te kunnen optornen tegen de hernieuwde acties voor meer sociale rechtvaardigheid en gelijkberechtiging van de twee verschillende communautaire gemeenschappen. De christelijke arbeiderszuil scheurde zich af van zijn integristische roots; nieuwe koepelorganisaties zoals de Fédération des Unions Industrielles du Québec (FUIQ) werden uit de grond gestampt om de levensbeschouwelijke tegenstellingen te kunnen overstijgen. In 1957 werd een federatie opgericht om de centralisatietendens te bekrachtigen, de Fédération des Travailleurs du Québec (FTQ). Tijdens deze periode van herbronning besloten de vakbondsleiders om een politieke vertaling voor dit succes te vinden. In 1961 werd de oude sociaal-democratische Co-operative Commonwealth Federation (CCF) onder druk gezet om zichzelf te ontbinden in een nieuwe partij, de New Democratic Party (NDP).³ Maurice Duplessis, gestorven in 1959, had ondanks een harde repressie de syndicale storm niet kunnen bedwingen. Een nieuwe tijd brak aan.

De Québécois noemen de jaren 1960 een stille revolutie. Sean Mills (Queen's University) beschrijft in zijn artikel hoe het socialisme en de drang naar soevereiniteit elkaar vonden. Kleine nieuwe linkse groepen, aangespoord door de electorale successen van de NDP, maakten gestaag opgang. De dekolonisatie van het Zuiden bleek een inspiratiebron te zijn; een totaalkritiek op het kapitalisme sloot aan bij een nieuwe politieke praxis. Ondanks alle repressie werden deze groepen eind jaren 1960 een massabeweging. Net zoals Nieuw Links in Europa streden zij voor een democratisering van de maatschappij, gedreven door marxistische, libertaire en humanistische idealen. De centrale these van Sean Mills bestaat erin dat Nieuw Links in Québec onvoldoende werd onderzocht in zijn historische specifieke configuratie. De meeste onderzoekers zagen de oppositie als radicaal-nationalistisch geïnspireerd, maar het is duidelijk dat deze periode ook een sociale omwenteling teweegbracht. Er is te weinig aandacht voor de kolossale impact van de internatio-

nale situatie op de politieke scène in Québec, en velen falen in de analyse van de unieke lokale elementen. Een nieuwe generatie intelligentsia ontwierp een complexe analysemethode waarin de positie van de provincie werd gedefinieerd binnen de dependentietheorie. Vanuit deze informele netwerken ontstond een gewapende groepering, het Front de Libération du Québec (FLQ). Deze organisatie werd niet alleen het gezicht van een radicaal nationalisme, maar ook het discussiepunt bij uitstek tussen marxisten en spontanisten. Op menig campus werden de grenzen van de gemeenschapsidentiteiten doorbroken door onder andere Partis Pris (PP)⁴, een groep jeugdige vooruitstrevende denkers. Montréal was een stad van de *multitude*, waar enerzijds de 'nationalisten' zich verenigden in de Parti Québécois (PQ) en het Rassemblement pour l'Indépendance Nationale (RIN), en anderzijds diverse marxisten en spontanisten zich omturnden tot trotskistische, anarchistische en maoïstische partijen. Wat hierbij wel moet onderstreept worden, is het feit dat deze organisaties een eigen lokale dynamiek kenden en ten gronde eenzelfde socialistisch programma onderschreven. Er was geen sprake van het importeren van buitenlandse organisatiestrategieën. Het treffendste voorbeeld is het maoïstische pamflet *Pour le Parti Prolétarien* van Charles Gagnon, dat nog steeds een referentiepunt is voor veel hedendaagse linkse groeperingen. De opmerkelijkste actiepunten van Nieuw Links kunnen klassiek worden genoemd: grote aandacht voor het vervreemdingsconcept en de betrachting de bipolaire opdeling van de wereld op te heffen: *"Dans ce maelström de bouleversements internationaux, la gauche montréalaise se situait quelque part entre les mouvements de décolonisation du Tiers-Monde et la nouvelle gauche occidentale, empruntant divers éléments à ces courants, les adaptant selon ses propres besoins, ce qui donnait un mélange hybride d'idées et de mouvements."* Niet alleen in het studentenmilieu maakte het marxisme opgang, ook binnen de arbeidersbeweging tekende zich een revolutionaire tendens af. De radicalisering gebeurde op enkele jaren tijd en stak schril af tegen de zeer makke vakbonden in de VS en Engelstalig Canada. De kloof tussen arbeider en student was zeer klein.

Vanaf eind jaren 1960 omarmde de Confédération des Syndicats Nationaux (CNS), de tweede grootste vakbondsfederatie in Québec, het democratisch socialisme en het strijdsyndicalisme. In haar zog accepteerden ook de FTQ en de voorheen behoudsgezinde Centrale de l'Enseignement du Québec (CEQ) radicaal-reformistische strategieën van klassenstrijd. In 1972 mondde dit uit in een verenigd front tegen de liberale regering om arbeidsduurvermindering te bekomen. In de jaren 1980 zouden vele verworven rechten opnieuw worden afgeschaft onder het neoliberale offensief, beïnvloed door het reaganistische regime in de VS. De dialectiek tussen vakbond en radicale groeperingen kwam ten einde, alsook de stille revolutie.

De stille revolutie had de politieke scène alvast een waardevolle les geleerd: de arbeidersbeweging in Québec moest vanuit haar eigen middens een politieke vertolking van haar grieven vinden. Een poging hiertoe kan worden gevonden in de ontstaansgeschiedenis van het Front d'Action Politique des Salariés (FRAP). Marc Comby (Université du Québec) beschouwt in zijn bijdrage het FRAP als de politieke organisatie waar een front werd gevormd tussen de nieuwe sociale bewegingen en het syndicale milieu. Het FRAP ontstond in 1970, niet toevallig in een periode van economische neergang en stijging van het aantal conflicten op de werkvloer. Het FRAP had de steun van vele burgercomités en delen van de drie grote vakbonden. De partij legde de nadruk op gemeentelijke netwerken en basisdemocratie om haar programmapunten te realiseren: sociale woningbouw, betaalbare medische diensten, goedkoop openbaar vervoer en gratis onderwijs. Het FRAP rekruteerde voornamelijk in de volksbuurten van Montréal en leek op het eerste zicht een schokgolf teweeg te brengen. Duizenden potentiële militanten werden aangetrokken. Toen sloeg de repressie keihard toe. Leden werden opgepakt op verdenking van banden met het FLQ, een georkestreerde lastercampagne bracht vertwijfeling in de gelederen van de arbeidersbeweging. Het FRAP stak al zijn energie in het ontkrachten van beschuldigingen. In 1972 brak de partij in stukken, waarbij de centrale vraag draaide rond het al dan niet steunen van de syndicale organisaties. De PQ kon hierdoor een voet tussen de deur krijgen bij de arbeidersbeweging. In datzelfde jaar werden ook vakbondsleiders opgepakt na massale stakingen. Het FRAP overleefde deze repressieperiode niet. De radicalen stichtten de maoïstische En Lutte en de trotskistische Groupe Trotskyste du Québec (GTQ), anderen vervoegden de rangen van de PQ. Een gemiste kans voor een politieke hertaling van het syndicale ongenoegen.

De linkse organisaties van de stille revolutie waren ook de voorvechters van vrouwenrechten en de emancipatie van etnische minderheden. Terwijl in de jaren 1960 de nadruk lag op de gelijkberechtiging van blanken en zwarten, bleek de traditie zich voort te zetten om de preciaire situatie van de migrant te verbeteren. In de jaren 1990 nam het andersmondialisme die taak over. Francis Dupuis-Déri (Université du Québec) beschrijft in zijn artikel hoe de kern van dit verzet werd opgebouwd uit tientallen kleine anarchistische groeperingen. Het concept 'directe actie' was op-

nieuw in zwang; het gedachtegoed van Nestor Makhno⁵ kende voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog een ongeziene populariteit. Gedragen door het wereldwijd protest tegen de G8-top in Genua in 2001, kon de anarchistische scène opnieuw aansluiting vinden bij grote drommen jongeren. Het oude principe van affiniteitsgroepen bleek aan te sluiten bij de subculturen, het oude marxisme-leninisme had daarentegen geen wezenlijk alternatief gevonden. Het volstond niet actie te voeren met behulp van informele netwerken, daarom werd besloten een massaorganisatie op te richten onder de naam *Convergence de Luttes Anti-Capitalistes (CLAC)*. De CLAC stond in voor het mede op touw zetten van andersmondialistische betogingen in Washington (IMF-top, 2000) en Praag (IMF-top, 2000). Door haar succes werd de CLAC geconfronteerd met de oude repressiemethodes van de machtsstructuren in Québec. CLAC-leden werden preventief opgepakt, kregen te maken met excessief politiegeweld en de beweging werd door de media gezien als de steunpilaar van anarchistisch gewapend verzet: *“Vers l'an 2000, il y a donc une sorte de peur du noir ou des anarchistes, semblable à la peur du rouge communiste qui a traversé l'Occident au XXe siècle. Cette peur du noir s'exprime par un ciblage et une répression des individus ou des groupes étiquetés à tort ou à raison comme 'anarchistes'.”* In een tijd van panische angst voor het ‘moslimterrorisme’, bleek de term anarchisme het middel bij uitstek voor een ‘false flag-strategie’. Net zoals in Genua bleken vermomde agenten zelf de aanstichters te zijn van allerhande vandalenstreken.

Ondanks het feit dat het anarchisme geheel bovenaan de lijst van staatsgevaarlijke stromingen staat, is het vandaag nog springlevend. Anarchistische organisaties verdedigen de rechten van degenen die ongewenst zijn voor de overheid: de illegale immigranten. Jill Hanley (McGill University) onderschrijft in haar bijdrage een duidelijke continuïteit tussen de emancipatiebeweging uit de jaren 1960 en de hedendaagse acties ter verbetering van de precare situatie van de sans-papiers. In Canada worden alleen welgestelde migranten aangetrokken om het burgerschap te verwerven, ‘goedkope arbeidskrachten’ krijgen slechts tijdelijke visa. De voorwaarden om te kunnen verblijven in Canada moeten ook worden bekeken vanuit het perspectief van 9/11; verdachte immigranten kunnen zonder proces worden opgepakt en het land uitgezet. Het komt er dan ook op aan om deze wetgeving te veranderen en deze mensen een statuut van vluchteling te geven. Hiervoor spannen talrijke groeperingen zich in: caritatieve en religieuze organisaties, vakbonden, nichegroepen gericht op concrete legislatieve hervormingen, verenigingen voor sans-papiers, drukkingsgroepen ter verdediging van een specifieke minderheid en uiteindelijk de radicaal-linkse partijen. De vakbonden steunen geen opengrenzen-beleid vermits dit noodlottig is voor de loonvorming van hun leden. Alleen radicaal-links verdedigt openlijk de stelling dat natiestaten geen vluchtelingen kunnen weigeren. Gemeenschappelijke punten zijn de verdediging van de juridische notie van politiek asiel en de oprichting van publieke voorzieningen om het leven van de migrant draaglijk te maken. Radicaal-linkse partijen hebben zelf een juridische dienst, fungeren als intermediair tussen migrant en overheid en bieden een aantal sociale diensten aan. Nichegroepen huldigen veelal het principe van de realpolitik

en beperken zich tot lobbywerk bij politieke verkozenen. Momenteel zijn er twee opvallende tendensen: liberale nichegroepen zoals *Mainstream* wijzen elke samenwerking met radicaal-links af en de overheid tracht elke ingang van een marxistisch discours te verhinderen, inclusief het gebruik van harde repressie.

De naoorlogse heropstanding van radicaal-links in België

In België kwam er een eerste nieuw geluid – na de verschrikkingen van het nazisme – vanuit de marge van de sociaaldemocratie. In een zeer rijk gestoffeerd artikel van Eva Schandevyl (VUB) wordt de geschiedenis van de *Cahiers Socialistes* (CS) beschreven. Ontstaan in de academische gelederen van de ULB was dit tijdschrift een vroege poging om tot een humanistisch en ethisch socialisme te komen. Het eerste nummer werd gedrukt onmiddellijk na de Bevrijding. Pas in 1946 schreef Jean-Paul Sartre de blauwdruk voor een marxistisch humanisme in zijn traktaat *L'existentialisme est un humanisme*. Onder zijn hoede ontstond ook het wereldvermaarde blad *Les Temps Modernes* als convergentiepunt van door de fenomenologie geïnspireerde socialisten. In 1949 zag ook Castoriadis' blad *Socialisme ou Barbarie* het licht. Eind jaren 1950 ontstond de tweede golf van humanistisch marxisme na de ontdekking van Marx' *Economische en Filosofische Manuscripten* (1844). Dit werk bood een mogelijke uitweg voor het sovjetisme en vernieuwde het debat over de verhouding historisch determinisme en politieke praxis.⁶ En praxis was wat bij de CS-leden ontbrak. Het blad had geen wezenlijke, brede invloed en haalde nooit het niveau van voornoemde Franse tijdschriften. Het verbond zich wel met de renardistische beweging in het verzet tegen de politisering van de vakbonden. Het blad is een vergeten symbool van een vroege, meer libertaire kijk op de socialistische tradities in België. In de jaren 1960 zouden bladen zoals *De Maand* en *Nieuw Links* ook oproepen om de maatschappij vanuit een humanistisch principe te democratiseren. De CS nam ook het voortouw om vanuit een duidelijk idealistische positie de Europese eenmaking te steunen als symbool van het alternatief, afstand nemend van het imperialisme in de VS en de Sovjet-Unie. Het blad zou in 1954 door gebrek aan vrijwilligers opgaan in het BSP-orgaan *Socialistische Standpunten*.

Het artikel van Gotovitch over de Belgische versie van mei 1968 is een beknopte samenvatting van talloze dissertaties over radicaal-links aan onze universiteiten. Ook Gotovitch benadrukt dat mei '68 alleen kan worden begrepen binnen een internationale context. Het specifieke aan de Belgische casus is de relatieve rust die er toen in het land heerste. Maar net zoals in Québec was het brandpunt te vinden in het communautaire conflict. Er bestaat een aanzienlijke berg lectuur over 'Leuven Vlaams', dus is het des te interessanter om te kijken hoe radicaal-links zich hieruit ontwikkelde. In tegenstelling tot Frankrijk was er geen front tussen de studentenopstand binnen de academische muren en een stakingsgolf op de werkvloer. De vakbonden waren tevreden met de ongeziene economische groei waardoor de koopkracht enorm steeg; een periode van massaconsumptie diende zich aan. De

syndicalisatiegraad behoorde tot de top van Europa, wat bijdroeg tot de stabiliteit van het sociaal overleg. De vakbonden stonden zelf in voor de arbeidsdiscipline op straffe van zware sancties door de overheid. De basismilitanten konden de bureaucratisering niet stoppen, wat gereflecteerd wordt in de statistieken: na de hevige stakingsgolf in 1960-61 was er een gevoelige daling van syndicaal protest. Waar arbeiders en studenten elkaar wel ontmoetten, was in de niet-erkende stakingscomités. Eind jaren 1960, toen de keynesiaanse bloeiperiode ten einde liep, begonnen ongeschoolde arbeiders zich te roeren tegen de verslechtering van hun arbeidsvoorwaarden. Jongeren en migranten pikten het niet meer dat de syndicale wereld blind bleef voor de stelselmatige uitholling van de loonvoorwaarden. In Limburg was er een ware golf van lokale stakingscomités; de nieuwe generatie laaggeschoolden gaf blijk van een authentieke spontane reflex. Concepten zoals directe democratische inspraak en zelfbestuur kregen, in tegenstelling tot mei '68, hier wel gestalte. De spontanistische periode verdween even snel als zij gekomen was; na 1974 doofde het verzet uit. De stakingscomités kregen te maken met repressie en de vakbonden waren er dan toch eindelijk in geslaagd om de leiders te integreren in het apparaat.

De rol van radicaal-links in deze periode was niet onbetekenend. De KPB was van geen tel, omdat zij in de eerste plaats geen aansluiting zocht bij de studentenbeweging en vervolgens ook besloot te blijven werken in de klassieke syndicale structuren. De trotskisten van de Revolutionaire Arbeiders Liga (RAL) en de maoïsten van Alle Macht Aan De Arbeiders (AMADA), namen het voortouw in het contact met de stakingscomités. De eerste groep, conform aan de richtlijnen van de Vierde Internationale, was a priori niet gekant tegen de vakbonden. Het kwam eropaan deze van binnenuit te vernieuwen met behulp van deze stakingscomités. AMADA volgde een radicale antisyndicale koers en koos voor de oprichting van eigen comités. Beide faalden in hun aansluiting met de arbeidersmassa, maar waren wel medeverantwoordelijk voor de herpositionering van de syndicale top. Het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) omarmde een radicalere retoriek – zelfbeheer bleek geen taboe meer te zijn – en herontdekte het concept structuurhervormingen. Het ABVV bleek de transformaties van de economische structuren na de keynesiaanse regulatie goed op te vangen.

Aansluitend brengt het artikel van Jean Faniel (ULB) een korte casus over hedendaagse ontmoetingsplaatsen tussen syndicalisten, marxisten, andersglobalisten en specifieke drukkingsgroepen van werklozen. Een vloedgolf aan protestacties tegen het beleid van de Europese Unie over thema's zoals werkloosheid en sociale zekerheid ontstond in Frankrijk medio jaren 1990. Het was niet de eerste keer dat in West-Europa de werklozen zich verenigden in actiegroepen en op straat kwamen. Eind 19e eeuw was een eerste golf merkbaar in geheel Europa. De tweede golf eind jaren 1930 was een specifiek Franse aangelegenheid, maar de derde was opnieuw merkbaar doorheen het Westen. De vierde was voornamelijk gericht tegen het monetaire beleid ontstaan door het Verdrag van Maastricht. De Europese marsen

waren geënt op het andersmondialistische idee 'Think Global, Act Local'. Er waren nationale en internationale overlegorganen met protest tegen de overheden van de lidstaten en tegen de Europese beleidsmakers. In 1996 werd er betoogd tijdens de EU-top te Firenze, gevolgd door gelijkaardige acties in andere Europese steden naar aanleiding van de G8-top te Keulen (1999) en de EU-top te Nice (2000). De Belgische afdeling werd uit de grond gestampt door individuele vakbondsleden, de KPB, de Socialistische Arbeiderspartij (SAP) en door diverse nicheorganisaties in het sociale middenveld. Op een gegeven ogenblik kwam er financiële steun van het ABVV, maar de Belgische beweging werd al snel geïncorporeerd in de andersmondialistische stroming. Attac nam het roer over, waarna de banden met het vakbondsmilieu losser werden. Leuk om te lezen is de getuigenis van twee linkse KPB-militanten in Brussel, Alain Lemaître en Julie Maeck (beiden ULB), die besloten om vanuit de dynamiek van het andersglobalisme het democratisch centralisme van het marxisme-leninisme in te ruilen voor een libertaire communistische strategie. Momenteel is deze groepering actief onder de naam Pigment Rouge.

Besluit

Er bestaat geen compleet standaardwerk over de radicaal-linkse organisaties in België. Deze bundel is een welgekomen aanvulling op de bestaande dissertaties over de naoorlogse neosocialistische bewegingen. Hij geeft een fascinerend inzicht in het traject van allerhande partijen.

Het zwakke punt in Gotovitch' overzicht van de divergerende tendensen van radicaal-links moet worden gezocht in het feit dat hij te weinig oog heeft voor de situatie in het studentenmilieu. Reeds daar ontstonden onverzoenlijke tegenstellingen, maar tegelijk werden er ook pogingen ondernomen om te komen tot een verenigd front. Een vergeten organisatie getuigt van deze unificatiedrang: het Democratisch Aktiekomitee (DAK).⁷ Het DAK, ontstaan in 1967, was een koepelorganisatie van zowel trotskisten, maoïsten, linkse Vlaams-nationalisten, christendemocratische syndicalisten als KPB'ers.

Francine Bolles bijdrage is niet meteen vernieuwend, maar het is alvast een eerste poging om tot een totale geschiedschrijving van syndicale acties tijdens het interbellum te komen. Terecht stelt zij dat deze stakingen al te vaak in de marge van de politieke historiografie worden behandeld. Helaas is het werk, ondanks alle detailstudie, geen substituut voor een globaal overzicht van de stakingsbeweging in het interbellum.

Alle artikels zijn verfrissend omdat het theoretische jargon wordt vermeden. Toch zou het artikel over de CS meer gewicht krijgen indien het blad werd geplaatst in een algemeen kader van intellectuele stromingen. De stukken over het Canadese relaas van radicaal-links verraden meer betrokkenheid van de auteurs, maar nergens ontwaart men apologetische strategieën. Het typische conflict tussen de sociaaldemocratie en de revolutionaire strekkingen wordt wel bekrachtigd: geen heil kan worden verwacht van de integratie in de klassieke partijpolitiek, in het

achterhoofd houdend dat repressie altijd op de loer ligt. Het boek toont onvoldoende wat de dialectiek was tussen de theoretische fundamenteën van de strategische koers van radicaal-links en de omstandigheden waarin moest gewerkt worden. Radicaal-links werkt altijd vanuit de basis, waardoor grote aandacht voor het strategische vraagstuk essentieel is. Hoewel veel van deze zaken impliciet aanwezig zijn, ontbreekt het kader van een totale maatschappelijke klassenanalyse. De repressie komt meer dan voldoende aan bod, maar het blijft gissen naar de klassenpolitiek van de hegemonische krachten. Dit zou deels het rabiante anti-communisme van de sociaaldemocratie kunnen verklaren. Alle auteurs, specifiek de Canadese collega's, worstelen met de vraag hoe de arbeidersklasse, politiek en ideologisch, paraat kan staan om de gapende leemte van de sociaaldemocratie op te vullen.

Er wordt ook met geen woord gerept over de ongelijke industrialisering van de twee landsdelen in België. Waar moet de Belgische bourgeoisie worden geplaatst binnen dit kader? Is de Belgische staat voortdurend in crisis, omdat hij niet bij machte is een hegemonische kracht te worden die het conflict arbeid-kapitaal kan beheersen? Waarom ontstonden er altijd vormen van strijdsyndicalisme in bepaalde klassenfracties en sociaalgeografische entiteiten? Is de zwakte van het Belgische industriële kapitaal ook de reden voor de dominante reformistische tendens doorheen onze geschiedenis? Is de voortdurende actie voor hogere lonen verantwoordelijk voor de plotse economische ontwikkeling van de Vlaamse industriële centra? Welke rol spelen de multinationals sinds het Marshallplan?⁸ Vragen die onbeantwoord blijven, wat implicaties met zich meebrengt inzake de verklaring van de syndicalisatiegraad in ons land. Misschien blijven dergelijke vragen in de sociale geschiedschrijving sowieso onderbelicht.

(1) Voor de theoretische grondslagen zie: A. NEGRI, *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, New York: Autonomedia, 1989, 256 p.

(2) I. HAESSENDONCK, Julien Lahaut, een communistische syndicalist in het vuur van de arbeidersstrijd. In: *Marxistische Studies*, 48(1999), p. 34.

(3) De politieke interventies van de FTQ werden op uitmuntende wijze beschreven in E. MUNN, *L'action politique partisane à la FTQ (1957-1976)*. In: *Labour/Le Travail, Journal of Canadian Labour Studies*, 12(1983), p. 43-61.

(4) Voor een geschiedenis van het doorbreken van de taalbarrières binnen het intellectuele milieu zie: S. SIMON, *Translating Montréal: Episodes in the Life of a Divided City*, Montréal: McGill-Queen's University Press, 2007, 272 p.

(5) Voor een overzicht van de anarchistische periode in Oekraïne onder Ernest Makhno zie: A. SKIRDA & P. SHARKEY, *Nestor Makhno. Anarchy's Cossack: The Struggle for Free Soviets in the Ukraine 1917-1921*, Oakland: AK Press, 2003, 400 p.

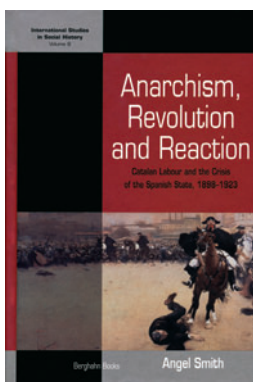
(6) J. MAGUIRE, *Marx's Paris Writings: An Analysis*, Londen: Macmillan, 1972, p. 145.

(7) J. VERSIEREN, Het Democratisch Aktiekomitee. In: *De politieke biografie van Antoon Roosens (1929-2003): tussen natie en klasse*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2008, p. 167-194.

(8) Hiervoor kan worden verwezen naar: A. CAREW, *Labour under the Marshall Plan. The Politics of Productivity and the Marketing of Management Science*, Manchester: Manchester University Press, 1988, 293 p.

Willie Verhoysen,
historicus

ANGEL SMITH, *Anarchism, Revolution and Reaction. Catalan Labour and the Crisis of the Spanish State, 1898-1923*

ANGEL SMITH,
*Anarchism, Revolution
and Reaction. Catalan
Labour and the Crisis of
the Spanish State, 1898-
1923*, New York/Oxford:
Berghahn Books, 2007,
405 p.

Prijs: € 93,42

Bestellen:

orders@sjakoo.nl

Marxisten als de Britse historicus Eric Hobsbawm stellen dat het anarchisme een pre-industrieel verschijnsel is dat vooral aantrekkingskracht uitoefende op landarbeiders en handwerkslieden, terwijl fabrieksarbeiders het socialisme omhelsden. Deze visie is niet gebaseerd op serieus historisch onderzoek en daarom moet de anarchistische beweging in detail worden bestudeerd, aldus Angel Smith in *Anarchism, Revolution and Reaction*. In zijn boek richt Smith vooral de schijnwerpers op de wisselwerking tussen de opkomende anarchosyndicalistische vakbond Confederación Nacional del Trabajo (CNT) en de reactie van werkgevers en staat.

Het ontstaan van de arbeidersbeweging in Catalonië eind 19e-begin 20e eeuw, is nauw verbonden met de textielnijverheid die destijds de industrie domineerde.¹ Hoewel de industrie deels kleinschalig was en in technologisch opzicht in sommige gebieden achterop lag, bestond er toch een zekere innovatie. Daardoor ontstond, naast de kleine bedrijfjes, een complexe kapitalistische (grootschalige) industrie. De opkomst van de arbeidersklasse, die gepaard ging met de snelle industrialisering, leidde tot een duidelijke stratificatie volgens beroep en geslacht. De werklieden ontwikkelden daarbij een sterke eigenwaarde die niet alleen was gebaseerd op werk, maar ook op buurtrelaties. Deze relaties werden versterkt door de gemeenschappelijke armoede en door het feit dat de arbeiders in een andere cultuur leefden. Ten gevolge daarvan bestond er geen wisselwerking tussen de verschillende klassen, want daarvoor was de sociale afstand tussen arbeiders en ondernemers te groot. Met de industrialisering ontstonden ook de eerste vakbonden in Catalonië en werden de sociale verhoudingen flink door elkaar geschud. De oude strategieën van sociale controle, waarop de werkgevers konden bogen, voldeden niet meer om een radicalisering van de arbeiders tegen te

houden of te beheersen. Feitelijk stonden de Catalaanse werkgevers met lege handen tegenover de nieuwe ontwikkelingen en klampten ze zich angstvallig vast aan oude machtsverhoudingen. Elke wijziging daarvan werd als een inbreuk op hun macht beschouwd, de meesten stonden dan ook extreem vijandig tegenover de vakbonden en wilden het liefst hun macht breken. Tegelijk waren ze erg wantrouwig tegenover elk politiek optreden dat hun autonomie zou beperken.

Zonder visie

Evenals de werkgevers bleek de Spaanse overheid niet in staat om een visie te ontwikkelen op de nieuwe sociale verhoudingen. De Spaanse staat slaagde er dan ook niet in arbeid en kapitaal met elkaar te verzoenen en de nieuwe verhoudingen in collectieve structuren te gieten. Feitelijk schaarden de autoriteiten zich zonder meer achter de werkgevers en kantten zich evenzeer radicaal tegen de vakbonden. Dat leidde tot een vertroebeling van de arbeidsrelaties en tot politieke instabiliteit in het verstedelijkte Catalonië. Dit patroon van sociale vijandigheid bepaalde in sterke mate de ontwikkeling van de Catalaanse vakbonden, want het leidde tot een radicalisering van de arbeiders die door anarchisten beter werd begrepen dan door socialisten. Dat de socialisten in Catalonië nauwelijks een voet aan de grond kregen, wijt Smith vooral aan hun gematigde houding en hun vakbondsbureaucratie.

Door de snelle industrialisering en de opkomst van een radicale arbeidersbeweging na 1898, ontbrandde een strijd tussen de staat en de linkse oppositie om de hegemonie over de civiele samenleving. De onwil van de conservatieve regering om wezenlijke sociale hervormingen door te voeren leidde tot een brede, vooral proletarische, oppositie tegen het regime. In het collectieve protest van de Catalaanse arbeiders nam geweld – directe actie – een belangrijke plaats in. Er bestond immers geen enkele mogelijkheid om via parlementaire weg voor sociale hervormingen te pleiten. Straatprotesten bleken de enige manier om druk uit te oefenen op de industriëlen en de staat. Die zagen dit dan weer als een aanleiding tot hard overheidsoptreden.

Volgens Smith had de anarchosyndicalistische beweging kunnen reageren door de proletarische revolutie aan de kant te zetten en zich te verbinden met andere linkse actoren tegen het conservatieve regime. Het anarchisme koos evenwel voor een radicalere koers. Dat was van wezenlijk belang, want door de dreiging van de opkomende radicale vakbeweging zouden machthebbers en industriëlen in de toekomst drastische maatregelen nemen om de orde en stabiliteit te handhaven.

Vrijwel onmiddellijk na zijn oprichting, in 1910, was de CNT de machtigste vakbond in Catalonië. Hoewel verschillende vakbonden zich niet bij de CNT aansloten, weigerden ze toch de socialistische vakbond *Unión General de Trabajadores* (UGT) te steunen. De CNT slaagde er echter niet in de bedienden te organiseren. Tijdens de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog was de CNT bereid deel te nemen aan een brede beweging tegen het oude conservatieve restauratieregime. Als die brede beweging een basis had gekregen, had deze volgens Smith een pragmatischer koers kunnen varen, waarbij de ontwikkeling van de vakbond centraal was komen te staan en de revolutie zou worden verdaagd. De Spaanse militairen boorden echter elke hoop op hervorming de

grond in, zodat het idee van een revolutie bij de basis van de CNT groeide. Dat leidde tot felle confrontaties met de industriëlen en met het regime. Uit angst voor een sociale revolutie – die nog werd versterkt door de Russische Revolutie – stuurden ook politieke en economische machthebbers aan op de vernietiging van de anarchosyndicalistische organisatie.

Salvador Seguí

Hoewel de CNT aan het einde van de Eerste Wereldoorlog veel aan slagkracht had gewonnen en in staat was de arbeiders in Catalonië massaal te mobiliseren, werd de vakbond toch in het defensief gedwongen. De radicalen binnen die vakbond bepleitten de revolutionaire zaak terwijl de gematigden zoals Salvador Seguí uit tactische overwegingen naar hervormingen streefden. Het plan van Seguí om een machtige vakorganisatie uit te bouwen die de Spaanse arbeidersbeweging zou domineren, vond echter weinig steun bij de massa. Bovendien ebde het revolutionaire elan in Europa na 1918 snel weg en werden de contrarevolutionaire krachten sterker. De gematigde tactiek van Seguí werd door de radicalen en de gewapende groepen ter discussie gesteld. In deze context was het moeilijk de beweging bijeen te houden en een legale ruimte te scheppen waarin de CNT kon opereren. Een van de problemen waarmee Seguí werd geconfronteerd, was dat de beweging nimmer een sterke intellectuele strekking had ontwikkeld om haar beleid politiek te schragen. Dat was zonder meer te wijten aan de woelige omstandigheden na de Eerste Wereldoorlog waardoor elk pragmatisme in de kiem werd gesmoord. De scherpe arbeidsconflicten na de Eerste Wereldoorlog en de daaropvolgende repressie leidden tot een scheuring in de rangen van de anarchosyndicalisten. Een revolutionaire strategie die zich op gewapend verzet baseerde, had er intussen ook navolging gevonden.

De vernietiging van de CNT werd volop gesteund door zakenlieden en middenklasse. Elk overleg voor stabielere arbeidsrelaties werd door hen resoluut van de hand gewezen. Daarin werden ze gesteund door militairen die zich als hoeders van de Spaanse staat beschouwden. De militairen waren ook gekant tegen de liberale democratie omdat de politiek niet in staat was orde en stabiliteit te handhaven. Ze stuurden dan ook aan op een actieve inmenging in de Spaanse politiek. In juni 1923 pleegde Miguel Primo de Rivera, met steun van de koning en de conservatieve Catalanen, een staatsgreep.

Tijdens de dictatuur van Primo de Rivera (1923-1930) bleven de interne tegenstellingen binnen de CNT bedekt, de vakbeweging was immers verboden², maar tijdens de Tweede Republiek (uitgeroepen in 1931) kwamen ze aan de oppervlakte. In dat proces raakte niet alleen de CNT verdeeld, maar verzwakte ook de republiek zelf.

Smith levert met zijn boek een scherpe analyse van de arbeidsverhoudingen in Catalonië begin 20e eeuw. Hij laat duidelijk zien dat de tegenstellingen tussen ondernemers en arbeiders bijzonder vinnig waren. De ondernemers, met in hun kielzog de overheid, kantten zich mordicus tegen elk overleg. De werkgevers en de staat waren op confrontatie gericht. Het was in die omstandigheden dat de CNT, mede dankzij een fa-

lende socialistische beweging, de ruimte kreeg om uit te groeien tot de grootste vakbond in Catalonië. Toch meent Smith dat diezelfde anarcho-syndicalistische vakbond medeverantwoordelijk is voor het falen van de Tweede Republiek. Hij stelt dat de CNT, weliswaar onder druk van de omstandigheden, koos voor een radicale en gewelddadige weg.³ Feitelijk betreurt Smith dat de gematigde vleugel van de CNT, onder leiding van Seguí, het onderspit dolf. Bij het beschrijven van dat proces vertoont zijn boek toch een tekortkoming, hij plaatst het namelijk onvoldoende in zijn historische (internationale) kader. In verschillende Europese landen worstelden de radicale vakbonden begin 20e eeuw met de vraag over de te volgen (ideologische) richting. Zo was de CNT aanvankelijk een revolutionaire vakbond met verschillende stromingen, die mettertijd opschoof naar het anarcho-syndicalisme. Dat proces is al veel eerder trefend beschreven door Antonio Bar in *La CNT en los años rojos*.⁴ Voor de wisselwerking tussen dat ideologische debat en de historische omstandigheden, waarbij de staat en de werkgevers gebrand waren op de vernietiging van de CNT, heeft Smith naar mijn mening onvoldoende oog.

Bovendien waren die historische omstandigheden al van bij het begin ongunstig voor de gematigden in de CNT. Toen in 1907 in Catalonië de directe voorloper van de CNT ontstond, Solidaridad Obrera (wat ook de naam was van het latere dagblad van de anarcho-syndicalisten in Barcelona), was de reactie van zowel werkgevers als overheid bijzonder fel.⁵ In 1909 brak in Catalonië een opstand uit nadat de overheid reservisten had opgeroepen voor de zeer onpopulaire oorlog in Spaans Marokko. De opstand werd bloedig neergeslagen en de bekende anarchistische onderwijzer, Francisco Ferrer, werd als moreel verantwoordelijke hiervoor geëxecuteerd. Scherp geformuleerd zou je kunnen stellen dat het de overheid zelf was die, al dan niet op instigatie van de ondernemers, geregeld de lont in het kruitvat stak en elk pragmatisme in de kiem smoorde met haar politiek van confrontatie met de anarcho-syndicalisten.

(1) Angel Smith bestudeerde zelf de sociale conflicten en de opkomst van de vakbonden in de Catalaanse textielindustrie. Zie onder meer zijn artikel Social Conflict and Trade-Union Organisation in the Catalan Cotton Textile Industry, 1890-1914. In: *International Review of Social History*, 36(1991)3.

(2) Ondanks de samenwerking van vooraanstaande socialistenvoerzonen zoals Francisco Largo Caballero met het dictatoriale regime, in een poging om de 'open' plaats van de CNT onder de arbeiders in te nemen, slaagde de ondergrondse vakbond erin om zijn aanhang onder de arbeiders te behouden.

(3) Smith onderstreept onvoldoende dat de Tweede Republiek in 1931 ook door anarchisten enthousiast werd begroet, maar

dat die zich al snel bekocht voelden omdat de republikeinse regering onvoldoende hervormingen doorvoerde. Het vertrouwen van de anarchisten in de republikeinse overheid raakte helemaal zoek toen de regering een opstand van straatarme landarbeiders in Casas Viejas in 1933 bijzonder hardhandig liet neerslaan.

(4) A. BAR, *La CNT en los años rojos*, Madrid: Akal, 1981, 831 p.

(5) X. CUADRAT, *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911), Los orígenes de la CNT*, Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976, 682 p. Cuadrat wijst er in zijn boek eveneens op dat de Solidaridad Obrera, en later de CNT, aanvankelijk een revolutionaire vakbeweging was in de traditie van de Franse CGT en nog geen uitgesproken anarcho-syndicalistische vakbond.

RÉSUMÉS

Des 'antimissiles' à l'Irak: la coordination internationale de la protestation mondiale et l'impact des nouvelles technologies de communication

Jeroen Van Laer, étudiant de doctorat Groupe de recherche Médias, Mouvement et Politique (M2P), Département des Sciences Politiques, Université d'Anvers

Le 15 février 2003, plus d'un million de personnes dans le monde descendaient dans la rue pour protester contre une invasion occidentale imminente en Irak. Ce mouvement était le fruit d'une coordination et d'une mobilisation internationales intensives des mouvements pacifistes. L'internet, de l'avis d'activistes impliqués et de divers auteurs, a joué un rôle majeur à cet égard. Mais, ce n'était certes pas la première fois que des organisations pacifistes se serraient les coudes à l'échelle internationale car, dès les années 1980, par exemple, des organisations regroupées au sein d'un réseau européen avaient déjà pris l'habitude de se rencontrer afin de mieux coordonner la lutte contre les missiles nucléaires. Dans cette contribution, nous analysons à partir de trois temps forts de la protestation de masse à l'échelle mondiale, de quelle façon le mouvement pacifiste flamand essayait d'apporter sa pierre à l'édifice au niveau international, et quel fut l'impact des moyens de communication en pleine mutation. Nous nous intéressons successivement aux grandes manifestations antinucléaires (1979-1985), au mouvement de protestation contre la Première Guerre du Golfe (1990-1991) et la Deuxième Guerre du Golfe (2002-2003).

Charité bien ordonnée ? Les associations philanthropiques bruxelloises pionnières des colonies de vacances à la côte (1886-1914)

Martine Vermandere, Amsab-IHS

L'évocation des 'colonies de vacances', quelque peu tombées dans l'oubli, n'a pas seulement le don de réveiller des souvenirs émus ou pénibles; elle a également le pouvoir de mettre un thème actuel en lumière. Parmi les raisons qui poussèrent la bourgeoisie bruxelloise nantie de la fin du 19e siècle à créer les colonies de vacances, figurait en effet la volonté d'endiguer le phénomène des jeunes traînant dans les parcs bruxellois. Car, à cette époque déjà, on assimilait les groupements de jeunes en rue à la criminalité. Une autre préoccupation de la bourgeoisie était la propagation de la tuberculose, maladie typique de la pauvreté: se forger une bonne résistance grâce à une alimentation et un

mode de vie sains au grand air était la seule parade contre cette affection.

Les colonies de vacances constituent le thème d'une large enquête qui sera présentée au public en juin 2010. Dans cette contribution, nous nous intéressons à la genèse du phénomène et analysons comment, à la fin du 19e siècle, après l'abolition du travail des enfants et en pleine guerre scolaire, diverses organisations philanthropiques libérales ont commencé à mettre sur pied des colonies de vacances. De facto une démarche philanthropique pour répondre à la problématique sociale en l'absence des mesures gouvernementales indispensables. Même si une analyse plus fouillée atteste que le gouvernement – à l'échelon communal, il est vrai – est quand même intervenu.

'Alors, t'es plus aux Jeunesses Hitlériennes?' 'Vooruit' et Pierken de Spiegelheire au point de rupture de deux discours: du socialisme au national-socialisme (1931-1944)

Els Van Damme, Aspirante au Fonds de la Recherche Scientifique - Flandre, Université de Gand et Yves T'Sjoen, professeur de Littérature néerlandaise moderne, Université de Gand

Cet article propose, sous l'angle de l'analyse comparée de textes, une étude du *Brief van Pierken* (Lettre de Pierken) parue dans le journal *Vooruit* (1931-1944). A l'origine, un *Brief van Pierken* paraissait chaque semaine dans *Koekoek* sous la houlette de Richard Minne et Frits van den Berghe et, à partir de 1935, dans *Vooruit*. Pendant l'occupation allemande, la rédaction de *Vooruit* fuit à l'étranger et les activités rédactionnelles furent dès lors reprises par des personnes collaborant avec l'occupant. Malgré l'absence de Minne (Van den Berghe était décédé en 1939), le *Brief van Pierken* continua à paraître dans le journal; l'homme qui se dissimulait derrière le personnage de Pierken dans le *Vooruit* 'volé' était Leo Poppe.

Les *Brieven van Pierken* (Lettres de Pierken), d'essence critique idéologique, sont, respectivement pour les périodes 1931-1939 et 1940-1944, d'abord placées dans leurs contextes historique et international au sens large. Quant aux mouvements politiques, économiques et sociaux au forum international des années 1930, ils font l'objet d'un court passage en revue. Ensuite, c'est au tour de l'histoire et du caractère spécifique du *Brief van Pierken* d'être analysés. Dans la seconde partie de cette contribution, le focus se déplace de l'historicité vers le discours. Grâce à l'étude de type discours analytique des *Brieven* (Lettres), et plus particulièrement des passages chargés idéologiquement, on décode clairement les glissements qui se sont produits dans le système de pensée de Pierken de Spiegelheire.

ABSTRACTS

From anti-missile demonstrations to Iraq: international coordination of worldwide protest and the impact of changing communication technologies.

Jeroen Van Laer, postgraduate student Research Group Media, Movements and Politics (M2P), Department of Political Science, University of Antwerp

On February 15, 2003 more than a million people took to the streets worldwide to protest against the impending Western invasion of Iraq. These protests were the result of intensive international coordination and mobilisation efforts among peace movements. According to various authors and activists the internet played a key role. Yet, it was not the first time peace movements collaborated internationally. In the 1980s, for example, a European network of organisations agreed on a better coordination of the fight against mid-range nuclear missiles. In this article we select three instances of massive, worldwide protest and examine in what way the Flemish peace movement tried to cooperate internationally with other movements. We also try to assess the impact of changing information and communication opportunities. We successively examine the big anti-missile demonstrations (1979-1985), protests against Gulf War I (1990-1991) and protests against Gulf War II (2002-2003).

Charity according to wealth? Brussels philanthropic foundations as pioneers in the field of summer camps near the sea (1886-1914)

Martine Vermandere, Amsab-ISH

The very mention of the word 'summer camps' usually evokes nostalgic or traumatic memories of one's youth. Summer camps are an almost forgotten phenomenon. But they also throw light on a current topic. One of the reasons why the Brussels upper middle class established summer camps at the end of the nineteenth century, is that young people hanging around Brussels parks became a nuisance to it. Even then street youth, as a group, were linked to criminal behaviour. At the time the Brussels bourgeoisie was also much concerned about the spread of tuberculosis, a typical example of an illness affecting the poor. The only way to prevent the spread of it, was to enhance the body's resistance to infection by living as healthy as possible. For that purpose, food, fresh air and sun were needed in sufficient quantities.

The summer camp phenomenon is the object of a wide-ranging study that will be made public in June 2010. In this contribution we throw light on the very beginning of summer camps, discussing how various liberal philanthropic foundations started organising them at the end of the nineteenth century, when child labour had just been abolished and school funding caused a bitter controversy. Philanthropic work offered a solution to a pressing social issue that public authorities failed to address. Although, on closer examination local authorities did take action.

'Are you no longer a member of the Hitler Youth?' 'Vooruit' and Pierken de Spiegelleire at the breaking point of two discourses: from socialism to national socialism (1931-1944)

Els Van Damme, Fellow of the Research Foundation - Flanders, University of Ghent and Yves T'Sjoen, associate professor in the Department of Dutch Literature, University of Ghent

This article examines the *Brief van Pierken* (Letter of Pierken) in the Flemish newspaper *Vooruit* (1931-1944), i.e. a study of the text involving a comparative perspective. At first Richard Minne and Frits van den Berghe published a *Brief van Pierken* in *Koekoek* every week; from 1935 onwards they did so in *Vooruit*. When the Germans occupied Belgium, the editorial staff fled the country and persons collaborating with the occupying forces took over and 'stole' the newspaper. Minne was no longer there (Van den Berghe died in 1939), but the *Brief van Pierken* continued to be published. The man behind the figure of Pierken was Leo Poppe. In the first part of this article the *Brieven van Pierken* (Letters of Pierken), dating from 1931- 1939 and 1940-1944 respectively, are situated in a broad historical and international context. Political, economic and social movements of the 1930s are briefly introduced. The history and particular features of the *Brief van Pierken* are examined. In the second part of this article there is a change of focus: we now turn from historicity to a critical discourse analysis of the *Brieven* (Letters). By examining ideologically charged extracts, the shift in the way of thinking of Pierken de Spiegelleire becomes clear.

AUTEURS

Yves T'Sjoen (°1966) is licentiaat in de Germaanse filologie (UGent).

Hij is als docent verbonden aan de Vakgroep Nederlandse Literatuur van de Universiteit Gent. Hij promoveerde op een historisch-kritische editie van Richard Minnes volledig dichtwerk (*In duizenden varianten*, Gent: KANTL, 2003). Over de relatie Minne-Van den Berghe en Minnes betrokkenheid bij *Vooruit* heeft hij meermaals gepubliceerd. Yves.TSjoen@UGent.be

Els Van Damme (°1980) is licentiate in de Taal- en Letterkunde: Latijn en Grieks en in de Taal- en Letterkunde: Germaanse talen (UGent).

Ze is als aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen verbonden aan de Vakgroep Nederlandse Literatuur van de Universiteit Gent. Ze bereidt een proefschrift voor over het literatuurkritische werk van Richard Minne in *Vooruit* (1933-1965). E.VanDamme@UGent.be

Jeroen Van Laer (°1983) is licentiaat communicatiewetenschappen

en lid van de onderzoeksgroep M2P (Media, Middenveld & Politiek), verbonden aan de Universiteit Antwerpen, Departement Politieke Wetenschappen. Van 2006 tot 2008 was hij verantwoordelijk voor een project rond politieke mobilisatie en nieuwe communicatietechnologieën. Vanaf 2009 werkt hij aan een doctoraat rond motieven van betogers. jeroen.vanlaer@ua.ac.be

Martine Vermandere (°1964) is licentiate nieuwste geschiedenis

(UGent) en master cultuurmanagement (UA). Ze is sinds 1991 als archivaris en wetenschappelijk medewerker verbonden aan Amsab-ISG. In 1998 werd zij coördinator van Amsab-ISG Antwerpen. Momenteel werkt ze aan een project rond vakantiekolonies aan de Belgische kust in samenwerking met de Universiteit Gent. Dit project kadert in het virtuele Museum van de Vlaamse Sociale Strijd van de provincie Oost-Vlaanderen en wordt in 2010 aan het publiek voorgesteld. martine.vermandere@amsab.be

BETER klein en ambitieux dan groot en pretentieux

Een agentschap in uw buurt?
Kijk op www.obk.be

OBK
 bank

www.obk.be

Hendrik OLLIVIER & Geert BONNE,
*Een eeuw arbeid en strijd. Textiel,
Kleding en Diamant.*

Gent: Amsab-ISG/Tijdsbeeld & Pièce Montée,
2009, 143 p., ill., 21 x 26 cm, hard cover.

Dit fotoboek vertelt niet het grote verhaal van honderd jaar textielindustrie of honderd jaar syndicale strijd. Het brengt een ander, aanvullend verhaal, waarin de gewone arbeider of arbeidster centraal staat.

De foto's in dit boek werden om de meest uiteenlopende redenen gemaakt. Soms zijn het pareltjes van technisch vakmanschap, genomen in opdracht van een patroon, om ermee te pronken. Soms zijn het bijna stiekeme snapshots, die verfrommeld en gekreukt in een jaszak werden gekoesterd als een blijvende herinnering.

Prijs: € 20

Tweetalig fotoboek

Bestellen: [E] orders@amsab.be
[T] 09 224 00 79

Carl DEVOS, Kurt VANDAELE,
Jean FANIEL, Corinne GOBIN (red.)
*Solidariteit in beweging.
Perspectieven voor de vakbond
van morgen.*

Brussel/Gent: AC/Amsab-ISG/ASP, 2009,
318 p., ill., 15,5 x 20 cm, soft cover.

De vakbeweging heeft een verleden: een roemrijk verleden met strijd, organisatorische ervaring en sociale verworvenheden. Een verleden waarin ook momenten van crisis, nederlagen en ontgoochelings voorkomen. Maar de vakbeweging is vitaal, ook vandaag nog. Hoewel ze moeilijke tijden doormaakt, en haar verworvenheden worden aangevallen, slagen werknemers er ook vandaag in om samen hun rechten te verdedigen en, in sommige gevallen, hun situatie op een aantal vlakken te verbeteren.

De vakbeweging heeft ook een toekomst. Die ligt open, maar de vakbeweging kan die zelf concreet gestalte geven. Dit boek wil ons daar niet alleen aan herinneren, maar ook de contouren schetsen van die toekomst.

De teksten in het boek werden geschreven door auteurs met een soms zeer verschillende achtergrond. Ze werden gekozen omwille van hun kennis van een bepaald thema of van hun praktijkervaring: onderzoekers, vaste medewerkers van de vakbond, vakbondsmilitanten of vertegenwoordigers uit het verenigingsleven.

Prijs: € 15

Er is ook een Franse versie

Bestellen: [E] orders@amsab.be
[T] 09 224 00 79

**Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.**

delta lloyd
van mens tot mens **BANK**

Steek elk jaar tot
332 euro in uw zak.
Of in nog iets leukers.

Verzekeringsonderneming erkend onder het codenummer 0058. CHOCO

Het pensioenspaarplan van uw P&V adviseur werkt nú al voor u.

Het persoonlijk advies van uw P&V adviseur levert u heel wat op. Hij stelt speciaal voor u een pensioenspaarplan samen dat helemaal bij u past. Daarmee bouwt u niet alleen een mooie spaarpot op, maar steekt u elk jaar tot 332 euro extra **fiscaal voordeel** in uw zak. Of in iets leukers, zoals het speelplezier van uw kinderen.

En als u voor 31 december 2008 intekent, doen we daar nog een cadeaucheque van 50 euro bovenop.

Surf nu naar www.pensioensparen.be of bel naar 078/15 90 91 voor een afspraak met uw P&V adviseur en geniet van dit unieke aanbod.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Pensioensparen geeft recht op een belastingvermindering van 30 tot 40 %, afhankelijk van uw inkomen. Het aftrekbare maximumbedrag per persoon bedraagt 830 euro (aanslagjaar 2009, inkomsten 2008), wat staat voor een belastingvoordeel van minimum 249 euro en maximum 332 euro. De cadeaucheque ter waarde van 50 euro wordt verstrekt voor elk nieuw contract pensioensparen van minstens 600 euro op jaarbasis. Een financiële infoche is beschikbaar op www.pv.be.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 41

Los nummer: € 6 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Verzendingen: gwendolina.vanhoecke@amsab.be

[T] 09 224 00 79 - [F] 09 233 67 11

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Brood & Rozen is te koop in:

ANTWERPEN: De Groene Waterman, Wolstraat 7

BRUSSEL: Marxistisch Antiquariaat Aurora, Jean Volderslaan 34

GENT: Amsab-ISG, Bagattenstraat 174

GENT: Boekhandel Marnix, Nederkouter 209

GENT: Nieuwscentrum Walry, Zwijnaardsesteenweg 6

GENT: Paard van Troje, Voldersstraat 13

LEUVEN: Paard van Troje, Ladeuzeplein 12

MECHELEN: Boekhandel Forum, D. Boucherystraat 10

MECHELEN: De Zondvloed, Onze-Lieve-Vrouwestraat 70